

REPERTORIU NAȚIONAL
DE PATRIMONIU CULTURAL IMATERIAL. II
RÉPERTOIRE NATIONAL
DU PATRIMOINE CULTUREL IMMATÉRIEL. II

DESCRIZIONE CIP

**COMISIA NAȚIONALĂ PENTRU SALVGARDAREA
PATRIMONIULUI CULTURAL IMATERIAL**

**REPERTORIU NAȚIONAL
DE PATRIMONIU CULTURAL IMATERIAL. II**

**RÉPERTOIRE NATIONAL
DU PATRIMOINE CULTUREL IMMATÉRIEL. II**

AUTORII / LES AUTEURS

Capitolul 1. Cunoștințe despre om și univers / Connaissances relatives à l'Homme et à l'Univers

Prof.univ.dr. Nicolae Constantinescu - Universitatea din București /
Université de Bucarest

Capitolul 2. Științele Pământului / Les sciences de la Terre

Conf.univ.dr. Narcisa Știucă - Universitatea din București / Université de Bucarest

Capitolul 3. Etnobotanica / L'Ethnobotanique

Conf.univ.dr. Ioana Ruxandra Fruntelată - Universitatea din București /
Université de Bucarest

Capitolul 4. Lumea animală / Le monde animal

Cercetător științific dr. Ioana Popescu - Muzeul Național al Țăranului Român /
Musée National du Paysan Roumain

CUPRINS

Introducere	8
Introduction	12
Cunoștințe despre om și univers	15
Astronomie - meteorologie	17
Connaissances relatives à l'Homme et à l'Univers	27
Astronomie - météorologie	29
Bibliografie / Bibliographie	40
Științele Pământului	47
Cosmogonia („Urzirea Lumii”).....	48
Structura și compoziția Pământului	49
Fenomenele geologice.....	50
Structura și distribuția lumilor (în spațiu și timp).....	50
Spiritele tutelare ale Pământului	51
Escatologia („Pieirea Lumii”)	51
Cunoștințe și practici privind metode tradiționale de identificare a compoziției și utilității solului	51
Metode tradiționale de identificare a filoanelor și de evaluare a randamentelor acestora	52
Les sciences de la Terre	53
Croyances et traditions orales relatives à la cosmogonie («le tissage du monde»)	54
Croyances et traditions orales relatives à la structure et à la composition de la terre	55
Croyances et traditions orales relatives aux phénomènes géologiques.....	56
Croyances et traditions orales relatives à la structure et à la distribution des mondes (dans l'espace et dans le temps)	57
Croyances et traditions orales relatives aux esprits tutélaires de la terre.....	57
Croyances et traditions orales relatives à l'eschatologie («la fin du monde»)	57
Croyances et traditions orales relatives aux méthodes traditionnelles d'identification de la composition et de l'utilité du sol	58
Méthodes traditionnelles d'identification des gisements et d'évaluation de leur rendement	58
Bibliografie / Bibliographie	59
Etnobotanica	64
Plante comestibile	65
Plante utilizate în construcții tradiționale	66
Plante utilizate în practici magice de apărare a gospodăriei; descrierea acestor practici	66

Plante utilizate pentru împletituri tradiționale, pentru confecționarea obiectelor de uz casnic și a instrumentelor muzicale	66
Plante textile	67
Plante tinctoriale	67
Plante de leac	68
Plante mitice/ rituale/ magice	68
L’Ethnobotanique	71
Plantes comestibles	72
Plantes utilisées dans la construction	73
Plantes utilisées dans les rituels magiques de protection de la maison; description des pratiques	73
Plantes utilisées dans la vannerie, pour la fabrication des objets ménagers et des instruments musicaux	74
Plantes textiles	74
Plantes tinctoriales	74
Plantes médicinales	75
Plantes mythiques, rituelles ou magiques	76
Bibliografie / Bibliographie	78
Lumea animală	92
Relațiile omului cu lumea animală. Credințe și practici	94
Le monde animal	98
Rapports de l’homme avec le monde animal. Croyances et pratiques	100
Bibliografie / Bibliographie	105
Bibliografie generală / Bibliographie Générale	114

INTRODUCERE

În 2013, la 17 octombrie, s-au împlinit 10 ani de la semnarea Convenției UNESCO privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial. Ministerul Culturii a decis ca, de acum înainte, 17 octombrie să fie sărbătorită, anual, drept „Zi a patrimoniului cultural imaterial. Inițiativa este importantă, nu doar pentru România, ci și pentru întreaga regiune a Sud-Estului European. S-ar putea crede că, deja, există prea multe celebrări ale patrimoniului cultural. Sărbătorim o Zi internațională a muzeelor, o Noapte europeană a muzeelor, o Zi internațională a monumentelor și siturilor, niște Zile europene ale patrimoniului și, încă, o mulțime de alte *Zile, Săptămâni, Luni, Ani și Decenii* pentru promovarea culturilor naționale, europene și internaționale. Cu toate acestea, avem, cu toții, impresia că niciodată nu este de ajuns. Motivul este dat exact de ceea ce se întâmplă în cel mai fragil dintre toate domeniile patrimoniului – natural sau cultural –, și anume, cel al patrimoniului cultural imaterial. Tocmai aici, constatăm că viteza distrugerii a ceea ce eram obișnuiți a numi „tradiție” este cea mai mare. Dacă bunurile culturale mobile sunt apărate, de cele mai multe ori, de muzee, iar monumentele istorice fac față trecerii timpului prin însăși duritatea materialelor din care sunt alcătuite, tradițiile și expresiile verbale, artele spectacolului, practicile sociale, ritualurile, evenimentele festive, cunoștințele și practicile referitoare la natură și la univers, precum și tehnicile legate de meșteșugurile tradiționale (enumerarea de mai sus are în vedere doar definițiile date de legislația națională în vigoare) sunt cele mai volatile, cele mai ușor supuse degradării, pentru că depind în mod direct de existența umană, care este cea mai fragilă dintre toate. Argumentul pascalian cu privire la „trestia cugetătoare” se aplică în mod concret și direct cu privire la patrimoniul cultural imaterial. Tocmai de aceea, efortul pe care autoritățile și instituțiile publice, institutele de cercetare, universitățile și muzeele, precum și societatea civilă – prin intermediul numeroaselor organizații neguvernamentale devotate acestei cauze – trebuie să îl facă este unul pe măsura pericolului major pe care trecerea timpului îl are asupra tezaurului cultural imaterial moștenit.

În mod cert, ideea că toate instanțele mai sus menționate ar putea „îngheța” mersul culturii și ar putea „stabiliza” cultura imaterială actuală pentru eternitate este nu doar una de neimaginat, ci și una complet dăunătoare schimbărilor din societate. Indiferent dacă suntem ori nu de acord cu teoriile părintelui pozitivismului, Auguste Comte, sau cu cele ale admiratorului său britanic, Herbert Spencer, trebuie să înțelegem că nu putem opri mișcarea practicilor sociale, a expresiilor verbale și a tuturor celorlalte elemente constitutive ale patrimoniului cultural imaterial. *Mișcare* nu înseamnă nici *progres*, nici *regres*, nu presupune nici o evoluție, nici o involuție, ci, pur și simplu, o modificare. Vom putea evalua, întotdeauna, *calitatea* acestor mișcări, dar nu le vom putea nega existența și nici nu le vom putea împiedica, substanțial, direcția, cu toate că, uneori, vom reuși să stopăm un proces de degradare sau să revigorăm un element

de patrimoniu cultural imaterial aproape extinct. Sarcina primordială a celor care cercetează patrimoniul cultural imaterial, însă, este aceea de a-l documenta, la stadiul său actual. Iar această sarcină este din ce în ce mai dificilă, cu cât viteza de schimbare a elementelor care constituie patrimoniul cultural imaterial este mai mare.

Lumea contemporană este una a mondializării, este una în care teritoriile „orientale” pe care René Guénon le spera a fi zonele credincioase spiritului tradițional, opuse civilizației antitradiționale – după cum era definită cea occidentală, modernă – nu mai există, în realitate. Ele au fost, deja, supuse unui impuls globalizant și nivelator, purtat de vectorii rețelilor sociale și ale consumerismului.

Și, cu toate acestea, ceea ce este absolut remarcabil, pentru lumea contemporană, este tocmai încăpățânarea pe care segmente din ce în ce mai reprezentative din societate o arată în a conserva, a proteja și a promova ceea ce ele consideră a fi reprezentativ pentru cultura lor tradițională. În mod cert, este vorba, cel mai adesea, de o înțelegere coruptă și parțială a elementelor constitutive ale acestui patrimoniu imaterial, dar ceea ce este mai important este faptul că, la tendințele nivelatoare ale unei culturi mondializante, sărăcite de filonul său viu, original, a apărut reacția unei revigorante mândrii locale, de a pune preț pe ceea ce este specific unui loc anume, unei regiuni anume, unei culturi anume, unei țări anume. Trebuie spus că, adeseori, aceste tendințe conservacioniste se datorează, uneori, tocmai eforturilor pe care specialiștii în domeniu le fac, cu râvnă și aplomb, pentru protejarea a ceea ce a fost transmis de la generațiile anterioare și nu a fost distrus, până în momentul de față.

În Europa contemporană, încă, traumatizată de efectele devastatoare ale Războiului Rece și, mai ales, ale războaielor care au cutremurat jumătatea central-estică a continentului, în ultimul sfert de secol, ducând la constituirea unor noi state naționale și menținând conflicte „înghețate” până departe, spre Asia, patrimoniul cultural imaterial joacă rolul unei mărci identitare puternice, fără de care nu se poate imagina nici unul dintre discursurile naționale ale statelor din regiune. Tocmai din acest motiv, am considerat că este necesar un efort comun al statelor din Sud-Estul Europei, pentru protejarea și promovarea patrimoniului cultural imaterial, în care România, prin ponderea pe care o are, în raport cu suprafața și cu extraordinara sa diversitate culturală, joacă, în mod natural, un rol extrem de important, poate, chiar, determinant.

Repertoriul patrimoniului cultural imaterial din România, aflat, acum, la al II-lea volum, din cele patru proiectate, în momentul de acum (față de cele trei inițiale) încearcă să surprindă câteva elemente definitorii din ceea ce legislația în domeniu, urmând cunoașterea academică, delimitează drept părți ale patrimoniului cultural imaterial din România: cunoștințele despre om și univers, științele Pământului, reprezentările lumii rurale, așa cum ele sunt legate de corpul uman, de lumea vegetală și de lumea animală. Cu alte cuvinte, *Repertoriul* se apropie, dinspre *marele univers*, de *micul univers*, acela pământean, populat de om, de floră și de faună.

Cu siguranță, fiecare dintre capitolele volumului este pasionant, pentru că scoate în evidență ceea ce este esențial în modul în care *omul tradițional* din România

gândea despre Univers, despre sine și despre lumea din jur. Este, din multe puncte de vedere, cea mai interesantă parte a *Repertoriului*, pentru că numai aici poate fi aflată cosmogonia imaginată în *lumea veche* – comparabilă cu oricare altă viziune cosmogenetică din cultura universală. Pe de altă parte, volumul se apleacă, în mod detaliat, asupra credințelor și tradițiilor orale privind *Facerea Lumii* și configurația corpului uman, ceea ce constituie, de asemenea, o contribuție esențială a culturii tradiționale românești la conturarea unei imagini despre sine a omului, în cultura mondială. Etnobotanica și etnozologia sunt celelalte capitole care întregesc nu doar imaginea despre lume a omului tradițional, ci oferă și un compendiu clarificator asupra practicilor corelate cu plantele și animalele, asupra credințelor și reprezentărilor despre universul viu, în mijlocul căruia omul trăiește și din care face parte.

Dacă primul volum al *Repertoriului patrimoniului cultural imaterial din România* a definit elementele constitutive ale celui mai fragil patrimoniu imaginabil, acest al doilea tom, așa cum este configurat, se distanțează de modalitățile de reprezentare a patrimoniului, apropiindu-se, în schimb, de categoriile filozofice care stabilesc locul și rolul omului în univers și în lumea tangibilă sau în cea imaginară, în ceea ce constituie impresionantul geod ce își urmează calea prestabilită prin lumea lui Dumnezeu. Tocmai de aceea, dacă volumul de față este, poate, mai puțin spectaculos pentru etnologul specializat în cercetarea de teren, el este extrem de interesant pentru oricine dorește să adauge cunoașterii universale, cu privire la originea lucrurilor, viziunea unei culturi tradiționale, deopotrivă originale și modelatoare pentru omul „tradițional”.

Virgil Ștefan NIȚULESCU

INTRODUCTION

Le 17 octobre 2013 a marqué l'anniversaire des 10 premières années écoulées depuis la signature de la Convention de l'UNESCO pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel, occasion pour le Ministère roumain de la Culture de créer une « Journée du patrimoine culturel immatériel » qui sera célébrée chaque année à cette date. Il s'agit d'une initiative d'importance, non seulement pour la Roumanie, mais aussi pour toute la région Europe du sud-est. On pourrait objecter qu'il existe déjà trop de célébrations du patrimoine culturel : nous célébrons une Journée internationale des musées, une Nuit européenne des musées, une Journée internationale des monuments et des sites, des Journées européennes du patrimoine et encore d'autres *journées, semaines, mois, années et décennies* consacrées à la promotion des cultures nationale, européenne ou internationale. Et malgré tout, nous sentons que ce n'est pas suffisant. La raison en est la menace qui pèse sur le plus fragile de tous les domaines du patrimoine (naturel ou culturel) : le patrimoine culturel immatériel. C'est justement là que la destruction de ce que nous appelons « la tradition » avance le plus rapidement. Si les biens culturels mobiliers sont en général à l'abri dans les musées, si les monuments affrontent courageusement le temps grâce à la solidité de leurs matériaux, les traditions et les expressions verbales, les arts du spectacle, les pratiques sociales, les rituels, les fêtes, les connaissances et pratiques relatives à la nature et à l'univers, ainsi que les techniques et métiers traditionnels (pour n'évoquer que les domaines définis par la législation actuelle) sont par contre les plus volatiles, les plus aisément dégradables, car dépendant directement de la faible existence humaine. L'image pascalienne du « roseau pensant » convient parfaitement à la réalité concrète du patrimoine culturel immatériel. C'est pourquoi l'effort des autorités et institutions publiques, des instituts de recherche, des universités et musées, de la société civile – à travers ses nombreuses ONG consacrées à cette cause – doit être à la mesure du péril majeur que représente le passage du temps pour le trésor de la culture immatérielle héritée.

Certes, il serait non seulement impensable, mais également préjudiciable pour l'évolution de la société de demander aux instances susmentionnées de « geler » la marche de la culture et de « fixer » pour l'éternité la culture immatérielle actuelle. Que l'on soit ou non d'accord avec les théories du père du positivisme, Auguste Comte, ou avec celles de son disciple britannique, Herbert Spencer, il faut pourtant admettre qu'il est impossible d'arrêter le mouvement des pratiques sociales, des expressions verbales et de tous les autres composants du patrimoine culturel immatériel. *Mouvement* ne signifie ni *progression*, ni *régression*, n'implique ni évolution, ni involution, mais tout simplement un changement. Nous serons toujours en mesure d'évaluer la *qualité* de ces mouvements, mais nous ne pourrons jamais nier leur existence ou infléchir substantiellement leur cours, même si nous parvenons parfois à

freiner un processus de dégradation ou à rendre des forces à un élément de patrimoine en voie de disparition. Cependant, la mission primordiale des chercheurs spécialisés dans le patrimoine culturel immatériel est d'en documenter l'état actuel. Mission de plus en plus difficile aujourd'hui, à mesure qu'augmente la vitesse des changements auxquels ses éléments sont soumis.

Le monde contemporain est celui de la mondialisation, un monde où les territoires « orientaux », que René Guénon voulait fidèles à l'esprit traditionnel, par opposition à la civilisation anti-traditionnelle – celle de l'Occident moderne –, n'existent plus, submergés qu'ils sont par la vague globalisante et nivélatrice des réseaux sociaux et du consumérisme.

Et malgré tout, il est remarquable que, dans ce même monde contemporain, des segments de plus en plus représentatifs de la société s'obstinent à conserver, à protéger et à promouvoir les éléments qu'ils considèrent comme représentatifs de leur culture traditionnelle. Il s'agit certes le plus souvent d'une compréhension erronée et partielle des éléments constitutifs du patrimoine immatériel, mais plus important est le fait que, face aux tendances au nivellement de la culture mondialisée, privée de son filon originel vivifiant, ils réagissent sous la forme d'une revigorante fierté locale, du désir de valoriser la spécificité d'un endroit, d'une région, d'une culture, d'un pays. Ajoutons que souvent, ces efforts de conservation sont justement le résultat des actions persévérantes et courageuses entreprises par les spécialistes en vue de protéger ce qui n'a pas encore été détruit de l'héritage des générations passées.

Dans l'Europe contemporaine, qui porte encore les marques traumatisantes de la Guerre Froide, et surtout des guerres qui ont secoué le centre-est du continent au cours du dernier quart de siècle, donnant naissance à de nouveaux États-nations et ravivant des conflits « gelés » dont certains s'étendent jusqu'en Asie, le patrimoine culturel immatériel représente une marque identitaire forte, un argument de poids dans les discours nationaux des pays de la région. C'est pourquoi nous considérons que les États de l'Europe du sud-est doivent conjuguer leurs efforts en vue de protéger et de promouvoir le patrimoine culturel immatériel, efforts dans lesquels la Roumanie, par l'importance de son territoire et par son extraordinaire diversité culturelle, est appelée à jouer un rôle de premier ordre.

Initialement prévu en trois volumes, puis en quatre, le *Répertoire du patrimoine culturel immatériel de Roumanie* en est maintenant à son deuxième volume publié. Il découle d'une volonté de surprendre certains des éléments définitoires que la législation de ce domaine, sur les pas de la recherche, considère comme constitutifs du patrimoine culturel immatériel de la Roumanie : les connaissances relatives à l'homme et à l'univers, les sciences naturelles, les représentations propres au monde rural du corps humain, du monde végétal et du monde animal. En d'autres termes, le *Répertoire* passe ainsi du *grand univers* au *petit univers* terrestre avec ses habitants : humains, animaux, plantes.

Chaque chapitre de ce volume est passionnant, faisant apparaître les fondements de la pensée qu'a l'*homme traditionnel* roumain de l'Univers, de soi-même et du

monde qui l'entoure. C'est, par bien des aspects, la partie la plus intéressante du *Répertoire*, car la seule qui nous livre une cosmogonie imaginée par *le monde ancien* – comparable à toute autre vision cosmogonique de la culture universelle. D'autre part, le volume se penche avec un grand luxe de détail sur les croyances et traditions orales relatives à la *Création du monde* et à la forme du corps humain, qui, elles aussi, constituent une contribution essentielle de la culture traditionnelle roumaine à l'image de soi dont se dote l'homme à travers la culture mondiale. Les chapitres sur l'ethnobotanique et l'ethnozoologie complètent non seulement l'*imago mundi* de l'homme traditionnel, mais offrent aussi un inventaire éclairant des pratiques liées aux plantes et aux animaux, des croyances et représentations relatives au monde du vivant, au milieu duquel l'homme vit et dont il n'est qu'une partie.

Tandis que le premier volume du *Répertoire du patrimoine culturel immatériel de Roumanie* définissait les éléments constitutifs de ce patrimoine fragile entre tous, ce deuxième volume s'éloigne sensiblement des modalités de représentation du patrimoine pour se rapprocher des catégories philosophiques qui décrivent la place et le rôle de l'homme dans l'univers – tangible ou imaginaire –, dans ce fascinant géode qui poursuit son chemin préétabli dans la création divine. C'est pourquoi le présent volume, peut-être moins spectaculaire pour l'ethnologue de terrain, sera extrêmement intéressant pour tous ceux qui souhaitent ajouter à la connaissance universelle des origines la vision d'une culture traditionnelle originale qui a modelé l'homme « traditionnel ».

Virgil Ștefan NIȚULESCU

CUNOȘTINȚE DESPRE OM ȘI UNIVERS

Nicolae CONSTANTINESCU

„Omul culturii tradiționale trăiește într-o simbioză perfectă cu macrocosmosul (cerul, astrele, fenomenele naturale, cu pământul, apele, văzduhul și cu viețuitoarele acestora) și cu microcosmosul (casa, gospodăria, satul, câmpul, fânețele, uneltele, ustensilele făurite de el și folosite în activitățile lui practice).

Spre deosebire de cunoașterea științifică, bazată pe experimente, măsurători, calcule matematice, cunoștințele pe care omul culturii tradiționale le acumulează, în timp, provin din experiența directă, empirică, individuală și de grup, o experiență situată la nivelul concretului și imediatului, dar nu mai puțin exactă, corectă, am putea spune, decât aceea dobândită de savanți, în laboratoare și eprubete, și transmisă altora prin tratate, studii, manuale, cursuri universitare. Experiența celor dintâi (oamenii culturii primitive și, ulterior, ai culturilor populare) este o experiență practică, pe care au conservat-o credințele, formele de artă, actele și practicile transmise din generație în generație, concentrate într-un *corpus de cunoștințe*, ordonate într-un sistem coerent guvernat de ceea ce Claude Lévi-Strauss găsește a fi specific gândirii primitive, *pensée sauvage*, dominată de logica sensibilului sau a concretului. O logică în care esențială este gruparea datelor realului în perechi de opoziții binare, pe care acest real însuși le propune ochiului, sau gustului, sau pipăitului, sau altor simțuri: *lumină-întuneric, cald-rece, umed-uscat*, din care se dezvoltă alte perechi de opoziții de ordin practic, *fertil-infertil, comestibil - necomestibil*, de ordin moral – *bine-rău*, sau de ordin estetic – *frumos-urât* etc.

În stabilirea acestui nesfârșit șir de opoziții binare care structurează vastul teritoriu *a-tot-ce-ne-înconjoară* intervin o serie de operatori mitici – zeități, divinități, ființe supranaturale (zâne, mume, iele etc.) sau chiar umani, dotați cu însușiri speciale (vrăjitori, șamani, șolomonari etc.) și cu anumite obiecte cu investitură magică (nuielușa de alun, de ex.) ori cu forța ieșită din comun a cuvântului rostit (formule magice, vrăji, descântece, invocații, imprecății etc.).

Tot acest corpus de cunoștințe practice a ajuns până în zilele noastre, suferind, desigur, numeroase transformări, pierderi, aglutinări, resemantizări, sub formă de credințe sau superstiții, de practici sau *savoir-faire*, de gesturi și de formule verbale în a căror structură de adâncime se găsesc, încă, rădăcinile originare, ancestrale.

Reluând, pe scurt și pe înțelesul tuturor, principiile expuse în studiile sale fondatoare, Claude Lévi-Strauss constată, în „Sfârșitul supremației culturale a Occidentului”, în vol. *Antropologia și problemele lumii moderne* [2011]. trad. rom. Polirom, 2011, p. 37-39, că „fenomenele pe care le observăm sunt extrem de departe de noi. Departe, am spus, mai întâi în sens geografic, de vreme ce odinioară trebuia să călătorim săptămâni sau luni întregi ca să ajungem la obiectele noastre de studiu. Dar mai ales departe într-un sens psihologic, în măsura în care detaliile mărunte,

faptele nespectaculoase asupra cărora ne fixăm atenția au la bază motivații pe care indivizii nu le conștientizează clar sau nu le conștientizează deloc. Studiem limbi, dar oamenii care le vorbesc nu conștientizează regulile pe care le aplică pentru a vorbi și a fi înțeleși. Nu conștientizăm nici motivele pentru care adoptăm o anumită hrană și o proscriem pe alta. Nu conștientizăm originea și funcția reală a regulilor noastre de politețe sau ale manierelor noastre la masă. Toate aceste fapte, care își au rădăcinile în străfundul inconștientului indivizilor și al grupurilor, sunt exact cele pe care încercăm să le analizăm și să le înțelegem, în ciuda unei distanțe psihice interne care, pe alt plan, sporește depărtarea geografică. Chiar și în societățile noastre, unde nu există această distanță fizică între observator și obiectul său, subzistă fenomene comparabile cu cele pe care mergem să le căutăm foarte departe. Antropologia își reintră în drepturi și își redobândește funcția oriunde există obiceiuri, moduri de viață, practici și tehnici care n-au fost măturate de bulversări istorice și economice, atestând astfel că sunt legate de ceva suficient de profund din gândirea și viața oamenilor, ca să reziste forțelor de distrugere; așadar, oriunde viața colectivă a oamenilor obișnuiți [...] se bazează încă în primul rând pe contacte personale, legături de familie, relații de vecinătate, atât în sate, cât și în cartierele orașelor: pe scurt, micile medii tradiționale unde tradiția orală dăinuie”.

Nu întrutotul aleatorie, ba chiar am putea spune impusă de logica expunerii este alăturarea la zisele etnologului francez a gândurilor sociologului român Ion I. Ionică (congeneri, s-ar putea spune, Ionică este născut în 1907, Lévi-Strauss în 1908; în plus, ambii au fost elevii lui Marcel Mauss), cu privire la sistemul de cunoștințe despre univers, despre cadrul cosmic al omului societății tradiționale dintr-un sat românesc din prima jumătate a secolului al XX-lea, „subsumate categoriei cunoașterii și explicației”. „Sunt încercările poporului de reprezentare și explicare a fenomenelor naturii care acoperă distanța de la astre până la firul de iarbă și până la omul însuși. Evident aceste încercări cuprind elemente de natură foarte deosebită, învecinându-se aici reprezentările emoționale de făpturi supraomenești, care deschid drumul spre religie, cu observațiile empirice care ne apropie de tehnică. Ele se întrepătrund aproape continuu și dau o fizionomie particulară și o realitate distinctă acestui grup de cunoștințe populare. [...] Așa cum se înfățișează, cu unitatea lor actuală în viața satului, datele acestea alcătuiesc, în totalitatea lor, o reprezentare a lumii, pe deosebite trepte de mentalitate, reprezentare cu care societatea își caută potrivirea în toate articulațiile sale. Raportul acesta e fundamental și are un dublu sens. El poate merge de la societate spre reprezentare, proiectând în aceasta particularitățile vieții grupului. El poate merge și de la reprezentare spre societate, modelând formele de organizare sau de activitate socială după elementele de înțelegere pe care le cuprinde. În deslușirea acestui raport stă sarcina de căpetenie a cercetării în domeniul nostru. Ea ne poate duce, în privința aceasta, până la determinarea unor planuri de vechime deosebită pe care s-ar așeza reprezentări și elemente sociale corespondente” (Ion I. Ionică, „Reprezentarea cerului”, în *Drăguș. Un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale*, Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică condusă de D. Gusti. Sociologia României 2, Institutul de Științe Sociale al României, București, 1944, p. 9-10).

Lăsăm deschisă comentariilor apropierea dintre cele două puncte de vedere.

Acest al II-lea volum al repertoriului *Patrimoniului cultural imaterial din România* adună și sistematizează credințele și tradițiile orale cu privire la (A) „cadru cosmic”, astronomie-meteorologie, (B) „științele pământului”, (C) „om”, (D) plantele și (E) viețuitoarele.

ASTRONOMIE – METEOROLOGIE

Credințe și tradiții orale privind:

Cerul

Originea: divină, făcut de Dumnezeu¹, cf. și colindele cosmogonice²; de sfinți³

Așezare, poziție față de pământ: la început, aproape de pământ, îl atingeau oamenii cu mâna; ridicat de Dumnezeu la mare înălțime, inaccesibil oamenilor, din cauza comportamentului necuviincios al acestora; impurificarea cerului de către oameni⁴

Aspect: are „marginii sau poale”; are „un mijloc sau o inimă” (Centru)⁵; este „ca o piele”⁶, „ca un pod”, „ca un ceaun”⁷, este „asemenea pământului nostru”, are două părți care se închid și se deschid⁸, la sărbători, de Paști⁹, în Ajunul Crăciunului și la Bobotează, la Probejeni(e) (Schimbarea la Față)¹⁰, în noaptea de Sf. Gheorghe¹¹, în noaptea spre Sf. Vasile (1 ianuarie)¹²

¹ „Dumnezeu-Tatăl, A-toate-țitorul, făcătorul cerului și al pământului”

² vezi Repertoriu I; cf și „Domnul tare că creștea./ Lucru mare că-mi făcea/ Făcu ceriul și pământul/ Făcu ceriu-n două zile...” (Pamfile [1916] 2001: 9)

³ care, la rugămintea oamenilor; au zburat la rohani („o lume care se află sub lumea noastră”) de unde au adus „piatră scumpă” din care au făcut o „nesfârșită pânză de sticlă” și din ceea ce a rămas „șapte stâlpi, care îl sprijină”, Pamfile, 2001: 10; cf. și în Repertoriu I, cap. *Forme de artă a cuvântului*.

⁴ „În Muscel se spune că Dumnezeu a ridicat cerul din cauza unui cioban nesocotit, care ... a luat o balegă și a zvârlit-o în lună de a chiorât-o”; sau „o femeie a aruncat spre cer o cârpă murdară a unui copil”, o mătușă ... „aruncă cu scârnă în Dumnezeu”, Pamfile, 2001: 11-13; expr. „departe cât cerul de pământ”, Otescu, 48

⁵ „pe sub care ... se crede că nu-i bine să meargă omul, căci pe acel loc numai dracilor le este sortit să umble” (Otescu 2002: 58)

⁶ Cf și ghicitoarea pentru Soare: „Bulgăre de aur pe o piele de taur”

⁷ Cf. ghicitoarea „Am un ceaun umflat/Peste lume aruncat”

⁸ „prin unele părți se crede că cerul este alcătuit din două bucăți care, la anumite zile mari, ele se dau sau se trag în lături, atunci când se deschide cerul” (Pamfile, 2001: 13)

⁹ Atunci, prin unele părți, „oamenii așteaptă această minune stând în preajma focurilor”, „rămâne deschis până la Ispas”, „la Ovidenie, când numai ciobanii, care nu au văzut ochi de femeie privesc nețărâmurita frumusețe a celor de sus”

¹⁰ și la macedoromâni „atunci oricine poate dobândi, de va cere de la Dumnezeu, orice”, Pamfile, 2001: 17

¹¹ „când dă putere tuturor pomilor ca să înflorească, și mai ales *nucului, agudului și salciei*”, Pamfile, 2001: 15; vezi Repertoriu II, *Etnobotanica*.

¹² „Atunci cerul se deschide de trei ori, una după alta, repede, abia lăsând vreme ca să se vadă; în mijlocul luminii Dumnezeu, stând la masă cu sfinții, privește la noi”, Pamfile, 2001: 15.

Cerul și Pământul – bipolaritatea veșnic, etern vs trecător, perisabil¹³, hierogamia cosmică, unirea cerului (masculin) cu pământul (feminin) și separarea lor; „ridicarea cerului în etape”¹⁴

Reprezentări: a) în forme de artă a cuvântului¹⁵, în constructe mitologice¹⁶

Aștrii

Soarele (științific = Astru central al sistemului nostru planetar, în jurul căruia gravitează planetele, are lumină proprie)

Origine: divină, „ochiul lui Dumnezeu”, „cununa lui Dumnezeu”, fața lui Dumnezeu¹⁷, creat într-o anumită zi¹⁸; e sfânt¹⁹, dar la facerea lui a contribuit și Diavolul²⁰; este pus în legătură cu Nașterea Domnului²¹, „ființă masculină, întâlnită în întregul cerc de civilizație al Europei meridionale”²², „o ființă cu apucături omenesti”²³, „ființă erotică”²⁴, „a furat femeia unui om sau fata unui om”²⁵

Călătorește pe bolta cerească: nu pe jos, ci călare²⁶, în carul de foc tras de „caii năzdrăvani, care mănâncă jeratic”²⁷, în carul cu 12 boi²⁸, „după cină”, noaptea deci, „își urmează călătoria pe tărâmul celălalt, pe jos”²⁹

¹³ „Tot ce-i pe pământ ... se naște și moare; nimeni nu poate opri asta. Ce-i în cer e veșnic; acolo-i locul bun, cu lumină, cu pomi și cu dulceață; acolo Dumnezeu e aproape” (Bernea 1985: 80)

¹⁴ Cf. Vulcănescu 1985: 349: „...construcția Cerului nu s-a oprit la experimentele ridicării primului cer, ci a continuat și după aceasta cu construcția altor ceruri suprapuse”.

¹⁵ Ghicitori: „Un țol bortelit/Toată lumea a acoperit”, cf. și ante, nota 7, Mohanu, 266; proverbe: „Cerul curat de trăsnet nu se teme”, „Cerul de primăvară e adesea ca o mutră de soacră”, „Nici cerul cerc de bute, nici moicil om de frunte”, Zanne I 2003: 139, etc.

¹⁶ „arboarele cosmic”, „coloana cerului”, cf. Vulcănescu 1985: 353 urm; „arboarele vieții”: „Între arboarele cosmic și arboarele ceresc, pe de o parte, și arboarele vieții, pe de alta, există contingente semantice, simbolice și de funcțiune mitologică”, Vulcănescu 1972: 4649

¹⁷ „a fost un tânăr frumos și cuminte, transformat de Dumnezeu în Soare”; „Soarele, ca și Luna ... au fost niște sfinți, care umblau pe pământ și luminau lumea”, Pamfile₁ 2001: 21-23;

¹⁸ „miercurea”, Pamfile₁ 2001: 22

¹⁹ „Sfântul Soare”

²⁰ „tovărășia dintre Dumnezeu și Diavol” care își împart astrele, Diavolul își ia Soarele, Pamfile₁ 2001: 22

²¹ „Soarele nu este făcut de la început; el luminează lumea numai de la Nașterea lui Hristos”,

Pamfile₁ 2001: 22

²² Ionică 1944: 13

²³ Pamfile₁ 2001: 23

²⁴ Taloș 2001: 159: împiedicat de arici să se căsătorească, pentru că „dacă Soarele s-ar căsători ar avea copii, deci ar exista mai mulți sori, făcând să dispară vegetația de pe pământ”

²⁵ „s-a iubit cu o văduvă”, Pamfile₁ 2001: 26

²⁶ „până la prânz pe un bivoli, ... de la prânz până la nămiezi pe un cal, seara pe un leu”, Otescu 2002: 65-66; Soarele călătorește pe un leu până la amiază, sau e dus în spate de doisprezece iepuri, respectiv cai, Taloș 2001: 159

²⁷ „și care trag carul, în fiecare zi, de la răsărit la apus, pe drumurile nevăzute ale cerului”, Olinescu 2001: 49

²⁸ „care trag carul dimineața, când pleacă de acasă, până ajunge în crucea cerului la amiază”, Olinescu 2001: 49

²⁹ „Drumul ce-l face după ce apune până ce răsare îl face prin niște subterane sau tainite, sau bolte ascunse pe sub pământ”, Otescu 2002: 65

Are o familie: o mamă³⁰, cu apucături canibalice³¹, mai multe surori, o singură soră³², o soră care judecă florile³³, o soră în dispută cu „Sora Boarelui” (Vântului)³⁴, o soție pământeană³⁵. În unele practici rituale apare și un „tată al Soarelui”³⁶

Înfățișare: „e om”³⁷, copil pe care îl îmbătrânesc răutățile oamenilor³⁸, reprezentare antropomorfă sexuată, sau bărbat, sau femeie, ori „androgenă”, e totodată bărbat și femeie, iarna înfățișat ca bărbat și vara ca femeie³⁹

Elemente de cult solar: închinarea la soare⁴⁰, solicitat de tinerele fete în descântecele de dragoste⁴¹, invocat de mama miresei în cântecele de nuntă⁴², evocat ca simbol al belșugului în colindele de gospodar⁴³, mișcarea circulară, de la răsărit la

³⁰ în legende (Vezi Repertoriu I, cap. *Forme de artă a cuvântului*) „o babă rea, un fel de vrăjitoare divină, care a pedepsit pe fetele oamenilor îndrăgostite de Soare”, Vulcănescu 1985: 370; cf. legenda ciocârliei și legenda florii soarelui, Repertoriu II, cap. *Etimobotanica*

³¹ Se pregătește să o mănânce pe cea de-a treia soție a Soarelui, fiică a unui pescar ; fiind împiedicată de fiul său, mama moare, soția e transformată în lună, Taloș 2001: 159

³² De care se îndrăgostește, vrea să o ia de soție, este refuzat, în legende și balade este metamorfozată în lună, cf. Vulcănescu 1985: 370; Taloș 2001: 160

³³ „Soarele nu este acasă/Decât sora soarelui/Judeca florile/Ce-au făcut miroasele?/Le-a-mpărțit cu fetele”, colind din Jugur-Argeș, 1954; în alte variante, în loc de sora soarelui apare „floarea soarelui”

³⁴ în cântecele de seceriș din Țara Oltului: „Cine se umbrea /Și se sfătuia?/Sora Soarelui /Și cu a Boarelui”; „Sora Soarelui traduce într-o adaptare mai nouă o foarte veche reprezentare solară feminină aparținând altui ciclu mitic sau, poate, și un vechi dublet feminin al vechii divinități solare masculine”, Ionică 1944: 13

³⁵ care „deși inițial îl iubește, cu timpul își dă seama că nu se potrivește la fire cu Soarele și fuge în lume cu un pământean”, Vulcănescu 1985: 370-1

³⁶ Obiceiul Scaloianului (Caloianului) (vezi Repertoriu I, cap. *Forme de artă a cuvântului*), în care o figurină de lut, „invocată să lege ploile” este numită „Tatăl Soarelui”, Ghinoiu 2001: 172 (și ilustrația); și la românii din Bulgaria, „Făceam Tata Soarelui cu Muma Ploii, să îngropăm pe Muma Ploii să iese Tata Soarelui”, *Sărbători și obiceiuri*, vol. I. Timoc, 2010, 157

³⁷ Ghinoiu 2001: 176

³⁸ „dimineața când se scoală e copil de șapte ani și cât umblă toată ziua și vede răutățile ce se fac pe lume, până seara capătă o barbă albă până la brâu. Mă-sa îl scaldă în lapte dulce și iar se face copil”, Ghinoiu 2001: 176

³⁹ Niculiță-Voronca, apud Vulcănescu 1985: 369

⁴⁰ „Dimineața românul se închină întorcându-se cu fața spre răsărit, poate tocmai când răsare și soarele”, Pamfile, 2001: 43; o fată care lucra la cămășile de nuntă îl roagă să lungească ziua pentru a termina lucrul: „Sfinte Soare, /Sfinte Soare, /Fă ziua mai mare”, Pamfile, 2001: 40; într-un cântec de nuntă, mama miresei se roagă Soarelui să facă ziua mai mare „c-am o fată călătoare”; în „Cântecul zorilor”, la înmormântare, bocitoarele se adresează zorilor, substitute ale soarelui: „Zorilor, zorilor, /Voi surorilor /Voi să nu pripiți /Să ne năvăliți ...”

⁴¹ „Tu soare, /Frățioare, /Toată lumea-ți zice soare, /Numai eu îți zic mură /Toată lumea să-mi cate-n gură /... / Tu, soare, /Frățioare, /Ascultă și-a mea chemare...”; „Sfinte soare, /Sfinte domn mare...”; „Răsai, soare, / Frățioare, /Nu peste căduri de oi, /Nici peste căduri de boi /Ci peste ochișorii mei...”, Pamfile, 2001: 44-5

⁴² „în mijlocul curții /șade mama miresei / și se roagă sfântul soare”

⁴³ „Pe o gură de vale /Tot soare răsare. /Soare nu răsare /Ci vouă vă vine /Tot turme de oi ...”

apus, modelul mitic al unor practici rituale: hora⁴⁴ și strigăturile la horă⁴⁵, în obiceiurile de primăvară⁴⁶, călușarii⁴⁷, focurile rituale⁴⁸

Reprezentări: în artele plastice⁴⁹, în formele de artă a cuvântului - ghicitori⁵⁰

Luna (științific = satelit natural al Pământului)

Origine: divină, ca și Soarele⁵¹, cu care este soră⁵², chiar frați gemeni⁵³; „e tot o stea”⁵⁴

Înfățișare: „luna e om: la început mititel ca și copilul, și apoi tot crește”, are aripi⁵⁵

Fazele lunii: explicate ca efect al acțiunii divine⁵⁶, *luna nouă* sau *crai nou*⁵⁷ și *lună plină*, *lună veche*, *crai vechi*⁵⁸

Credințe în legătură cu fazele lunii: de la luna nouă se solicită sănătate⁵⁹, bani⁶⁰, găsirea unui soț (unei soții)⁶¹, este invocată în vrăji maritale⁶², pentru bani,

⁴⁴ „Hora sacră se desfășura în trecut în sensul mișcării soarelui pe cer, ridicarea mâinilor în dans (inițial desprinse și apoi prinse din nou în joc) semnifica preamărirea soarelui, baterea pământului cu piciorul semnifica invocarea fertilizării ogoarelor, a pometurilor și grădinilor de căldura, lumina și energia solară”, Vulcănescu 1985: 373

⁴⁵ „Bate hora din picioare/să răsară iarăși soare; bate hora tot pe loc/să răsară busuioc”, „De n-ar fi horile-n lume/ai vedea fete nebune/și neveste tineroare/fugind noaptea după soare”, Vulcănescu 1985: 373

⁴⁶ de ex. obiceiul Hodăițele, „Sărbătoare nocturnă de înnoire a timpului la Lăsata Secului de Paște, străvechi început de An Nou Agrar ... Roți de car înfășurate în paie, aprinse și rostogolite pe dealuri în seara Lăsatului de Sec de Paști pentru a purifica spațiul și a ajuta Soarele să depășească punctul critic al echinocțiului de primăvară și să urce spre solstițiul de vară”, Ghinoiu 1997: 83-4

⁴⁷ „Datină mitologică complexă” în substratul căreia se pot citi urme ale unui „dans solstițial solar trac cu implicații ludice, medicale, războinice și cathartice”, Vulcănescu 1985: 375-379

⁴⁸ de Anul Nou, când „se da ocol casei cu tămâie pusă pe cărbuni aprinși, împotriva spiritelor rele”, de Joia Mare, de Sâmedru etc.

⁴⁹ roata cu crucea înscrisă sau excrisă

⁵⁰ „Bulgăre de aur/Joacă pe-o piele de aur”, „Am un măr aurit/Umblă pe sus rătăcit”, „Am un bruș (= bulgăraș, cocoloș) de unt/Cu el toată lumea ung”, Mohanu 2002: 268

⁵¹ „Dumnezeu a scăpărat și a făcut luna – un om”; „Luna-i sfântă și își are lumina ei. E sfântă că de ce luminează”, Ionică, 15; „zice că e ochiul lui Dumnezeu” (Pamfile₁ 2001: 60).

⁵² „Soarele a vrut s-o ia de soție, dar ea nu l-a vrut, căci este păcat să ia frate pe soră”, Otescu 2002: 70

⁵³ Idem; „Ca frați gemeni ce-au fost, soarele și luna erau deopotrivă de frumoși ...”, Pamfile₁ 2001: 143; „o fecioară frumoasă ca neaua, soră geamănă cu soarele sau sora lui mai mică, Otescu 2002: 69

⁵⁴ „tot un corp ceresc”, „are lumina de la soare”, Ionică 1944: 15

⁵⁵ care „cresc împrejur, până ce vin una și e rotund.. Apoi începe iar a îmbătrâni și se face tot mai mic”, Pamfile₁ 2001:60

⁵⁶ „Dumnezeu în fiecare lună (calendaristică – n.n.) înnoiește Luna prin puterea lui, ca să arate la oameni că din mic poate face mare și din mare poate face mic”, Otescu 2002: 71

⁵⁷ „când se înfățișează ca cel mai subțire fier de secere”

⁵⁸ „când se vede în întregime”, Pamfile₁ 2001: 62

⁵⁹ „Lună nouă./Lună nouă./Sănătos m-ai găsit./Sănătos să mă lași” sau „Crai nou, /Crai nou ...”, sau „Lună nouă, /Lună nouă./ Taie pâinea-n două: /Ție jumătate./Mie sănătate”, cf. Pamfile₁ 2001: 69-70

⁶⁰ „...cu bani m-ai găsit./Cu bani să mă lași”, trebuie să ai bani în buzunar, Pamfile₁ 2001: 70

⁶¹ „... fără nevestă m-ai găsit./Cu nevestă să mă lași”

⁶² „Lună, lună,/Vârgolună/.../ Să mergi după ursitorul meu...”, Pamfile₁ 2001: 70

pâine, creșterea părului (și la aromâni⁶³); în Bucovina, moment propice pentru alungarea insectelor⁶⁴, răstimp favorabil vrăjilor⁶⁵, perioadă bună pentru semănat⁶⁶, sau, dimpotrivă, nefastă⁶⁷

Căsătoria Soarelui cu Luna. Incestul zădărnicit: cei doi erau frați, Soarele insistă să se căsătorească cu sora sa, Luna, Dumnezeu îi blestemă să nu se întâlnească niciodată⁶⁸; totuși, în plan metaforic, apar ca nuni la nunta cosmică din *Miorița*⁶⁹; metafore ale frumuseții, desăvârșirii, mirelui și miresei în cântecele de nuntă⁷⁰; și în ghicitori⁷¹

Reprezentări ale Lunii: în arta populară⁷², în forme de artă a cuvântului – în lirica de dragoste⁷³, în ghicitori – luna în general⁷⁴ și luna nouă⁷⁵

Eclipsele, „întunecimi de Soare sau de Lună”, datorate diavolului⁷⁶, Anticristului⁷⁷, provocate de acțiunea *vârcolacilor*⁷⁸, cele de soare, mai rare, sunt prevestitoare de rău⁷⁹, anticipează sfârșitul lumii⁸⁰

⁶³ „Lună, lună nouă./Dă-ni pâine cu ouă./Să ni-u bag tu mâneacă./Să ni-u mâc duminică”, Pamfile, 2001: 70

⁶⁴ „Când cineva vede luna nouă, zice: - Sănătate în casă, ploșnițele afară!”, „... iese afară, și, de la fereastră, strigă: Crai nou în țară/Ploșnițele să piară/Tot una câte una./Să nu rămâie niciuna”, Pamfile, 2001: 75

⁶⁵ „La luna nouă fac fermecătoarele farmecele cele mai rele, căci atunci au putere, pentru că ele cu necurătenia umblă” Niculiță-Voronca, apud Pamfile, 2001: 81

⁶⁶ „Numai florile se pot semăna acum, că ele înfloresc toată vara”, se duce gunoiul la câmp” ca să se înnoiască pământul și să nu facă viermi”, Pamfile, 2001: 82-4

⁶⁷ „La luna nouă nu e bine să se facă semănături căci nu leagă”, Nu se răsădesc pomi, “căci dacă înfloresc, florile lor nu leagă”, Nu se pun cloști ... „că nu vor scoate pui”, Nu se taie lemne pentru construcții „căci este primejdie să le mănânce cariile”, Pamfile, 2001: 82-4

⁶⁸ „Vă blestem ca, de aici înainte, tu, soare, să luminezi ziua, iar tu, lună, să luminezi noaptea, și întotdeauna să vă alergați din zori până-n seară și niciodată să nu vă ajungeți...” Sute de atestări, pe tot teritoriul țării, în credințe, legende, balade, Cf. Pamfile, 2001: 101-146, Taloș 2001

⁶⁹ „Soarele și luna mi-au ținut cununa”

⁷⁰ „Ce mai soare luminos,/Ce mai ginere frumos;/Ce mai lună luminoasă,/Ce mai mireasă frumoasă”

⁷¹ „Frate și soră/Nu se-ntâlnesc niciodată la horă”, Mohanu 2002: 269

⁷² rar, în încrustații pe lemn, adesea asociată cu Soarele

⁷³ simbol al frumuseții feminine („nu știi luna-n ceruri trece/ori puica la apă rece...”); al unicității („dar ca luna nu-i niciuna”)

⁷⁴ „Am o oaie bălăoie/Umbă noaptea prin păraie”, „Găinușă gălbinișă/Trece Dunărea-n piciorușă”, Mohanu 2002: 270

⁷⁵ „Bulgăraș de aur/Cu coarne de taur”, „O secere fără dinți/Pășește peste munți”, Mohanu 2002: 271

⁷⁶ care „pe soare și pe lună are mare ciudă, că ar vrea să le mănânce”, Pamfile, 2001: 95

⁷⁷ „caută din vreme în vrem să mănânce soarele și luna, ca să rămână singur mai curând”, Pamfile, 2001: 95

⁷⁸ „niște dihăanii cum nu sunt pe pământ”, „un fel de animale cu mai multe guri”, Otescu 2002: 73;

„Oameni-lupî care înghit soarele și luna”, „balauri făcuți din copiii morți fără botez”, Pamfile, 2001: 95-99; vezi o interpretare etnologică a vârcolacilor la Hedeșan 1999: „vârcolacii sunt ei înșiși efectul îndepărtat al unor încălcări ale regulilor de viețuire comunitară nerezolvate la timp și, implicit, sunt o alternativă la reinstaurarea chiar dacă întârziată a ordinii cosmice”

⁷⁹ aduc „războaie, răzmerițe, secete, boli”, macedoromânii cred că „... întunecimea de soare prevestește că creștinii sunt în mare primejdie”, Pamfile, 2001: 99

⁸⁰ „sfârșitul lumii va începe cu o întunecime de soare, căci îl vor mânca vârcolacii”

Stea, stele: „lumânări cerești” aprinse de îngeri, „felinare atârinate de torțile cerului”⁸¹, apar după ce au început să se nască oamenii⁸², fiecare om are steaua lui⁸³, căderea unei stele indică moartea unui om⁸⁴, interdicția de a vorbi despre asta⁸⁵, se descântă la stele de „scrisă” (ursită, soartă)⁸⁶

Steaua – simbol creștin, s-a arătat la Nașterea lui Iisus Hristos, în Bethleem; îi călăuzește pe magi/păstori la Pruncul Sfânt⁸⁷; și în legende populare, în obiceiuri de Crăciun⁸⁸, simbol (și obicei) după unii cercetători, anterior creștinismului⁸⁹, și în heraldică⁹⁰. Simbol preluat, în perioada comunistă, în stema Republicii Populare Române (ulterior, Republica Socialistă România), elogiut de poeții epocii respective⁹¹, reflex al influenței sovietice⁹² asupra literaturii și artei românești, chiar și în așa-zisul folclor nou

Steaua în imagistica populară: în veșmântul lui „Crăciun ălui bătrân” din colinde⁹³, în lirica populară de dragoste⁹⁴

⁸¹ cf. Ciaușanu, *apud* Pamfile, 2001: 147

⁸² credința generală „într-o legătură tainică între soarta omului și stea”, „se mai crede că îndată ce se naște un om, răsare și o stea, care este favorabilă sau defavorabilă întregii lui vieți”, Ciaușanu 2001: 94

⁸³ unde „stea” înseamnă „soartă”, „destin”: „Oamenii norocoși se zice că s-au născut *sub o stea (zodie) bună*, cei nenorociți s-au născut sub una potrivnică”, Ciaușanu 2001: 94

⁸⁴ „Credința că la moartea cuiva apune, alunecă de pe cer și steaua lui este generală la români; și la macedoromâni”, Ciaușanu 2001: 94; Cf. și versul din balada *Miorița*: „Că la nunta mea/A căzut o stea”, unde „nuntă” = „moarte”

⁸⁵ „Nu-i bine să zici că cade o stea. Nu-i bine să vorbești de asta. E o prevestire de rău și nu-i bine a se spune”, Drăguș, la Ionică 1944: 43

⁸⁶ „Stea, steluța mea/Toate stelele să stea./Numai tu să nu stai .../Să umbli din casă-n casă/.../Până la ursitul (cutare) acasă”, Ciaușanu 2001: 95; „Stea frumoasă/Și luminoasă./Eu voi dormi/Dar tu nu dormi/Ci te du în lume,/Peste lume./La ursitorul meu anume ...”, Pamfile, 2001: 171-5

⁸⁷ cf. Matei 2, 9-11: “Și iată că steaua, pe care o văzuseră în Răsărit, mergea înaintea lor, până ce a venit și s-a oprit deasupra locului unde era Pruncul. Când au văzut ei steaua, n-au mai putut de bucurie...”

⁸⁸ „cu steaua”, obicei de sorginte religios-creștină, practicat de copii și tineri (băieți), care poartă o stea confecționată din lemn, împodobită cu hârtie colorată; ei merg din casă-n casă și cântă un text prin care vestesc, în termenii Scripturii, Nașterea lui Iisus: „Steaua sus răsare/Ca o taină mare./Steaua strălucește/Și lumii vestește/Că astăzi Curata/Prea Nevinovata./Fecioara Maria/Naște pe Mesia/.../ Magii cum zăriră/ Steaua și porniră/Mergând după rază/Pe Hristos să-l vază...”

⁸⁹ Cf. Vulcănescu 1985: 404: „Sunt unele figurări ale stelei într-un toaig care, în arta populară din sud-estul Europei, ar putea să sugereze o origine străveche a stelei cu care se circula de Crăciun”

⁹⁰ „Armoriul stemei Moldovei reproduce un cap de bour cu *stea între coarne* și, sub nivelul bărbiei, cu figurarea soarelui și a lunii. *Steaua între coarne* reproduce, în efigia capului de bour, imaginea animalului sacru la români, colportată de colinde în care sunt menționați *boii cu stele-n frunte* ...”, Vulcănescu 1985: 405

⁹¹ „Iar steluța cea de sus,/Oare ce-o avea de spus?/Socialismul spune ea/Se clădește-n țara mea”

⁹² steaua roșie de pe Kremlin, steaua care străjuiește secera și ciocanul din efigia studiourilor Mosfilm etc.

⁹³ „În veșmântu mohorât/Lung, mi-i largu-n pământ/.../Jur-prejur de mânecel/Lucesc stele mărunțele;/Între doi umeri ai lui/Lucesc doi luceferui/Dar din față și dos./Dar din față ce luceară?/Lucea soare cu căldura./Dar din dos ce mai lucea?/Lucea luna cu lumina”, Cetatea Albă, Hunedoara

⁹⁴ în portretul iubitei sau al iubitului: „Bine-i stă la ceri cu lună./Ca și mândrei cu cunună./Bine-i stă la ceri cu stele/Ca și mândrei cu măgele”, Transilvania, „Ochii lui ca două stele/Dinții și ururi de măgele...”, Maramureș, Cf. Ispas-Truță 1985-8

Cometele: „Stelele cu coadă”, „stelele cu coame”, „comate”, „luminoase”, anticipează nenorociri⁹⁵, au rămas în memoria colectivă⁹⁶

Constelațiile: credințe, legende, povestiri în legătură cu:

Calea Laptelui⁹⁷, „fâșie alburie care despică cerul în două cam pe la mijloc”, vizibilă numai în nopțile senine și fără lună⁹⁸

Carul Mare și Carul Mic⁹⁹ sau Ursul Mare și Ursul Mic¹⁰⁰

Crucea sau Crucea Mare sau Crucea Miezului Noptii sau Cobilița Ciobanului¹⁰¹

Altele¹⁰²

Fenomenele naturale:

Norii: origine mitică¹⁰³, dar și explicație naturală¹⁰⁴

Ploaia: esențială pentru agricultori; explicații naturale¹⁰⁵, dar și supranaturale¹⁰⁶; sunt ploi bune¹⁰⁷ și ploi rele¹⁰⁸.

⁹⁵ războaie, boli/epidemii – ciurma și holera mai ales, foamete sau secetă, Pamfile, 2001: 168

⁹⁶ cea din 1653, consemnată de Miron Costin, din 1679, notată de Nicolae Costin, din 1853, din 1877, „când cu resbelul ... a mers stea cu coadă până-n Dii (Vidin)”, versificată de un rapsod popular: „S-a spovedit mama Veta/Că prea rău spune gazeta/A văzut pe cer cometa/ .../Ați văzut steaua cu coadă/? Nici aia nu e curată...”, Pamfile, 170; și în relatarea unui bătrân din Stănești, Vâlcea: „Așa, în anul 1877, în timpul războiului românilor cu turcii, se văzu pe cer o stea cu coadă ... și tocmai aproape de sfârșitul războiului această stea cu coadă pieri”, Otescu 2002: 77

⁹⁷ Numită și „Calea lui Traian”, „Troian”, „Drumul robilor”, „Crângul Cerului”. Pentru „Drumul robilor”, explicații „istorice”: „Traian, robind pe daci și ducându-i la Roma, aceștia au fugit înapoi venind numai noaptea pe Troian”, și „mitice”: „e drumul pe care se vor duce oamenii la judecata de apoi, căci oamenii sunt toți robii lui Dumnezeu”, Otescu 2002: 51-54

⁹⁸ legenda spune că „noianul alburii de stele de pe Calea laptelui este laptele curs, pe acea cale, din sânurile unei mame, care își caută, mergând până la cer, copilașu-i răpit, de la sânu-i, de un vultur”, Ciaușanu 2001: 93

⁹⁹ „Cele patru stele ce formează trapezul dintre ele se numesc *Roatele carului*, iar celelalte trei *Proțapul* sau *Tânjala Carului*, sau *Oiștea*“

¹⁰⁰ „cele patru stele ale trapezului fiind *Trupul Ursului* și celelalte trei *Coada Ursului*“, Otescu 2002: 9

¹⁰¹ Numită astfel, în Neamț, pentru că „răsare și apune odată cu Ciobanul (Vega)”, care „are gălețile în cobiliță și una în mână”, Otescu 2002: 12

¹⁰² Otescu 2002 identifică 39 de constelații, descrie în amănunt, p. 9-48, Cf. și Pamfile, 2001: 154-165

¹⁰³ „la începutul începutului erau boii Soarelui. ... trăgeau carul cu apă la curtea Soarelui”, Olinescu 2001: 242

¹⁰⁴ „pe la Făgăraș zic că sunt aburi deși, păclă, sau burhai”, „se formează numai din negura ce se ridică de pe văi”, „aburi ce se ridică din mările de la marginea pământului”, Gherman 2002: 60

¹⁰⁵ „ploaia se formează din negurile ce se ridică de pe pământ, râuri și izvoare”, „e sudoarea norilor”, Gherman 2002: 65-66

¹⁰⁶ „de la Dumnezeu”, „ploie le trimit balaurii”, „sudoarea balaurilor”, apa vărsată din buțile cu care boii Soarelui (norii) duc apă la curtea Soarelui, Gherman 2002: 65-66

¹⁰⁷ „ploaie fără tunet”, „ploaie cu treaba bună”, „ploaie mănoasă”, „ține timp mai îndelungat, intră bine în pământ”, Gherman 2002: 66

¹⁰⁸ „ploaia cu soare este întotdeauna stricăcioasă pentru plante”, „când e ploaie cu soare, se crede că își bate dracul nevasta și Dumnezeu râde”, sau, în alte locuri, se crede că „Dumnezeu plânge și dracul râde”, Idem, 69, în Sălaj se crede că pe timp de ploaie cu soare „se bat urșii”, Gherman 2002: 70.

Lipsa ploilor determinată de intervenția supranaturalului¹⁰⁹, dar și provocată de oameni interesați să nu plouă (cărămidarii, de ex.) care „leagă ploile”¹¹⁰, procedee magice de „dezlegare” a ploilor¹¹¹, obiceiuri (rituri) de provocare a ploii: (S)caloianul¹¹² și Paparudele¹¹³;

Ploi abundente (în exces), provocate de ființe supranaturale¹¹⁴ sau de cauze naturale¹¹⁵, venite la timp nepotrivit, vara, când e vremea călduroasă, întâmpinate de copii cu incantații cu conținut ludic sau licențios¹¹⁶; oprirea lor¹¹⁷

Ploaia în alte forme de artă a cuvântului: ghicitori¹¹⁸

¹⁰⁹ Ploile sunt legate de țiganii cărămidarii, de șolomonari și strigori, de zmei (“când într-o localitate se încuibază un zmeu, acolo nu mai plouă” Oltenia), Gherman 2002: 72

¹¹⁰ Credința „cea mai lătită” (extinsă) este că „țiganii țiglar” (care confecționează țigla) „au legat ploile”, sau cărămidarii, ale căror femei „știu moșmoande multe”, mai ales în Muntenia, Gherman 2002: 71

¹¹¹ se aruncă pe apă o cruce luată din cimitir, noaptea, în Munții Apuseni, o grapă furată de o femeie care alăptează un băiat, o icoană furată din biserică în zorii zilei, toaca furată de la biserică, Gherman 2002: 72

¹¹² „Când seceta durează mai multe săptămâni, e obiceiul ca fetele și femeile de la țară, frământând pământ galben, să modeleze un om în miniatură – numit *Caloian* sau *Scaloian* – pe care îl pun într-un mic coșciug ca pe mort, îl plâng, îl tămâie și îl îngroapă sau între bozi, sau la fântână, sau la puțul satului ...”, G. Dem. Teodorescu, apud Gherman 2002: 82; și la românii din Bulgaria, cf. *Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria. Vol. I Timoc*, 2010, p. 154-157. Formule de invocație a ploii: „Caloiene, iene./Caloiene, iene./Du-te-n cer și cere/Să deschiză porțile./Să sloboaze ploile/Să curgă gârlele/ zilele/și nopțile/ca să crească grânele/Caloiene,iene./Caloiene, iene./Cum ne curg lacrimile./să curgă și ploile/zilele/și nopțile/să umple șanțurile./să crească legumele/și toate ierburile./ Caloiene, iene./Caloiene, iene/du-te-n cer la Dumnezeu/ca să plouă tot mereu/zilele/și nopțile:/să dea drumul roadelor./roadelor, noroadelor,/ca să fie-mbelșugată/țara toată, lumea toată!” G. Dem. Teodorescu, apud Gherman 2002: 83

¹¹³ ritual „de cea mai largă răspândire, după Plugusor”, cf. Cuceu 1988: 23, atestat în sute de localități de pe cuprinsul întregii țări, sub numele de *paparudă*, *păpărudă*, pl. *paparudele*, în zonele sudice și sud-estice ale României, dar și *papalugă/păpălugă*, în sudul Transilvaniei și al Moldovei, ca și *dodoloaie*, pl. *dodoloi*„răspândit exclusiv în vestul și sud-vestul spațiului nostru etnic, pe aceeași arie de difuziune cu termenul *păpărugă*”, Cuceu 1988: 77-88, inclusiv prezentarea practicanților, de regulă tinere fete, dar și băieți, pe alocuri. „Obiceiul se practică în timp de secetă/în timpuri secetoase, ca să înceteze seceta/pentru a ploua/ ca să plouă/pentru ploaie. Din desfășurarea ritualului nu lipsesc *alaiul*, *jocul ritmat*, *săltat* și *udarea rituală*, dublate de versurile cântate pe o melodie simplă, mai mult scandate. Din cele 716 texte reținute de Cuceu – Cuceu 1988 în „Corpusul textelor rituale”, p.181-243, transcriem două: „10. Păpălugă, lugă,/Vino și ne udă/Cu găleata, leata./Peste toată gloata;/Cu ulcioru, cioru./Peste tot mohoru./Pi-unde-a da cu plugu./Să moaie ca untu./Pi-unde-a da cu sapa./Să curgă ca apa”, Ibănești Pădure, Mureș și „483. Paparudă, rudă,/Ia ieși de ne udă./Cu găleata, leata./Peste toată gloata./Cu gălețile,/În toate părțile./Unde-oi da cu sapa /Să curgă ca apa;/Unde-oi da cu plugul/Să curgă ca untul./Cu ulcioru, cioru/Să deschidă norul./Sunând cheile/ Scornind ploile ...”, Micșuneștii Mari, Ilfov

¹¹⁴ „provin din pricina căderii pe pământ a vreunii balaur din nouri”, Pamfile, 2001: 142; „Când e rupere de nori se zice că e *potop*. Ruperea de nori se întâmplă când balaurul e prea greu; atunci norul, nemaiputând suporta atâta greutate, se sparge și toată apa din el se varsă”, Gherman 2002: 68

¹¹⁵ „Când țin ploile multă vreme, se crede că s-a înecat cineva și atunci plouă până îl află pe cel înecat”

¹¹⁶ „Plouă,plouă./Babele se ouă./Într-o cofă nouă”, sau „...Iepele se ouă/Într-o casă nouă./Cocoșii clocesc /Gânsacii ciocnesc!” sau „Plouă, Doamne, plouă./Fetele se ouă./Băieții să trăiască/Să le cotărcească!”, Pamfile, 2001: 35-6

¹¹⁷ „Ca să înceteze ploile e datina ca să se împlante în pământ un cuțit”, practică general cunoscută; în Oltenia, ... se trag clopotele bisericii, se înfig sape și secure în pământ, ..., se fac mătâni, se aruncă sticlă pisată în foc ...”, Bălășel (Oltenia), apud Gherman 2002: 71

¹¹⁸ „Sus bat tobele./Jos curg lacurile”, „Multe fire de argint/Leagă cerul de pământ”, Mohanu 2002: 256

Fulgerul, tunetul, trăsnetul

Fulgerul: originea divină¹¹⁹, asociat cel mai frecvent cu Proorocul Ilie¹²⁰, nediferențiat de trăsnet¹²¹, în formele artă a cuvântului¹²²

Tunetul: generat tot de Sf. Ilie, pentru a-i pedepsi pe draci¹²³, pentru că aceștia l-au îndemnat la pruncucidere¹²⁴ sau la paricid¹²⁵, ori de balauri, zmei, șolomonari¹²⁶, în formele de artă a cuvântului¹²⁷

Trăsnetul: asociat cu fulgerul¹²⁸, atribut al Sf. Ilie, mai ales de ziua lui¹²⁹, puterea stăpânului fulgerelor/trăsnetelor, limitată de Creator, pentru a curma abuzurile¹³⁰

Curcubeul – denumiri locale (regionale)¹³¹; originea – realistă, naiv-științifică¹³², mitic-religioasă, „un semn lăsat de Dumnezeu că ploaia va înceta”¹³³, sau origine umană¹³⁴,

¹¹⁹ „o lumină pe care Dumnezeu și-o face ca să lumineze văzduhul întunecat de nourii și de necurați, ca să afle locul unde se ascunde *duhul cel rău*”

¹²⁰ „tunetul este tropotul cailor sau duritul căruței Sf. Ilie, care, poate, umblă prin cer, cum umblă orișicine pe pământ”, iar fulgerul este socotit a fi „ca niște scânteii care ies din piatra lovită de potcoavele cailor lui”, după credințele meglenoromânilor, cf. Papahagi, apud Pamfile, 2001: 98; după o credință din Cugir, fulgerul este „chiar biciul lui Ilie”, tot în Transilvania se crede că „Fulgerul e schinteie din zbiucul lui Ilie. Este *fulger cu foc*, care dacă lovește în ceva, aprinde, și *fulger sec*, care dacă lovește în pomi, îi usucă, iar pe om îl seacă”, Gherman 2002: 86

¹²¹ „... când învârtește Ilie-Proroc biciul de foc deasupra capului, atunci fulgeră, iar când pocnește cu el, zicem că trăsnește”, Gherman 2002: 86.

¹²² Ghicitori: „Scânteioară, oară/Pe om îl omoară”, „Țândărică, lemn uscat/Luminează-n Țarigrad”, „Săgeata-mpăratului/Spargă casa dracului”, Mohanu 2002: 257

¹²³ „Când tună, pușcă Sf. Ilie după draci”; și într-o orație din Moldova: „- Ilie, Ilie, Mare Sânt Ilie,/Ascultă cuvântul meu/Și fă ce ți-oi spune eu/Pornește tunetul tău,/Tunetul tău cel cotit/Și de mine rânduie./Pornește-mi-l, da-l pornește/Și pe draci mi-i fugărește ...”, Sim. Fl. Marian, apud Pamfile, 2001: 110

¹²⁴ Ilie, „un om ca toți oamenii” se întoarce după 20 de ani de la oaste; i se spune de către un „unchiaș”, de fapt diavolul, că nevasta lui „se ține cu altul”; găsește în pat soția cu un tânăr, „așa, ca de douăzeci de ani”, trage repede sabia și îi taie pe amândoi, „pe nevastă-sa și pe fiu-său”. Cere iertare lui Dumnezeu care „il iertă și-l ridică la cer cu sine; acolo îi dădu pe samă tunetele și trăsnetele, ca să-și răzbune pe diavoli”, Pamfile, 2001: 110

¹²⁵ „Ilie-Proroc alungă dracii pocnind din bici după ei. Le poartă o dușmănie fără seamăn ... pentru că necuratul l-a îndemnat să-și omoare părinții”, Gherman 2002: 86

¹²⁶ „Fulgerule, tunetul, de aceea se fac, că balaurii se bat. Se întâlnesc doi șolomonari – ce umblă pe balauri – și nu pot ține balaurii lor, să nu se bată. Iar trăsnetul de aceea iese, că trăsnește în balauri Sf. Ilie, când poate au făcut ceva unui om, că balaurul este necuratul”, Gherman 2002: 111

¹²⁷ Ghicitori: „Urlă lupul la hotar/Și se-aude-n altă țară”, „Strigă bica (= taur) - între hotară/Și se-aude-n altă țară”, Mohanu 2002: 158

¹²⁸ Cf mai sus, nota 109.

¹²⁹ „Sf. Ilie la ziua lui umblă după diavol să-l trăsnească, ca să scape lumea de ispită”, Gorovei apud Pamfile, 2001: 99

¹³⁰ „Despre Sf. Ilie se mai spune că, atunci când trăsnește, izbește cu un picior; mai înainte izbea cu două, dar Dumnezeu i-a luat unul, căci se temea să nu prăpădească lumea”, Pamfile, 2001: 102

¹³¹ *Curcubău, curcu-boului, brăul maicii Domnului, brăul cerului, curuna cerului, brăul lui Dumnezeu, brăul Cosânzenii, brăul popii*, cf. Niculită-Voronca 1903, II: 200, Pamfile, 2001: 179

¹³² „este făcut din soare și din apă”, Pamfile, 2001: 181

¹³³ Cu trimitere la legenda biblică despre înțelegerea dintre Dumnezeu și Noe, după Potop

ori supranaturală¹³⁵. Înfățișare¹³⁶, comportament¹³⁷, influențează/determină statutul de sex al omului¹³⁸. Îi atribuie calități supranaturale¹³⁹, are efecte de înfrumusețare¹⁴⁰, ajută la descoperirea unei comori¹⁴¹. Formule și practici cu efect medical, remediu contra gușei¹⁴² sau pentru creșterea părului¹⁴³.

Imagini în formele de artă: ghicitori¹⁴⁴

Grindina sau piatra, „ploaie înghețată”, generată de ființe supranaturale¹⁴⁵ sau de magicieni¹⁴⁶. Procedee de preîntâmpinare sau de combatere¹⁴⁷, metafore, ghicitori despre¹⁴⁸

Zăpada sau nea, omăt, se face din apă, „din aburi”, ca și ploaia, o aduce Sf. Niculae¹⁴⁹, când ninge primăvara se numește „omătul mieilor”. Ghicitori pentru zăpadă¹⁵⁰

¹³⁴ „Curcubeul este făcut din om”, în Bucovina, O fată de om bogat care păștea odată viteele pe lângă un pârâu; a venit un nor care a ridicat-o în cer și acolo s-a prefăcut în brâu frumos pe care îl vedem și astăzi”, Pamfile₁, 2001: 181

¹³⁵ „o ființă minunată care stă cu gura într-un lăcușor”, „un drum pe care merg balaurii când duc apă în cer pentru ploaie”, Pamfile₁, 2001: 180

¹³⁶ „are o gură ca și a bouului”, Niculiță-Voronca 1903

¹³⁷ „suge apa din păraie mari”

¹³⁸ „de este vreun om aproape, când bea, îl trage și-l sloboade la celălalt capăt, acel om e o lună bărbat și o lună femeie”, Niculiță-Voronca 1903; în Moldova „se crede că cine bea apă de unde bea curcubeul se face o lună băiat și o lună fată”, „cine merge călare pe porc unde bea curcubeul apă și se dă de trei ori peste cap, se face o lună băiat și o lună fată”, Pamfile₂, 2001: 183

¹³⁹ „cunoaște orișice în stele”, „se face năzdrăvan cel ce va merge în genunchi până la gura curcubeului, zicând Tatăl Nostru”, Pamfile₂, 2001: 183.

¹⁴⁰ „Cine vrea să aibă pelița albă și lucie să se spele cu apă din coada curcubeului”

¹⁴¹ Pamfile₂, 2001: 184

¹⁴² descântece de secare a gușei: „Curcubeu, curcubeu./Bea de unde-i bea./Bea din gușa mea”

¹⁴³ la aromâni, cf. Pamfile₂, 2001:185, și la meglenoromâni, Pamfile₂, 2001: 186

¹⁴⁴ „Șarpe vărgat/Cu-un cap peste sat”; „Ștergar vărgat/Peste Dunăre-aruncat”; „Năframă vărgată/Peste mare aruncată” etc., Mohanu 2002: 258-259

¹⁴⁵ balauri: „ploaia îngheață de aburul (suflarea) balaurului”; „Unii cred că respirarea balaurului din nor e așa de rece, încât îngheață apa din nor, și aceasta pică jos sub formă de grindină”; Aphida, Cluj; „O ridică balaurii din apele înghețate de pe unde e iarnă, când la noi e vară”, Cf. Gherman 2002: 123

¹⁴⁶ „Șolomonarul se suie călare pe balaur în nor, aici îngheață un sloi mare, apoi cere caii lui Sf. Ilie și o zdrobește cum vrea de mare să o trimită asupra oamenilor”

¹⁴⁷ se trag clopotele la biserici, se aprinde tămâie în mijlocul curții, se face foc cu mătșorii de salcie de la Florii, se înfige în pământ un topor, sau o secure în curte înaintea ușii, se face semnul crucii cu tăișul securii spre cer, se aruncă în foc două-trei pietricele etc., Gherman 2002: 125-134

¹⁴⁸ „Strugur nu-s, nici piatră nu-s./Însă cad din nori de sus./Flori multe prăpădesc/Și la căldură mă topeșc”, Mohanu 2002: 257

¹⁴⁹ „El vine pe cal alb și își scutură barba de ziua lui”, Pamfile₂, 2001: 187

¹⁵⁰ „De la munte pân' la munte/Picură stele mărunte”, „Vin oițele din munte/Cu steluțe albe-n frunte”, „Nu-i făină, dar se cerne./Nu-i covor, dar se așterne” etc., Mohanu 2002: 261

CONNAISSANCES RELATIVES À L'HOMME ET À L'UNIVERS

Nicolae CONSTANTINESCU

L'homme traditionnel vit en parfaite symbiose avec le macrocosme (avec le ciel, les astres et les phénomènes naturels, avec la terre, l'eau, l'air et les créatures) ainsi qu'avec le microcosme (la maison, la ferme, le village, le champ, les prés, les outils qu'il fabrique et dont il se sert couramment).

À la différence du savoir scientifique, fondé sur l'expérimentation, sur les mesures et les calculs mathématiques, le savoir de l'homme traditionnel s'accumule au fil du temps ; il est le résultat de l'expérience directe, empirique, individuelle ou collective, de cette expérience concrète et immédiate qui n'est pas pour autant moins précise que les connaissances obtenues par les chercheurs dans les laboratoires et les éprouvettes, et transmises aux autres au moyen de traités, de monographies, de manuels et de cours universitaires. L'expérience du premier (de l'homme de la culture primitive et, plus tard, de la culture populaire) est une expérience pratique, conservée dans les croyances, dans les arts, dans les gestes et pratiques transmis d'une génération à l'autre, et concentrée dans un *corpus de connaissances* formant un système cohérent, régi par ce que Claude Lévi-Strauss considère être le spécifique de la pensée primitive, *la pensée sauvage* dominée par la logique du sensible ou du concret. Cette logique organise les données par couples, en fonction des oppositions binaires que la réalité présente à l'œil, au goût, au toucher, aux autres sens : *lumière – ténèbres, chaud – froid, humide – sec*, et qui sont à l'origine d'autres oppositions, d'ordre pratique : *fécond – stérile, comestible – incomestible*, d'ordre moral : *bien – mal*, ou d'ordre esthétique : *beau – laid*, etc.

La création de cette série infinie d'oppositions qui organise le vaste territoire du *tout-ce-qui-nous-entoure* est ponctuée par l'intervention de personnages mythiques - divinités, créatures surnaturelles (fées, sorcières, esprits, etc.) - ou êtres humains doués de qualités exceptionnelles (mages, chamans, devins, etc.), munis d'objets à fonction magique (baguette de noisetier, par exemple) ou possédant la force de la parole magique (formules, sortilèges, charmes, invocations, malédictions, etc.).

Le corpus de connaissances pratiques qui nous est parvenu a évidemment subi au fil du temps des transformations, des pertes, des agglutinations, il s'est re-sémantisé sous la forme de croyances ou de superstitions, de pratiques ou de savoir-faire, de gestes ou de formules verbales dont la structure profonde cache des racines ancestrales.

En résumant simplement les principes exposés dans ses études fondatrices, Claude Lévi-Strauss constate dans «La fin de la *suprématie culturelle* de l'*Occident*» (*publiée dans le volume L'anthropologie face aux problèmes du monde moderne*) que «Les phénomènes que nous observons sont extrêmement loin de nous. Loin, je l'ai dit, d'abord au sens géographique puisqu'il nous fallait naguère voyager pendant

des semaines ou des mois pour atteindre nos objets d'étude. Mais loin, surtout, dans un sens psychologique, pour autant que ces menus détails, ces humbles faits sur lesquels nous fixons notre attention reposent sur des motivations dont les individus n'ont pas clairement ou pas du tout conscience. Nous étudions des langues, mais les hommes qui les parlent n'ont pas conscience des règles qu'ils appliquent pour parler et être compris. Nous ne sommes pas davantage conscients des raisons pour lesquelles nous adoptons telle nourriture et proscrivons telle autre. Nous ne sommes pas conscients de l'origine et de la fonction réelle de nos règles de politesse ou de nos manières de table. Tous ces faits, qui plongent leurs racines au plus profond de l'inconscient des individus et des groupes, sont ceux-là mêmes que nous essayons d'analyser et de comprendre malgré une distance psychique interne qui, sur un autre plan, redouble l'éloignement géographique. Même dans nos sociétés, où n'existe pas cette distance physique entre l'observateur et son sujet, subsistent des phénomènes comparables à ceux que nous allons chercher très loin. L'anthropologie reprend ses droits et retrouve sa fonction partout où des usages, des genres de vie, des pratiques et des techniques n'ont pas été balayés par les bouleversements historiques et économiques, attestant ainsi qu'ils correspondent à quelque chose de suffisamment profond dans la pensée et dans la vie des hommes pour résister aux forces de destruction ; partout, donc, où la vie collectives des gens ordinaires [...] repose encore, au premier chef, sur des contacts personnels, des liens de famille, des relations de voisinage, que ce soit dans les villages ou dans les quartiers des villes : en un mot, les petits milieux traditionnels où la tradition orale se maintient.»

La logique de l'argument impose de rapprocher de ces dires la réflexion du sociologue roumain Ion I. Ioniță, contemporain de Lévi-Strauss (né en 1907, une année après Lévi-Strauss, et comme ce dernier, élève de Marcel Mauss), concernant le système des connaissances sur l'univers et sur le cadre cosmique, tel qu'il se manifeste dans la société traditionnelle d'un village roumain au début du XXe siècle. Selon Ioniță, ces connaissances «sont subordonnées à la catégorie du savoir et de l'explication»: «[ces connaissances] représentent des tentatives visant à représenter et à expliquer les phénomènes naturels depuis les étoiles jusqu'au brin d'herbe et à l'être humain lui-même. Ces tentatives d'explication rassemblent évidemment des éléments de nature très différente, et les représentations émotionnelles d'êtres surhumains – signes avant-coureurs de la religion – côtoient souvent les observations empiriques proches de la technique. Leur mélange constant donne une physionomie particulière à ce groupe de savoirs populaires. [...] Par l'unité qu'il présentent et leur place dans la vie traditionnelle, ces savoirs finissent par construire une certaine représentation du monde, à différents degrés des mentalités, une représentation du monde avec laquelle la société tente de s'accorder dans tous ses ressorts. Ce rapport fondamental fonctionne dans les deux sens : de la société vers la représentation, projetant sur cette dernière les particularités de la vie du groupe, ou, inversement, modelant les formes d'organisation et d'activité sociale sur les éléments du savoir. L'explication de ce rapport constitue le but premier de notre recherche. Elle doit nous conduire à déterminer les couches temporelles successives des représentations et des éléments sociaux correspondants. » (Ioniță 1944 : 9-10).

Nous laissons au lecteur le soin de mesurer la proximité des deux points de vue.

Ce deuxième volume du répertoire du *Patrimoine culturel immatériel de Roumanie* rassemble et organise les croyances et les traditions orales concernant (A) le « cadre cosmique », l'astronomie et la météorologie, (B) les « sciences de la Terre », (C) « l'homme », (D) les plantes, et (E) les créatures vivantes.

ASTRONOMIE – MÉTÉOROLOGIE

Croyances et traditions orales relatives au ciel :

Origine du ciel: origine divine, créé par Dieu¹, cf. aussi les chansons cosmogoniques de Noël² ; créé par les saints³

Position et distance par rapport à la Terre: au début proche de la Terre, les hommes pouvaient toucher le Ciel avec la main ; Dieu a élevé le ciel très haut, hors de portée des hommes, pour les punir de leur mauvaise conduite ; souillure du ciel par les hommes⁴

Aspect : le ciel a « bords ou franges » ; le ciel a un « milieu ou cœur » (Centre)⁵ ; il « ressemble à une peau »⁶, « à un pont », « à un chaudron »⁷, il est « pareil à notre terre », il est fait de deux volets qui s'ouvrent et se referment⁸ aux grandes dates : à Pâques⁹, la veille de Noël et à la Saint-Basile, à la Transfiguration¹⁰, la nuit de la Saint-Georges¹¹, la nuit précédant la Saint-Basile (1er janvier)¹²

¹ «Dieu le Père tout-puissant, créateur du ciel et de la terre»

² voir Répertoire vol. I; cf. aussi «Dieu se fortifiait,/ De grandes choses créait:/ Il fit le ciel et la terre./ Il fit le ciel en deux journées...» (Pamfile₁, 2001: 9)

³ Lesquels, à la prière des hommes, ont volé jusqu'au royaume des *Rokhmans* («un monde qui se trouve en dessous de notre monde»), rapportant une «pierre précieuse» dans laquelle ils ont taillé une «infinie toile de verre», et avec les restes ils ont fait «sept piliers qui la soutiennent» (Pamfile₁, 2001: 10); cf. aussi *Répertoire I*, ch. 3.

⁴ «Dans la région de Muscel on raconte que Dieu a fait remonter le ciel à cause d'un berger imprudent qui ... avait jeté de la bouse dans la lune et l'en avait aveuglée», parce qu'«une femme a jeté vers le ciel les langes sales de son enfant», ou parce qu'«une vieille femme ... a jeté des excréments vers Dieu» (Pamfile₁, 2001: 11-13); cf. aussi l'expression «éloignés comme ciel et terre» (Otescu 1907: 48).

⁵ «sous lequel il n'est pas bon de marcher, car les démons sont condamnés à y errer» (Otescu 1907: 58).

⁶ Cf. la devinette sur le soleil: «Boule d'or sur *peau de taureau*».

⁷ Cf. la devinette «J'ai un chaudron bien rebondi/Au-dessus du monde mis» (Mohanu 2002: 266).

⁸ «Dans certaines régions on croit que le ciel est formé de deux moitiés ou volets qui, lors de certaines grandes fêtes, se séparent ou s'écartent l'un de l'autre, et alors le ciel s'ouvre» (Pamfile₁, 2001: 13).

⁹ Ce jour, dans certaines régions, «les gens attendent de voir le miracle assis autour des feux»; le ciel «reste ouvert jusqu'à l'Ascension», «jusqu'à l'*Ovidenie* (fête de l'entrée au temple de la Mère de Dieu, le 21 novembre) quand seuls les bergers, qui n'ont jamais vu les yeux d'une femme, peuvent contempler la beauté infinie des cieux» (Mohanu 2002: 266).

¹⁰ Également chez les Macédonroumains: «à ce moment, celui qui demande quelque chose à Dieu pourra l'obtenir» (Pamfile₁, 2001: 17).

¹¹ «Quand il donne à tous les arbres la force de fleurir, et surtout *au noyer, au mûrier et au saule*» (Pamfile₁, 2001: 15); voir aussi le chapitre «Ethnobotanique» du présent volume.

¹² «À ce moment, le ciel s'ouvre trois fois de suite, rapidement, laissant à peine entrevoir Dieu, en lumière, attablé en compagnie des saints, qui nous regarde» (Pamfile₁, 2001: 17).

Le Ciel et la Terre : opposition bipolaire éternel vs. périssable¹³, hiérogamie cosmique, union du Ciel (masculin) et de la Terre (féminine) et leur séparation ; « montée du Ciel par étapes »¹⁴

Représentations : a) formes de l'art du récit¹⁵, conceptions mythologiques¹⁶

Croyances et traditions orales relatives aux astres

Le soleil (définition scientifique : Astre situé au centre de notre système planétaire, autour duquel gravitent les planètes et qui produit sa propre lumière)

Origine : divine, « l'œil de Dieu », « la couronne de Dieu », le visage de Dieu¹⁷, il a été créé à une date précise¹⁸ ; le soleil est sacré¹⁹, mais le Démon est intervenu dans sa création²⁰ ; il est mis en rapport avec la naissance du Seigneur²¹, le soleil est « un être masculin que l'on rencontre dans toute la civilisation de l'Europe méridionale »²², « un être à comportements humains »²³, « un être érotique »²⁴ qui « a enlevé l'épouse ou la fille d'un mortel »²⁵.

Voyageur sur la voûte céleste: le soleil a une monture²⁶, il voyage dans un char de feu tiré par « des chevaux fabuleux qui se nourrissent de tisons ardents »²⁷, dans un char tiré par douze bœufs²⁸, et « après le dîner », la nuit, « il poursuit son voyage à pied dans l'autre monde »²⁹.

¹³ «Tout ce qui est sur la terre ... naît et meurt; rien ne peut l'empêcher. Tout ce qui est au ciel est éternel; là est le bon jardin de la lumière, des arbres, de la douceur; là, Dieu nous est proche» (Bernea 1985: 80).

¹⁴ Cf. Vulcănescu 1985: 349: «... la construction du Ciel ne s'est pas arrêtée aux expérimentations de la création du premier ciel, mais s'est poursuivie par l'érection de plusieurs cieux superposés».

¹⁵ Devinettes: «Un tapis troué/Tout le monde en est enveloppé», cf. aussi note 7 ci-dessus (Mohanu 2002: 266); proverbes: «Le ciel clair ne craint pas la foudre», «Le ciel de printemps est comme le visage de la belle-mère», «Le ciel n'est pas un cercle de tonneau, ni le rustre un notable» (Zanne 2003: 139), etc.

¹⁶ «L'arbre cosmique», «la colonne du ciel», cf. Vulcănescu (1985: 353 et ss), «l'arbre de la vie»: «Entre l'arbre cosmique et l'arbre céleste d'une part, et l'arbre de la vie d'autre part il existe des contingences sémantiques, symboliques et de fonction mythologique» (Vulcănescu 1972: 4649).

¹⁷ «Il était une fois un jeune homme beau et sage, que Dieu transforma en soleil»; «le Soleil, comme la Lune, ... étaient jadis deux saints qui parcouraient le monde et l'éclairaient» (Pamfile, 2001: 21-23).

¹⁸ «Le mercredi» (Pamfile, 2001: 22).

¹⁹ «Le Saint Soleil».

²⁰ «Le partage de Dieu et du Démon» de tous les astres, quand le Démon prend le Soleil (Pamfile, 2001: 22).

²¹ «Le Soleil n'a pas été créé dès le commencement, il n'éclaire le monde que depuis la naissance du Seigneur» (Pamfile, 2001: 22).

²² Ionică 1944: 13.

²³ Pamfile, 2001: 23.

²⁴ Taloş 2001: 159: les hérissons l'ont empêché de se marier, car «si le Soleil prenait femme, il aurait des enfants, et il y aurait ainsi plusieurs soleils, qui brûleraient toute la végétation».

²⁵ «Il aimait une veuve» (Pamfile, 2001: 26).

²⁶ «Jusqu'à midi il chevauche sur un buffle, ... entre midi et le zénith, sur un cheval, et le soir, sur un lion» (Otescu 2002: 65-66); le Soleil monte un lion jusqu'à midi, ou bien il est porté sur les dos de douze lièvres, ou de douze chevaux (Taloş 2001: 159).

²⁷ «Qui tirent le char chaque jour, du lever au coucher, sur les routes invisibles du ciel» (Olinescu 2001: 49).

²⁸ «Qui tirent le char depuis le matin, quand le Soleil part de chez lui, jusqu'au sommet du ciel, à midi» (Olinescu 2001: 49).

²⁹ «Sur son chemin, entre le coucher et le lever suivant, il parcourt des souterrains, ou des passages secrets, ou des grottes cachées sous la terre» (Otescu 2002: 65).

Famille du soleil: le soleil a une mère³⁰ cannibale³¹, plusieurs sœurs, une sœur unique³², une sœur qui critique les fleurs³³, une sœur qui se dispute avec la sœur du Vent³⁴, une épouse prise parmi les mortels³⁵. Certaines pratiques rituelles suggèrent l'existence d'un « père du soleil »³⁶.

Apparence: le soleil « est humain »³⁷, il est un enfant qui a vieilli à cause des méfaits des hommes³⁸, une représentation anthropomorphe sexuée, homme ou femme, ou encore « androgyne », homme et femme en même temps, ou homme en hiver et femme en été³⁹.

Éléments du culte du soleil: faire le signe de la croix en direction du soleil⁴⁰, invocation du soleil dans les incantations d'amour des jeunes filles⁴¹, invocation du soleil par la mère de la mariée, dans les chants de mariage⁴², évoqué comme symbole de

³⁰ Dans les légendes (voir *Répertoire I*, ch. 6), c'est «une vieille mégère, sorte de sorcière divine, qui a puni des jeunes filles mortelles qui étaient tombées amoureuses du Soleil» (Vulcănescu 1985: 370); cf. la légende de l'alouette et la légende du tournesol (voir le chapitre «Ethnobotanique» du présent volume).

³¹ La belle-mère se prépare à dévorer la troisième épouse du Soleil, la fille d'un pêcheur; son fils l'en empêche, elle meurt et l'épouse est transformée en lune (Taloş 2001: 159).

³² Dont le soleil tombe amoureux; il veut l'épouser, mais il est refusé; dans les légendes et les ballades, elle est métamorphosée en lune, cf. Vulcănescu 1985: 370, Taloş 2001: 160.

³³ «Le Soleil n'est pas chez lui/Sa sœur est seule à la maison/Elle gronde les fleurs:/Qu'ont-elles fait de leurs parfums?/Elles les ont partagés avec les jeunes filles» (chanson de Jugur-Argeş, 1954); dans d'autres variantes de la chanson, la sœur du soleil est remplacée par la «fleur du soleil» (tournesol).

³⁴ Dans les chansons du fauchage, dans le Pays de l'Olt: «Qui se tenait à l'ombre/Et y discutait?/La sœur du Soleil/Et la sœur du Vent»; «La Sœur du soleil traduit, dans une interprétation plus récente, une très ancienne représentation solaire *féminine* relevant d'un autre cycle mythique ou, peut-être, un ancien double féminin de la vieille divinité solaire masculine» (Ionică 1944: 13).

³⁵ Qui, «au début amoureuse du Soleil, se rend compte avec le temps que leurs caractères ne peuvent pas s'accorder, et finit par s'enfuir avec un mortel» (Vulcănescu 1985: 370-1).

³⁶ Le rituel du *Caloian* (voir *Répertoire*, vol. I, chapitre 3, II), dans lequel une figurine en argile, «invoquée pour arrêter les pluies» est appelée «le Père du Soleil» (Ghinoiu 2001: 172 et l'illustration); également chez les Roumains de Bulgarie: «on faisait le Père du Soleil et la Mère de la Pluie, et on enterrait la Mère de la Pluie pour que le Père du Soleil apparaisse» (*Sărbători și obiceiuri* [Fêtes et rituels] vol. I, Timoc, 2010: 157).

³⁷ Ghinoiu 2001: 176.

³⁸ «Le matin, au lever, c'est un enfant de sept ans; au fur et à mesure qu'il voyage et voit les méfaits des hommes, il vieillit, et, au soir, sa barbe est blanche et longue jusqu'à la ceinture. Sa mère le fait baigner alors dans du lait, et il redevient enfant.» (Ghinoiu 2001: 176).

³⁹ Niculiță-Voronca, *apud* Vulcănescu 1985: 369.

⁴⁰ «Le matin, le Roumain se signe en tournant son visage vers l'est, peut-être au moment même où se lève le soleil» (Pamfile, 2001: 43); une jeune fille qui tissait les chemises de sa dot prie le soleil de faire durer le jour pour qu'elle puisse finir le travail: «Saint Soleil/Saint Soleil/Fais durer le jour» (Pamfile, 2001: 40); dans une chanson de mariage, la mère de la mariée prie le soleil de faire durer le jour «car ma fille est sur les routes»; dans le *Chant de l'aube*, aux funérailles, les pleureuses s'adressent aux Aubes, substitués du soleil: «Aubes, aubes/Nos sœurs/Ne vous pressez pas/N'apparaissez pas encore...».

⁴¹ «O, Soleil/Mon frère,/Tout le monde t'appelle soleil/Moi seul t'appelle mûre/Tout le monde m'écoute/... O, Soleil/Mon frère,/Écoute ma prière!»; «Saint Soleil,/Saint seigneur...»; «Lève-toi, soleil,/Mon frère,/Non sur les troupeaux de moutons,/Ni sur les bœufs,/Mais sur mes yeux...» (Pamfile, 2001: 44-5).

⁴² «Au milieu de la cour/la mère de la mariée/Prie le saint soleil».

richesse dans les chants de Noël des fermiers⁴³, le mouvement circulaire du lever au couchant sert de modèle mythique pour certaines pratiques rituelles : la ronde⁴⁴ et les appels pendant la ronde⁴⁵, dans les pratiques liées au printemps⁴⁶, les *Călușari*⁴⁷, les feux rituels⁴⁸.

Représentations: dans les arts plastiques⁴⁹, dans les formes de l'art du récit (devinettes)⁵⁰.

La lune (définition scientifique : satellite naturel de la Terre)

Origine : divine, comme le Soleil⁵¹ dont elle est la sœur⁵², ou la sœur jumelle⁵³ ; « une autre étoile »⁵⁴.

Apparence : « La lune est un être humain : au début petite comme un enfant, elle grandit ensuite », elle a des ailes⁵⁵.

Les phases lunaires: expliquées par l'intervention divine⁵⁶, la *nouvelle lune* ou '*crai nou*'⁵⁷ et la *pleine lune, lune ancienne, 'crai vechi*'⁵⁸.

⁴³ «À l'entrée d'une vallée/Le soleil se lève./Le soleil ne se lève pas/Mais vers vous s'en reviennent/Les troupeaux de moutons...».

⁴⁴ «La ronde sacrée se déroulait jadis dans le sens du mouvement du soleil sur le ciel; les mains qui se levaient pendant la danse (se détachant et se retrouvant ensuite pour former la ronde) représentaient un geste de glorification du soleil, alors que les coups de pied frappés sur le sol étaient une invocation pour la fertilité des champs, des arbres et des jardins, en rapport avec la chaleur, la lumière et l'énergie du soleil» (Vulcănescu 1985: 373).

⁴⁵ «Frappe du pied à la ronde/Pour que le soleil apparaisse;/Frappe sur place à la ronde/Pour que le basilic pousse»; «S'il n'y avait pas les rondes/On verrait les filles folles/Et les jeunes épouses/Courir la nuit après le soleil» (Vulcănescu 1985: 373).

⁴⁶ Comme la tradition des *Hodăițe* «fête nocturne du renouvellement du temps, avant le Carême de Pâques, l'ancien début de la nouvelle année agraire. ... On y enveloppait de paille des roues de charrue, on les allumait et on les faisait descendre sur les flancs des collines, le dernier soir avant le début du Carême de Pâques, pour purifier l'espace et pour aider le Soleil à dépasser le point critique de l'équinoxe de printemps et poursuivre sa montée vers le solstice d'été» (Ghinoiu 1997: 83-84).

⁴⁷ «Tradition mythologique complexe» dans laquelle on peut lire les traces «d'une danse thrace du solstice solaire, à implications ludiques, médicales, guerrières et cathartiques» (Vulcănescu 1985: 375-379).

⁴⁸ Au Nouvel An, lorsqu'on «fait le tour de la maison en portant de l'encens sur des charbons ardents, pour chasser les mauvais esprits», le Jeudi Saint, à la fête du *Sâmedru*, etc.

⁴⁹ Sous forme de roue portant une croix à l'intérieur ou à l'extérieur.

⁵⁰ «Boule d'or/Roule sur une peau d'or»; «J'ai une pomme dorée/Qui erre, perdue, là-haut»; «J'ai une boule de beurre/Pour tartiner tout le monde» (Mohanu 2002: 268).

⁵¹ «Dieu a battu des pierres et a fait la lune - un être humain» (Pamfile, 2001: 60); «la lune est sacrée et elle a sa propre lumière. Comment produirait-elle de la lumière, si elle n'était pas sacrée?»; «on dit qu'elle est l'œil de Dieu» (Ionică 1944: 15).

⁵² «Le Soleil a voulu l'épouser, mais elle a refusé, car c'est péché d'épouser son frère» (Otescu 2002: 70).

⁵³ Otescu 2002: 70; «le soleil et la lune étaient jumeaux, et également beaux» (Pamfile, 2001: 143); «une pucelle belle comme la neige, sœur jumelle du soleil, ou sa sœur cadette» (Otescu 2002: 69).

⁵⁴ «Un autre astre», «sa lumière vient du soleil» (Ionică 1944: 15).

⁵⁵ Qui «poussent autour d'elle jusqu'à s'unir, et alors elle est toute ronde. Ensuite elle commence à vieillir et à diminuer» (Pamfile, 2001: 60).

⁵⁶ «Chaque mois, Dieu renouvelle la Lune par sa grâce, pour montrer aux hommes qu'il est en Son pouvoir de rendre le petit grand et le grand petit» (Otescu 2002: 71).

⁵⁷ «Quand elle apparaît comme le plus mince fer de faucille» (Pamfile, 2001: 62).

⁵⁸ «Quand elle est entièrement visible» (Pamfile, 2001: 62).

Croyances liées aux phases lunaires: on demande à la nouvelle lune santé⁵⁹, fortune⁶⁰, ou de se trouver un époux/une épouse⁶¹; la nouvelle lune est invoquée dans les charmes maritaux⁶², pour gagner de l'argent, du pain, et pour faire pousser les cheveux (également chez les Aroumains⁶³); en Bucovine, la nouvelle lune est le moment propice pour chasser les insectes⁶⁴, pour opérer des sortilèges⁶⁵, pour les semailles⁶⁶, ou, au contraire, un moment néfaste⁶⁷.

Noces du soleil et de la lune. L'inceste empêché: le soleil et la lune étaient frères, et le soleil voulait épouser sa sœur, alors Dieu les condamna à ne jamais se rencontrer⁶⁸; toutefois, sur le plan métaphorique, ils apparaissent comme mari et femme aux noces cosmiques de la *Miorița*⁶⁹; métaphores de la beauté, de la perfection de l'époux et de la mariée dans les chants de mariage⁷⁰ et dans les devinettes⁷¹.

Représentations de la lune: dans l'art populaire⁷², dans les formes de l'art du récit - la lyrique d'amour⁷³, dans les devinettes (la lune en général⁷⁴, ou la nouvelle lune⁷⁵).

⁵⁹ «Nouvelle lune,/Nouvelle lune,/En bonne santé tu m'as trouvé,/Me laisse en bonne santé», ou «Nouvelle lune,/Nouvelle lune,/Coupe le pain en deux:/Pour toi une moitié,/Pour moi, la santé» (Pamfile₁ 2001: 69-70).

⁶⁰ «Fortuné tu m'as trouvé,/Fortuné me laisse», et il faut transporter un peu d'argent dans sa poche (Pamfile₁ 2001: 69-70).

⁶¹ «Sans femme tu m'as trouvé,/Me laisse marié» (Pamfile₁ 2001: 70).

⁶² «Lune, lune,/Nouvelle lune,/... /Va chercher mon promis» (Pamfile₁ 2001: 70).

⁶³ «Lune, nouvelle lune,/Donne-nous pain et œufs,/Nous les mettrons dans les manches/Pour les manger dimanche!» (Pamfile₁ 2001:70).

⁶⁴ «Quand on voit la nouvelle lune, il faut dire: - Santé dans la maison, et punaises dehors!, ensuite il faut sortir et crier par la fenêtre: - Nouvelle lune dans le monde/Les punaises périssent/L'une après l'autre/Jusqu'à la dernière!» (Pamfile₁ 2001:75).

⁶⁵ «C'est à la nouvelle lune que les sorcières font les pires sortilèges, car c'est alors qu'elles ont le plus de pouvoirs, étant amies du mal» (Niculiță-Voroncea, *apud* Pamfile₁ 2001: 81).

⁶⁶ «On ne plante que les fleurs à ce moment, car les fleurs fleurissent tout l'été», on porte la bouse sur les champs «pour renouveler le sol et le défendre des vers» (Pamfile₁ 2001: 82-4).

⁶⁷ «On évite de semer à la nouvelle lune, car la semence restera stérile», on évite de planter des arbres «car même s'il fleurissent, les fleurs ne porteront pas de fruits», on ne fait pas couvrir les poules «car aucun poussin ne sortira des œufs», on ne coupe pas le bois pour la construction, «car il sera rongé par les vrillettes» (Pamfile₁ 2001: 82-4).

⁶⁸ «Je vous condamne dorénavant, toi, soleil, à éclairer le jour, et toi, lune, la nuit, et à vous pourchasser du matin au soir sans jamais vous rencontrer»; des centaines d'attestations sur tout le territoire du pays, dans les croyances, les légendes, les ballades, cf. Pamfile₁ 2001: 101-146, Taloș 2001.

⁶⁹ «Le soleil et la lune tenaient ma couronne».

⁷⁰ «Que le soleil est éclatant/Que l'époux est beau:/Que la lune est claire,/Que la mariée est belle!».

⁷¹ «Frère et sœur/Ne se rencontrent jamais dans la ronde» (Mohanu 2002: 269).

⁷² Plus rarement, surtout dans les décorations taillées dans le bois, souvent associée au soleil.

⁷³ Symbole de la beauté féminine («je ne sais si c'est la lune qui passe dans le ciel/ou ma belle qui va au frais ruisseau»; de l'unicité («mais comme la lune n'est aucune»).

⁷⁴ «J'ai une brebis bien blonde/Qui va la nuit dans les ruisseaux», «Petite poule bien jaune/Traverse le Danube à pied» (Mohanu 2002: 270).

⁷⁵ «Petite boule d'or/À cornes de taureau», «Faucille sans dents/Glisse sur les monts» (Mohanu 2002: 271).

Les éclipses: « assombrissements du soleil ou de la lune » provoqués par le Démon⁷⁶, par l'Antéchrist⁷⁷, par l'action des *vârcolaci*⁷⁸ ; les éclipses solaires, plus rares, sont de mauvais présages⁷⁹, qui annoncent la fin du monde⁸⁰.

L'étoile, les étoiles: « chandelles célestes » allumées par les anges, « luminaires pendus aux anses du ciel »⁸¹, les étoiles apparaissent avec la naissance des hommes⁸², chaque être humain a son étoile⁸³, la chute d'une étoile marque la mort d'une personne⁸⁴, interdiction de parler de la mort des étoiles⁸⁵, formules et sortilèges adressés aux étoiles pour « ce qui est écrit » (sort, destin)⁸⁶.

L'étoile: symbole chrétien, elle est apparue à la naissance du Seigneur, à Bethleem, pour conduire les mages / les bergers auprès de l'Enfant Jésus⁸⁷ ; dans les légendes populaires également, dans les traditions de Noël⁸⁸, selon certains chercheurs, l'étoile est

⁷⁶ Qui « s'emporte contre le soleil et la lune, et voudrait les manger » (Pamfile₁ 2001: 95).

⁷⁷ Qui « essaie de temps en temps de dévorer le soleil et la lune, pour rester seul » (Pamfile₁ 2001: 95).

⁷⁸ « Des bêtes comme il n'y en a pas d'autres sur la terre », « des bêtes à plusieurs gueules » (Otescu 2002: 73); « des hommes-loups qui avalent le soleil et la lune », « des enfants morts sans baptême, devenus dragons » (Pamfile₁ 2001: 95-9); Hedeşan 1999 propose une interprétation ethnologique des *vârcolaci*: « des *vârcolaci* représentent l'effet indirect d'une transgression des règles de la vie communautaire, qui n'a pas été corrigée à temps et, implicitement, une alternative pour réinstaurer, même tardivement, l'ordre cosmique ».

⁷⁹ Qui annoncent « guerres, révoltes, sécheresse et maladies »; les Macédo roumains croient que « l'assombrissement du soleil annonce de grands dangers pour les Chrétiens » (Pamfile₁ 2001: 95-9).

⁸⁰ « La fin du monde commencera par l'assombrissement du soleil, qui sera dévoré par les *vârcolaci* ». (Pamfile₁ 2001: 95-9).

⁸¹ Cf. Ciuşanu 2001 *apud* Pamfile₁ 2001: 147.

⁸² Croyance générale à « un lien profond entre le destin humain et l'étoile », « les gens croient que, dès qu'un homme naît, une nouvelle étoile apparaît, qui est favorable ou défavorable à l'homme tout au long de sa vie » (Ciuşanu 2001: 94).

⁸³ Quand « étoile » signifie « sort, destin »: « On dit ainsi des personnes qui ont de la chance qu'elles sont nées sous une bonne étoile (*un bon signe*), et des personnes infortunées, qu'elles sont nées sous une mauvaise étoile » (Ciuşanu 2001: 94).

⁸⁴ « Les Roumains et les Macédo roumains partagent la croyance selon laquelle à la mort d'une personne, son étoile disparaît du ciel » (Ciuşanu 2001: 94); cf. aussi les vers de la *Mioriţa*: « Car à mes noces/Une étoile est tombée », où les noces signifient la mort.

⁸⁵ « Il ne faut pas dire qu'une étoile est tombée. Il ne faut pas en parler. C'est un mauvais présage qu'il ne faut pas répandre. » (village de Drăguş, cf. Ionică 1944: 43).

⁸⁶ « Étoile, ma petite étoile,/Que toutes les étoiles se figent sur place,/Toi seule va, mon étoile.../ Va dans toutes les maisons/Jusque chez (nom), mon promis » (Ciuşanu 2001: 95); « Ma belle étoile,/Étoile claire,/Moi, je dormirai,/Mais, toi, ne t'endors pas,/Va dans le monde,/À travers le monde,/Va chez mon promis... » (Pamfile₁ 2001: 171-5).

⁸⁷ Cf. Matthieu 2, 9-10: « Et voici que l'astre, qu'ils avaient vu à son lever, les précédait jusqu'à ce qu'il vint s'arrêter au-dessus de l'endroit où était l'enfant. À la vue de l'astre ils se réjouirent d'une très grande joie. » (version française *Bible de Jérusalem*, Éditions du Cerf, 2001).

⁸⁸ « Chant de l'étoile », coutume d'origine chrétienne, dans laquelle des enfants et de jeunes garçons portent en procession une étoile de bois décorée de papiers multicolores, visitent chaque maison et chantent un texte qui annonce, avec les paroles des Écritures, la naissance du Seigneur: « L'étoile s'est levée, là-haut,/C'est un grand mystère./L'étoile brille là-haut/Et annonce au monde/Qu'en ce jour béni/La pure et sage Vierge Marie/Enfante le Messie/... Les Mages apercevant l'étoile/Partirent immédiatement/Et suivirent l'astre/Pour trouver le Christ... ».

un symbole (et une tradition) préchrétien⁸⁹ ; également dans l'art héraldique⁹⁰. Symbole repris à l'époque communiste dans les armes de la République Populaire (ensuite Socialiste) Roumaine, objet des louanges des poètes du régime⁹¹, reflétant l'influence soviétique⁹² dans la littérature et l'art roumains, jusque dans ce qui est appelé «le nouveau folklore».

L'étoile dans les images populaires: sur le vêtement de «Noël le Vieux» des chants de Noël⁹³, dans la poésie populaire d'amour⁹⁴.

Les comètes: «étoiles à queue», «étoiles à crinière», «lumineuses», elles annoncent des catastrophes⁹⁵, leur apparition est restée gravée dans la mémoire collective⁹⁶.

Les constellations : croyances, légendes et récits portant sur:

- la Voie Lactée⁹⁷, «bande blanche qui déchire le ciel par son milieu», visible seulement les nuits claires sans lune⁹⁸ ;

⁸⁹ Cf. Vulcănescu 1985: 404: «Certaines représentations de l'étoile au sommet d'une crocse, attestées dans l'art populaire du Sud-Est de l'Europe, pourraient suggérer une origine archaïque de l'étoile des traditions de Noël». ⁸⁷ Cf. Matthieu 2, 9-10: «Et voici que l'astre, qu'ils avaient vu à son lever, les précédait jusqu'à ce qu'il vînt s'arrêter au-dessus de l'endroit où était l'enfant. À la vue de l'astre ils se réjouirent d'une très grande joie.» (version française *Bible de Jérusalem*, Éditions du Cerf, 2001).

⁹⁰ «Les armes de la Moldavie représentent une tête de buffle portant entre ses cornes une étoile, et, sous la mâchoire, le soleil et la lune. *L'étoile entre les cornes* reproduit, dans ces armes, l'image de l'animal sacré des Roumains, que l'on retrouve également dans les chants de Noël évoquant des *buffles portant une étoile sur le front*» (Vulcănescu 1985: 405).

⁹¹ «Et la petite étoile là-haut./Qu'a-t-elle à dire?/Le socialisme, dit-elle./Se construit dans ma patrie».

⁹² L'étoile rouge du Kremlin, l'étoile associée à la faucille et au marteau dans le logo des studios Mosfilm, etc.

⁹³ «Son habit est sombre/Et long, et large en bas./... Autour des poignets/Brillent de petites étoiles;/Entre ses épaules/Luisent deux étoiles du berger,/Mais devant et derrière?/Mais devant, que voit-on luire?/Le soleil et sa chaleur./Dans le dos que voit-on luire?/La lune et sa lumière.» (Cetatea Albă, département de Hunedoara).

⁹⁴ Dans le portrait de la bien aimée: «Beau est le ciel portant la lune./Comme ma belle portant couronne;/Beau est le ciel portant ses étoiles,/Comme ma belle portant ses perles» (Transylvanie), «Ses yeux sont deux étoiles,/Ses dents, des rangs de perles...» (Maramureș), cf. Ispas-Truță 1985-88.

⁹⁵ Des guerres, des maladies ou des épidémies (peste ou choléra), mais surtout des famines et la sécheresse, cf. Pamfile, 2001: 168.

⁹⁶ La comète de 1653, mentionnée par le chroniqueur Miron Costin, la comète de 1679, chez le même, les comètes de 1853 et de 1877: «pendant la guerre... une étoile à queue a traversé le ciel jusqu'à Vidin», mises en vers par un chantre populaire: «La mère Veta a raconté/Avoir lu dans la gazette/que dans le ciel est passée la comète./.../Avez-vous vu l'étoile à queue?/Ce n'est pas une bonne étoile...» (Pamfile, 2001: 170) et dans le récit qu'en fait un vieil habitant de Stănești, Vâlcea: «Ainsi, en 1877, pendant la guerre entre les Roumains et les Turcs, on a vu dans le ciel une étoile à queue, ... et ce n'est qu'à la fin de la guerre qu'elle a disparu» (Otescu 2002: 77).

⁹⁷ Également appelée la *Voie de Trajan*, *Trajan*, *la Voie des Esclaves*, *le Bocage du Ciel*. Le nom de «Voie des Esclaves» a une explication «historique»: «Trajan, ayant réduit les Daces en esclavage, les emmena à Rome, mais ils s'enfuirent et rentrèrent chez eux en voyageant de nuit sur cette route» ou d'inspiration «mythique»: «c'est la voie qu'emprunteront les hommes pour se présenter au Jugement dernier, et les hommes sont les serviteurs, ou les esclaves de Dieu» (Otescu 2002: 51-54).

⁹⁸ La légende raconte que «l'agglomération blanche d'étoiles de la Voie Lactée est le lait qui s'est écoulé du sein d'une mère, qui a cherché ensuite jusqu'au ciel son enfant, ravi par un aigle» (Ciașanu 2001: 93).

- Le Grand Char et le Petit Char⁹⁹, ou La Grande Ourse et la Petite Ourse¹⁰⁰;
- La Croix, la Grande Croix, la Croix de Minuit ou le Porte-Seau du Berger¹⁰¹;
- autres constellations¹⁰².

Croyances et traditions orales relatives aux phénomènes naturels

Les nuages: origine mythique¹⁰³, explication naturelle¹⁰⁴.

La pluie: élément essentiel pour les agriculteurs; explications naturelles¹⁰⁵ et surnaturelles¹⁰⁶; bonnes pluies¹⁰⁷ vs. mauvaises pluies¹⁰⁸.

L'absence de pluie : provoquée par une intervention surnaturelle¹⁰⁹, par certains hommes qui y ont intérêt (les briquetiers) et qui « lient les pluies »¹¹⁰; procédés magiques pour « délier » les pluies¹¹¹, coutumes (rites) d'invocation de la pluie: *Caloian*¹¹²,

⁹⁹ «Les quatre étoiles qui forment le trapèze s'appellent les *Roues du char*, et les trois autres *La broche* ou *Le joug* ou *Le timon du char*» (Ciașanu 2001: 93).

¹⁰⁰ «Les quatre étoiles du trapèze étant le *corps de l'Ourse*, et les trois autres, *la queue de l'ourse*» (Otescu 2002: 9).

¹⁰¹ Ainsi appelée dans le département de Neamț parce qu'elle «se lève et se couche avec le Berger (Véga)», qui «porte deux seaux sur ses épaules et un autre dans sa main» (Otescu 2002: 12).

¹⁰² Otescu (2002: 9-48) identifie 39 constellations, qu'il décrit en détail; cf. aussi Pamfile, 2001: 154-65.

¹⁰³ «Au commencement étaient les bœufs du Soleil. ... Ils tiraient un chariot dans lequel ils portaient l'eau à la cour du Soleil» (Olinescu 2001: 242).

¹⁰⁴ «Dans la région de Făgăraș on croit qu'ils sont de la vapeur dense, du brouillard, de l'embrun», «ils se forment à partir du brouillard qui monte des vallées», «la vapeur qui monte des mers situées aux confins de la terre» (Gherman 2002: 60).

¹⁰⁵ «La pluie se forme à partir des brumes qui montent de la terre, des rivières et des ruisseaux», «la pluie est la sueur des nuages» (Gherman 2002: 65-66).

¹⁰⁶ «La pluie vient de Dieu», «la pluie est envoyée par les dragons», «elle est la sueur des dragons», l'eau qui tombe des tonneaux portés par les bœufs du Soleil (les nuages) à la cour du Soleil (Gherman 2002: 65-66).

¹⁰⁷ «Pluie sans tonnerre», «pluie favorable», «pluie prospère», «pluie qui dure pénètre mieux le sol» (Gherman 2002: 66).

¹⁰⁸ «La pluie mêlée de soleil est toujours mauvaise pour les plantes», «quand il y a de la pluie et du soleil, on croit que le diable bat sa femme et Dieu en rit», ou, ailleurs, on croit que «Dieu pleure et le diable rit»; dans le département de Sălaj, la tradition dit que pendant les pluies mêlées de soleil «des ours se battent» (Gherman 2002: 69-70).

¹⁰⁹ Les pluies sont «diées» (empêchées par des moyens magiques) par les Tsiganes briquetiers, par les mages et les revenants, par les géants: «quand un géant s'établit dans un village, il n'y pleut plus», Olténie (Gherman 2002: 72).

¹¹⁰ La croyance la plus commune est que ce sont les «Tsiganes tuiliers» (les fabricants de tuiles et ardoises) qui «ont lié les pluies», ou les briquetiers, dont les femmes «sont fort savantes en sortilèges», surtout en Munténie (Gherman 2002: 71).

¹¹¹ On lance dans l'eau une croix prise la nuit dans le cimetière (région des Monts Apuseni), une herse volée par une jeune mère qui allaite un garçon, une icône volée dans l'église au point du jour, ou le tocsin volé dans l'église (Gherman 2002: 72).

¹¹² «Quand il passe plusieurs semaines sans pleuvoir, les jeunes filles et femmes vont modeler un bonhomme miniatural en terre jaune, appelé *Caloian* ou *Scaloian*, qu'elles placent dans un petit cercueil, comme un mort, le pleurent, l'encensent et enfin l'enterrent entre des sureaux, près d'une fontaine ou près du puits du village» G. Dem. Teodorescu *apud* Gherman 2002: 82; cette coutume est également attestée chez les Roumains de Bulgarie, cf. *Sărbători și obiceiuri. Românii din Bulgaria. Vol. I Timoc*, 2010: 154-157.

*Paparude*¹¹³;

La pluie trop abondante (en excès): provoquée par une intervention surnaturelle¹¹⁴ ou par des causes naturelles¹¹⁵ ; venant à un moment inhabituel (en été, quand il fait chaud), accueillie par les enfants au moyen d'incantations ludiques ou licencieuses¹¹⁶ ; procédés pour faire cesser la pluie¹¹⁷.

La pluie dans d'autres formes de l'art du récit: devinettes¹¹⁸.

Les éclairs, le tonnerre, la foudre

Les éclairs : d'origine divine¹¹⁹, associés le plus souvent à Saint Élie¹²⁰, se

Formules d'invocation de la pluie: «*Caloiene, iene, / Caloiene, iene, / Va au ciel et demande / Qu'on ouvre les portes / Qu'on délivre les pluies / Que la pluie tombe dru / Jour et nuit / Pour que les blés poussent. Caloiene, iene, / Caloiene, iene, / Vois couler nos larmes / Que pareillement coule la pluie / Jour et nuit / Et remplisse les canaux / Pour que les légumes poussent / et toutes les plantes. Caloiene, iene, / Caloiene, iene / Va au ciel chez le bon Dieu / Pour qu'il pleuve sans arrêt / Jour et nuit / Pour que poussent les fruits, les peuples / Que le pays, le monde soient riches*», G. Dem. Teodorescu, *apud* Gherman 2002: 83.

¹¹³ Le rituel «le plus répandu après le *Plugușor* ('la petite charrue')» (cf. Cuceu 1988: 23), attesté dans des centaines de villages sur tout le territoire national, sous le nom de *paparudă* ou *păpărudă*, pl. *paparude*, dans les régions du Sud et du Sud-Est de la Roumanie, avec la variante *papalugă/păpălugă* au Sud de la Transylvanie et de la Moldavie, sous le nom de *dodoloie*, pl. *dodoloi*, «attesté exclusivement dans l'Ouest et le Sud-Ouest de l'espace ethnique, sur la même aire de diffusion que le nom de *păpărugă*», (Cuceu 1988: 77-88), y compris la présentation des participants (généralement de jeunes filles, mais aussi, dans certains endroits, de jeunes garçons). «Le rituel est pratiqué en cas de sécheresse/par temps trop sec, pour arrêter la sécheresse/ faire pleuvoir/appeler la pluie. Le rituel comprend la *procession*, la *danse rythmée*, la *danse à sauts* et l'*arrosage rituel*, accompagnés de vers chantés à mélodie simple, ou de vers scandés». Nous avons choisi deux exemples parmi les 716 textes transcrits par Cuceu 1988 dans son *Corpus des textes rituels* (p.181-243): «10. *Păpălugă, lugă, / Viens nous arroser / À la bassine, sine / Au-dessus de toute la foule / Au pichet, chet / Sur le champs de millet / Où l'araire est passé, / Pour ramollir comme beurre / la trace de binette, / liquide comme l'eau. (Ibănești Pădure, département de Mureș)*» et «483. *Paparudă, rudă, / Sors nous arroser / À la bassine, sine / Au-dessus de toute la foule, / À seaux/Partout, / Où que passe ma binette/Coule la terre comme l'eau, / Où que passe mon araire/Coule la terre comme le beurre, / Au pichet, chet/S'ouvre le nuage, / Tintent les clés / Qui éveillent les pluies... (Micșuneștii Mari, département d'Ilfov)*».

¹¹⁴ «Provoquée par la chute sur terre d'un dragon des nuages» (Pamfile, 2001: 142); «Le 'déchirement des nuages' (orage d'été) est appelé *déluge*. Les nuages se déchirent si le dragon est trop lourd; le nuage ne peut plus porter le poids du dragon, se brise et laisse couler l'eau qu'il contient» (Gherman 2002: 68).

¹¹⁵ «Quand les pluies durent longtemps, on croit qu'une personne s'est noyée, et que les pluies dureront tant que le noyé ne sera pas retrouvé.» (Gherman 2002: 68).

¹¹⁶ «Il pleut, il pleut / Les vieilles pondent / Dans un baquet neuf», ou «Les juments pondent / Dans une maison neuve, / Les coqs couvent les œufs / Les canards trinquent», ou encore «Il pleut, mon Dieu, il pleut, / Les jeunes filles pondent, / Vive les garçons / Qui les chevauchent!» (Pamfile, 2001:35-6).

¹¹⁷ «Selon la tradition, pour faire cesser les pluies il faut enfoncer un couteau dans la terre», une pratique très répandue; en Olténie «on fait sonner les cloches de l'église et on plante des houes et des haches dans la terre, ... on se signe, on jette du verre écrasé dans le feu, ...» à Bălășel, en Olténie (Gherman 2002: 71).

¹¹⁸ «Là-haut on bat le tambour, / Ici bas coulent les lacs», «De nombreux fils d'argent / Relient le ciel à la terre» (Mohanu 2002: 256).

¹¹⁹ «Une lumière allumée par Dieu pour voir, dans les ténèbres provoquées par les nuages et les démons, où se cache le *mauvais esprit*». (Mohanu 2002: 256).

¹²⁰ «Le tonnerre est le fracas des chevaux ou du chariot de Saint Élie, qui voyage peut-être dans le ciel comme nous voyageons sur la terre», et les éclairs sont considérés être «des étincelles sorties des pierres

confondent avec la foudre¹²¹ dans les formes de l'art du récit¹²².

Le tonnerre : provoqué par Saint Élie, pour punir les démons¹²³, qui l'auraient poussé à tuer un enfant¹²⁴ ou ses propres parents¹²⁵, ou bien provoqué par les dragons, par les géants, par les mages¹²⁶, dans les formes de l'art du récit¹²⁷.

La foudre : confondue avec les éclairs¹²⁸, est un attribut de Saint Élie, surtout lors de sa fête¹²⁹ ; pouvoir du maître des éclairs/de la foudre, limitée par le Créateur, pour faire cesser les abus¹³⁰.

L'arc-en-ciel : noms locaux (régionaux)¹³¹ ; origine : réaliste, naïve scientifique¹³², mythique et religieuse, « signe de Dieu qui annonce que la pluie cessera »¹³³, origine humaine¹³⁴ ou surnaturelle¹³⁵.

que frappent les sabots des chevaux» dans la tradition des Méglénoroumains, cf. Papahagi, *apud* Pamfile₁ 2001 : 98 ; selon une tradition de Cugir, l'éclair est «de fouet de Saint Élie» ; en Transylvanie également, on croit que «l'éclair est une étincelle jaillie du fouet d'Élie. Il y a un *éclair à feu*, qui met en flammes l'objet qu'il touche, et un *éclair sec*, qui fait sécher l'arbre qu'il touche, ou vider l'homme de tout liquide» (Gherman 2002 : 86).

¹²¹ «Quand le Prophète Élie fait tourner son fouet au-dessus de la tête, c'est l'éclair, et quand il le fait claquer, on dit que c'est la foudre» (Gherman 2002 : 86).

¹²² Devinettes : «Étincelle, celle/ Qui tue l'homme», «Écharde et bois sec/ Illumine Constantinople», «Flèche du roi/ Qui détruit la maison du diable» (Mohanu 2002 : 257).

¹²³ «Quand il tonne, c'est Saint Élie qui tire après les diables» ; dans une oraison de Moldavie : «Élie, Élie./ Grand Saint Élie./ Écoute ma parole/ Et fais ce que te dis./ Fais sonner ton tonnerre./ Ton tonnerre tordu/ Qui par moi fut fait./ Fais-le sonner/ Et pourchasse les démons» (Sim. Fl. Marian, *apud* Pamfile₁ 2001 : 110).

¹²⁴ Élie, «un homme comme les autres», revient de l'armée au bout de vingt ans ; un «vieux», en réalité le Démon, lui dit que son épouse «vit avec un autre» ; Élie trouve dans le lit son épouse et un très jeune homme «d'une vingtaine d'années», tire son épée et les transperce tous les deux, «sa femme et son fils». Élie demande grâce à Dieu, qui «lui pardonne et l'élève au ciel à ses côtés, lui donnant la charge du tonnerre et de la foudre, pour se venger des démons» (Pamfile₁ 2001 : 110).

¹²⁵ «Le prophète Élie pourchasse les démons en faisant claquer son fouet. Il les hait profondément ... parce qu'ils l'ont poussé à tuer ses parents» (Gherman 2002 : 86).

¹²⁶ «Les éclairs et le tonnerre sont un signe que les dragons se querellent. Si deux mages montés sur des dragons se rencontrent, leurs montures se heurtent, et les cavaliers ne peuvent pas les en empêcher. Et la foudre est jetée par Saint Élie contre les dragons, qui ont peut-être fait du mal à un homme, car le dragon est le Malin» (Gherman 2002 : 111).

¹²⁷ Devinettes : «Loup hurlant aux confins/ On l'entend dans un autre pays», «Taureau qui beugle dans le pays/ On l'entend chez les voisins» (Mohanu 2002 : 158).

¹²⁸ Cf. note 108 ci-dessus.

¹²⁹ «Lors de sa fête, Saint Élie pourchasse le démon et veut jeter sa foudre sur lui, pour délivrer le monde de la tentation» (Gorovei *apud* Pamfile₁ 2001 : 99).

¹³⁰ «On dit également de Saint Élie qu'il fait tomber la foudre en frappant du pied ; qu'avant, il frappait des deux pieds, mais Dieu lui en coupa un, sinon il aurait détruit le monde» (Pamfile₁ 2001 : 102).

¹³¹ *Curcubău*, *curcu-boului*, la ceinture de la Mère de Dieu, la ceinture du ciel, la couronne du ciel, la ceinture de Dieu, la ceinture de Cosânzeana (la belle des contes), la ceinture du pape, cf. Niculiță-Voronca 1903 : 200, Pamfile₂ 2001 : 419.

¹³² «Il est fait de soleil et d'eau» (Pamfile₁ 2001 : 181).

¹³³ Renvoyant à la légende biblique de l'accord entre Dieu et Noé, après le Déluge.

¹³⁴ «L'arc-en-ciel est un être humain» en Bucovine : «la fille d'un homme riche faisait paître le bétail près d'un ruisseau ; un nuage vint et la souleva jusqu'au ciel, où elle se transforma en la belle ceinture que nous voyons aujourd'hui» (Pamfile₁ 2001 : 181).

¹³⁵ «Un être merveilleux dont la bouche boit l'eau d'un petit lac», «la route qu'empruntent les dragons pour porter au ciel l'eau qui fera la pluie» (Pamfile₁ 2001 : 180).

Apparence¹³⁶, comportement¹³⁷, il influence/détermine le sexe des humains¹³⁸. On lui attribue des qualités surnaturelles¹³⁹, il confère la beauté physique¹⁴⁰, aide à découvrir les trésors¹⁴¹. Formules et pratiques à but médical, remède contre le goitre¹⁴² ou contre la chute des cheveux¹⁴³.

Représentations : dans les formes de l'art du récit : devinettes¹⁴⁴.

La grêle ou « la pierre », « la pluie glacée », est provoquée par des êtres surnaturels¹⁴⁵ ou par les sorciers¹⁴⁶. Procédés pour prévenir ou combattre la grêle¹⁴⁷, métaphores, devinettes sur la grêle¹⁴⁸.

La neige est produite par l'eau, « par la vapeur », comme la pluie, elle est apportée par Saint Nicolas¹⁴⁹, la neige du printemps s'appelle 'neige des agneaux'. Devinettes sur la neige¹⁵⁰.

¹³⁶ «Sa bouche est pareille à celle du bœuf» (Niculiță-Voronca 1903).

¹³⁷ «Il suce l'eau des grands cours» (Niculiță-Voronca 1903).

¹³⁸ «Si une personne se trouve dans les parages quand il boit de l'eau, l'arc-en-ciel l'absorbe et la rejette par l'autre bout, et dorénavant la personne sera alternativement un mois homme et un mois femme» (Niculiță-Voronca 1903); en Moldavie «on croit que si une personne boit de l'eau à la même source que l'arc-en-ciel, elle deviendra alternativement un mois homme et un mois femme», «celui qui chevauche le porc à l'endroit où l'arc-en-ciel se désaltère, et ensuite roule sur lui-même trois fois, sera alternativement un mois homme et un mois femme» Pamfile₂, 2001: 183.

¹³⁹ «Il connaît tous les secrets des étoiles», «Qui ira à genoux jusqu'à la bouche de l'arc-en-ciel, en disant le Notre Père, celui-là aura des qualités merveilleuses» (Pamfile, 2001: 183).

¹⁴⁰ «Qui veut avoir la peau blanche et fine doit se laver avec l'eau qui se trouve à la queue de l'arc-en-ciel».

¹⁴¹ Pamfile₂, 2001: 184

¹⁴² Incantations pour faire disparaître le goitre: «Arc-en-ciel, arc-en-ciel,/Bois où tu voudras/Bois dans mon goitre».

¹⁴³ Chez les Aroumains, cf. Pamfile₂, 2001: 185, et chez les Méglénoroumains, cf. Pamfile₂, 2001: 186.

¹⁴⁴ «Serpent rayé/Au-dessus du village»; «Tissu rayé/Jeté sur le Danube», «Voile rayée/Jetée sur la mer», etc. (Mohanu 2002: 258-259).

¹⁴⁵ Les dragons: «la pluie gèle sous le souffle du dragon»; «certains croient que la respiration du dragon des nuages est tellement froide qu'elle fait geler l'eau du nuage, qui tombe sous forme de grêle», Apahida, département de Cluj; «Les dragons la font se lever à la surface des eaux gelées, dans les pays où c'est l'hiver quand chez nous c'est l'été» cf. Gherman 2002: 123.

¹⁴⁶ «Le sorcier ou mage monte sur le dragon des nuages, qui se transforment en banquise, ensuite, empruntant les chevaux de Saint Élie, écrase le bloc de glace en morceaux gros ou petits, qu'il envoie aux hommes». (Gherman 2002: 123)

¹⁴⁷ On fait sonner les cloches des églises, on allume de la myrrhe au milieu des cours, on fait brûler les chatons des branches de saule conservées depuis les Rameaux, on enfonce une hache dans la terre, ou une serpe devant la porte de la maison, on fait le signe de la croix dans l'air, à l'aide d'une hache dont le tranchant est tourné vers le ciel, on jette deux trois cailloux dans le feu, etc. (Gherman 2002: 125-134).

¹⁴⁸ «Je ne suis ni baie, ni pierre,/Mais je tombe des nuages./Je détruis toutes les fleurs/Et fonds à la chaleur» (Mohanu 2002: 257).

¹⁴⁹ «Il arrive monté sur un cheval blanc et secoue sa grande barbe, lors de sa fête» Pamfile₂, 2001: 187

¹⁵⁰ «D'une montagne à l'autre/Tombent les petites étoiles», «Les moutons reviennent de la montagne/Portant de petites étoiles sur leurs fronts», «Ce n'est pas de la farine, mais tombe en poudre./Ce n'est pas un tapis, mais couvre tout.» (Mohanu 2002: 261).

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHIE

- Gherman, Traian ([1928] 2002): *Meteorologia populară. Observări, credințe, obiceiuri* [Météorologie populaire. Observations, croyances, traditions.], Blaj, Antoaneta Olteanu (ed.), București, Paideia.
- Hedeșan, Otilia (1999) : «Eclipse de soare și de lună – conspecte și comentarii» [Éclipses de soleil et de lune - récits et commentaires], in *Studii și Comunicări de Etnologie* Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu, Centrul Județean al Creației Populare Sibiu, NS, XIII, Sibiu, Imago, p. 63-72.
- Ionică, Ion I. (1944) : *Drăguș, un sat din Țara Oltului (Făgăraș). Manifestări spirituale. Reprezentarea cerului* [Drăguș, village du Pays de l'Olt - Făgăraș. Manifestations spirituelles. Représentations du ciel], București, Institutul de Științe Sociale al României (Biblioteca de Sociologie, Etică și Politică condusă de D. Gusti. Sociologia României, 2).
- Taloș, Ion (2004) : *Cununia fraților și nunta Soarelui. Incestul zădărnicit în folclorul românesc și universal* [Les noces des frères et les noces du Soleil. L'inceste empêché dans le folklore roumain et universel], București, Editura Enciclopedică.
- Vulcănescu, Romulus (1972) : *Coloana cerului* [La colonne du ciel], București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Furcă de tors și bâta ciobănească. Simboluri solare. Detalii. Țara Bârsei
 Colecția: Muzeul de Etnografie Brașov
 Fourche de filage et gros baton de berger. Des symboles solaires. Details.
 Pays de Bârsa
 Collection: Muzeul de Etnografie Brașov
 Furcă de tors. Simboluri solare. Detalii. Țara Bârsei
 Colecția: Muzeul de Etnografie Brașov
 Fourche de filage. Symboles solaires. Details. Pays de Bârsa
 Collection: Muzeul de Etnografie Brașov

Furcă de tors. Simboluri solare. Detalii. Țara Bârsei

Colecția: Muzeul de Etnografie Brașov

Fourche de filage. Symboles solaires. Détails. Pays de Bârsa

Collection: Muzeul de Etnografie Brașov

Bătă ciobănească. Simboluri solare. Detalii. Țara Bârsei

Colecția: Muzeul de Etnografie Brașov

Gros baton de berger. Des symboles solaires. Détails. Pays de Bârsa

Collection: Muzeul de Etnografie Brașov

Luna. Detaliu, poartă de lemn. Covasna
foto: N. Constantinescu

La Lune. Detail, porte en bois. Covasna
photo: N. Constantinescu

Soarele. Detaliu, poartă de lemn. Covasna

foto: N. Constantinescu

Soleil. Detail, porte en bois. Covasna

photo: N. Constantinescu

Soare. Pandantiv ceramic. Suceava
foto: Corina Mihăescu
Soleil. Pendentif ceramique. Suceava
photo: Corina Mihăescu

Soare. Pandantiv ceramic. Suceava
foto: Corina Mihăescu

Soleil. Pendentif ceramique. Suceava
photo: Corina Mihăescu

ȘTIINȚELE PĂMÂNTULUI

Narcisa ȘTIUCĂ

Acest capitol îmbină tradițiile orale izvorâte din cunoașterea mitică, din cea empirică și din cea prototehnologică caracteristice poporului român. Criteriile care au operat la alcătuirea acestui inventar au fost, în ordine:

- 1) vechimea atestării documentare;
- 2) aria de răspândire;
- 3) reprezentativitatea (gradul de specificitate din punct de vedere ocupațional);
- 4) funcționalitatea.

Așa cum se poate observa din parcurgerea surselor bibliografice, atestarea faptelor de cultură populară nu poate fi plasată (cel puțin în stadiul actual al cercetărilor) mai departe de medievalitatea târzie, dar se conturează un fapt extrem de important: perpetuarea lor până către timpurile actuale. Aria de răspândire – valabilă atât pentru credințe cât și pentru practici – este general românească, dar trebuie să ținem seamă și de variații zonale, de specificul peisajului natural care a determinat forme diferite de exploatare și de aici, de cel al prestării ocupațiilor la care ne-am referit. De aceea reprezentativitatea este un criteriu care se referă, în cazul prototehnicilor, la date generale urmând ca, prin cercetări nemijlocite de detaliu, acestea să fie particularizate în funcție de fiecare tip de resursă în parte și de fiecare zonă.

În privința funcționalității se cere precizat faptul că, deși alcătuirea listei de mai jos nu ne-a permis să evidențiem, am remarcat faptul că actualizarea anumitor tradiții orale este determinată de contexte festive dintre cele mai importante (Anul Nou și Crăciunul, Paștile). Reiterarea miturilor despre „Urzirea Lumii” a funcționat până târziu ca formă de purificare și revigorare a microuniversului tradițional, acestea fiind etaloanele prin excelență ale ordinii ce se cerea reinstaurată și reconfirmată la fiecare ciclu temporal. O serie de credințe se leagă însă de activități curente precum călătoriile, explorarea unor teritorii plasate dincolo de limitele familiare, dar și de temerarele întreprinderi de exploatare a resurselor și de încercarea de a explica anumite fenomene naturale care tulburau sau străjuiau existența oamenilor.

Primele două subcapitole se leagă intim de „Formele de artă a cuvântului” clasificate și descrise în volumul I al *Repertoriului patrimoniului cultural imaterial din România* cu precizarea că nu am avut în vedere numai credințele și descrierile cristalizate în forme narative cu valențe estetice, pe cele care au circulat și au fost imortalizate în scris atât în corpusuri de acest tip, cât și pe cele rezultate din înregistrarea reflecțiilor și comentariilor purtătorilor de cultură populară.

O serie de repere ni le-au oferit genuri și specii precum: paremiologia și aforistica, poezia ritual-ceremonială și proza fantastică. Prin urmare, această parte a *Repertoriului* inventariază sistemul de concepții și reprezentări de factură mitico-simbolică. Prezentarea lor detaliată va putea sluji în viitor unor demersuri de mitologie

comparată – influențele și interferențele culturale fiind de pe acum evidente – precum și analizei rolului pe care cultura ecleziastică, cea aulică și mai ales diferitele izvoare scrise (cărțile populare, cosmografiile etc.).

Cunoștințele și practicile tradiționale privind compoziția solului și cele relative la exploatarea resurselor minerale trebuie privite în legătură cu prestarea ocupațiilor tradiționale ca un prim pas în convertirea culturală a naturii. Sursele care au stat la baza subcapitolului sunt puțin numeroase întrucât interesul etnografilor s-a îndreptat arareori către aceste aspecte ale vieții tradiționale.

COSMOGONIA („URZIREA LUMII”)

Credințe și tradiții orale mitologice privind:

Modelarea Pământului

Plămădirea Pământului prin acțiune exclusiv divină¹, prin demers manicheist², cu sprijinul animalelor mitice³

Constituția, configurația și susținerea Pământului:

Forma imperfectă a Pământului⁴

Culoarea Pământului⁵

Susținerea Pământului și a cerului⁶ de către personaje divine⁷, de către animale mitice⁸ sau pe obiecte-simbol⁹

Protejarea Pământului de către străjerii divini¹⁰

Esența¹¹, imaginea și coordonatele Pământului¹²

¹ Uscatul s-a ales din ape atunci când Dumnezeu a înfipt toiagul/baltagul în matca lor; Dumnezeu a plămădit Pământul frământând țărâna cu apă și foc și adăugându-i „ciolane“ (pietre și stânci).

² Dumnezeu și Diavolul (Fârtat și Nefârtat/un înger căzut) au conlucrat la plămădirea Pământului.

³ Dumnezeu cere ajutor broaștei pentru a plămădi Pământul.

⁴ Pământul este plat și înconjurat de ape.

⁵ Pământul a fost la început străveziu, dar Dumnezeu l-a întunecat după uciderea lui Abel de către Cain. Pământul a fost negru la început, dar s-a albit de groaza fratricidului.

⁶ Cerul se sprijină pe patru stele.

⁷ Pământul e așezat pe umerii lui Samson cel Tare sau este susținut de Simion Stâlplnicul.

⁸ Pământul stă pe spinarea a unui sau patru pești gigantici, a unui urs sau a unei scorpii.

⁹ Dumnezeu a meșterit o osie sau o furcă; Pământul se sprijină pe patru stâlpi (furci) de foc întruchipând cele patru posturi ortodoxe anuale.

¹⁰ Dumnezeu a pus de strajă patru serafimi cu săbii și straie de foc pentru a păzi Pământul de acțiunile Diavolului.

¹¹ Pământul este femeie, iar cerul, bărbat.

¹² Pământul are: „cap“, „înimă“ (este uneori identificat cu un lăcaș al Iadului unde se echilibrează focul și apa pentru a nu distruge lumea), „buric“ (este locul unde s-a aflat „pătișorul de odihnă“ al lui Dumnezeu și al Diavolului; conform altor tradiții, se află pe Sf. Munte Athos) și „coadă“ sau „capăt“, „miez“ și „margine“ (aici se află Mărul Roșu – arborele cosmic – care ocrotește peștele gigantic pe care se sprijină Pământul).

Geneza formelor de relief:

Remediarea erorilor Cosmogoniei cu ajutorul personajelor mitice creștine¹³ sau al animalelor mitice¹⁴

Încercarea de zădărnire a actului Creației de către reprezentanții sacrului malefic¹⁵

Rezultat al acțiunii animalelor mitice¹⁶

Rezultat al unor evenimente mitico-religioase ulterioare Cosmogoniei¹⁷

Descătușarea apelor:

Rezultat al conceperii Pământului ca organism viu¹⁸

Desăvârșirea Cosmogoniei cu ajutorul unor personaje mitice creștine¹⁹ sau al păsărilor²⁰

Rezultat al acțiunii animalelor mitice²¹

Rezultat al unor evenimente mitice ulterioare Cosmogoniei²²

STRUCTURA ȘI COMPOZIȚIA PĂMÂNTULUI**Solul:**

Esența duală a pământului²³

Ritmurile pământului²⁴

¹³ Sf. Petru a răspândit bolovani pe Pământ din care au „crescut” dealurile și munții.

¹⁴ La sfatul ariciului, Țâncului Pământului sau năpârcii și prin mijlocirea albinei, Dumnezeu a ajustat dimensiunile Pământului (l-a boțit în mâini) ca să încapă sub bolta cerească. Alte tradiții recunosc exclusiv rolul ariciului în reconfigurarea Pământului.

¹⁵ Dracul a înghițit pământul pe care trebuia să l-l aducă lui Dumnezeu pentru plămădirea lumii, iar când l-a vărsat s-au făcut munții; munții au fost ridicăți de Diavol din adâncuri, iar văile au fost croite cu toporul în pământ de Diavol ca să-L poată îneca sau prăvăli în ele pe Dumnezeu; îngerii căzuți au încercat să ajungă iar la Ceruri suflând în scoarța Pământului, dar Dumnezeu a oprit înălțarea lor și i-a binecuvântat.

¹⁶ Munții și văile au luat ființă odată, când peștii care susțin Pământul s-au înclădat, s-au zvârcolit și au declanșat cutremure mari și surpături.

¹⁷ Munții s-au format după Potop, prin spălarea pământului moale; munții și dealurile s-au format prin presiunea stâlpilor de susținere a Pământului, aceștia erodându-se din cauză că oamenii nu au respectat anumite posturi; văile și munții s-au format când Iisus Hristos, scăpat de pe cruce, a fugit de dușmanii Lui.

¹⁸ „Pământul e viu și el are sânge și vine de sânge ca și oamenii.” Când oamenii au tras prima brazdă, a țâșnit sânge pe care apoi Dumnezeu l-a făcut alb: așa s-au ivit apele.

¹⁹ Dumnezeu l-a făcut pe Sf. Vasile „chizeș peste apă, să destupe izvoarele”.

²⁰ La aflarea și slobozirea surselor de apă (văi, albi, izvoare) Dumnezeu a chemat în ajutor viețuitoarele Pământului, dar au venit toate, mai puțin gaia (uliul, buha, prigoria, cioara, graurul).

²¹ Izvoarele Pământului s-au deschis odată cu revolta peștilor mitici (cf. supra, nota 14).

²² Apele au început să curgă pe fața Pământului după Botezul lui Iisus Hristos.

²³ Pământul este jumătate bărbat, jumătate femeie; pământul de deasupra (solul) este bărbat, iar cel din adâncuri (subsolul), femeie.

²⁴ Conceput ca organism viu, pământul, ca și oamenii, are nevoie de odihnă, de aceea trebuie respectate de către agricultori „conacele” (prânzurile) și succesiunea semănturilor. În caz contrar, pământul se odihnește de la sine (nu mai rodește).

Geneza rocilor în urma unui demers manicheist²⁵

Subsolul și zăcămintele:

Geneza metalelor și corelarea acesteia cu anumite fenomene terestre²⁶

Implicarea reprezentărilor sacrului malefic în identificarea și prelucrarea minereurilor²⁷

Proveniența supranaturală a pietrelor prețioase²⁸

FENOMENELE GEOLOGICE

Seismele:

Reacția Pământului la decizia divină²⁹ sau la încălcările oamenilor³⁰

Rezultat al acțiunii divinității³¹, ființelor mitice³² sau erodării obiectelor-simbol³³ în raport cu încălcările normelor morale

Erupțiile vulcanice:

Rezultat al revoltei sacrului malefic³⁴

STRUCTURA ȘI DISTRIBUȚIA LUMILOR (ÎN SPAȚIU ȘI ÎN TIMP)

Distribuția în spațiu:

Lumi celeste

Lumi subpământene³⁵

Lumi subacvatice³⁶

²⁵ „Piatra Dracul a făcut-o, că lui îi era ciudă pe oameni, de ce nu-s ai lui; și pentru că n-a fost așa, precum el a vrut, s-a apucat să facă tot pământul piatră, să nu crească nimica, ca să n-aibă oamenii ce mânca. Năsipul care este, acela-i sămânța de piatră, ce a fost aruncat Necuratul să crească. Dar Dumnezeu a blagoslovit de a rămas așa.”

²⁶ Aurul, argintul și schija (fonta) rezultă din „lucrarea” pământului însuși în străfunduri an de an, alternativ; prin compensare, geneza lor se corelează cu fenomene precum: canicula, ploile abundente, recoltele slabe.

²⁷ Diavolul a fiert piatra pentru a scoate fierul din ea; Dumnezeu l-a ajutat. Aurul și argintul au fost găsite prima oară de Diavol care a vrut să facă bani.

²⁸ Pietrele scumpe sunt bijuterii uitate de oamenii-pești pe malul mării.

²⁹ Primul cutremur al Pământului a fost declanșat de spaima acestuia la auzul poruncii divine de a susține și hrăni toate vietuitoarele; în urma lui, s-au ivit munții și văile. Ori de câte ori pământul rodește prea mult, el slăbește și tremură.

³⁰ Pământul se cutremură când este prea obosit și când îl apasă prea mult păcatele oamenilor.

³¹ Când Dumnezeu este nemulțumit de felul în care oamenii își duc viața, clipește din ochi sau îi închide declanșând cutremure de pământ.

³² Cutremurele sunt declanșate de mișcările peștilor mitici (Diavolului imobilizat în adâncul Pământului), de confruntările subpământene ale diavolilor și de bătăile cu limbile de lemn ale melițelor purtate între strigoaice în zilele de Filipi și Sf. Andrei. Pământul se mai cutremură la nechezatul calului lui Alexandru Machedon.

³³ Când oamenii nu țin posturile, stâlpii (furcile, osia) Pământului se tocesc și provoacă seisme.

³⁴ Erupțiile vulcanice se fac din scuipatul Diavolului mândru că a fost zăvorât în adâncuri de către Dumnezeu.

³⁵ Iadul a fost zidit de Diavol; Dumnezeu l-a închis acolo într-o cușcă și l-a prionit cu un lanț gros.

³⁶ În mare trăiesc **faraoani** (oameni-pești uriași) cu glas ademenitor a căror metamorfoză este pusă pe seama blestemului părintesc.

Distribuția în timp:Lumea rohmanilor³⁷Lumea jidovilor³⁸**SPIRITELE TUTELARE ALE PĂMÂNTULUI**Spirite benefice (protectoare)³⁹Spirite malefice⁴⁰**ESCATOLOGIA („PIEIREA LUMII”)**Dezlănuierea stihilor naturale ca pedeapsă divină⁴¹Evenimente declanșate de oameni⁴²Încălări ale poruncilor și rânduielilor divinității⁴³**CUNOȘTINȚE ȘI PRACTICI PRIVIND
METODE TRADIȚIONALE DE IDENTIFICARE A COMPOZIȚIEI ȘI
UTILITĂȚII SOLULUI**Evaluarea solurilor în funcție de proprietățile fizice⁴⁴Evaluarea solurilor în funcție de proprietățile chimice⁴⁵

³⁷ **Blajinii** (blăjini sau rohmanii) au trăit înaintea Uriașilor. Erau foarte mici și au fost trimiși într-o lume subpământeană din care veghează asupra oamenilor actuali și se roagă pentru izbăvirea lor.

³⁸ **Uriașii** (urieșii sau jidovii) au trăit pe Pământ până la Potop. Lumea lor a dăinuit 2000 de ani, după care au fost potopiți de ape și ascunși într-o lume subacvatică; la sfârșitul lumii, împăratul lor, Constantin, va fi victorios și uriașii, rămași foarte mici, vor stăpâni iar lumea.

³⁹ Valva băii, Faurul Pământului, Greul Pământului

⁴⁰ Ăl de pe comoară

⁴¹ Seceta și foametea, ploaia de foc, potopul – în mod succesiv sau exclusiv – vor fi trimise de Dumnezeu pe Pământ pentru a-i pedepsi pe oameni.

⁴² „Bătălia din urmă”, o conflagrație care va cuprinde întreg Pământul, va distruge lumea oamenilor actuali.

⁴³ Dacă femeile n-ar mai plămădi pâine și n-ar mai vopsi ouă de Paști, Pământul s-ar prăbuși fiindcă i s-ar da răgaz Diavolului ascuns sub el să roadă furcile/stâlpii pe care se sprijină și să-l prăbușească în apă.

⁴⁴ Se au în vedere: **textura** (ușoară / s. nisipoase, nisipo-lutoase, mijlocie / s. lutoase, luto-nisipoase, grea / s. luto-argiloase, argiloase), **structura** (solurile grăunțoase și glomerulare fiind cele mai fertile), **porozitatea** (solurile afânate au cel mai bun randament), **permeabilitatea și capacitatea de reținere a apei** (solurile prăfoase au cea mai bună permeabilitate, adică se mențin ”jilave”, sunt fertile și se lucrează ușor, iar cele țărânoase/argiloase rețin apa, au plasticitate și aderență mare, de aceea se numesc popular „chișaiuri”), **culoarea** (solul negru este fertil iar cel albicios și cu aspect de crustă, numit și „sărătură” este infertil) și **plasarea** (la șes sau pe înălțimi, cu sau fără mare expunere solară).

⁴⁵ Solurile prezintă **reacție acidă, neutră și alcalină**. Aceste caracteristici se evaluează tradițional în funcție de apariția florei spontane astfel: pe solurile alcaline cresc scânteiușa, ciunăfaia și hrenița; pe cele neutre și fertile, trifoiul roșu, urzica moartă și știrul; pe cele acide, cu randament foarte scăzut, pelinul negru, lumânărica și anghelica. În același fel se determină și capacitatea de retenție a apei în cazul în care acest lucru nu se evidențiază permanent: **solurile mlăștinoase** sunt favorabile creșterii măcrișului, coziilor-calului și cucutei.

METODE TRADIȚIONALE DE IDENTIFICARE A FILOANELOR ȘI DE EVALUARE A RANDAMENTULUI ACESTORA

Identificarea resurselor minerale pe baza observării calităților stratului de suprafață al solului⁴⁶

Identificarea filoanelor de metale preioase aparente la suprafață după volum și conținut⁴⁷

Evaluarea randamentului zăcămintelor⁴⁸

⁴⁶ Metoda este valabilă pentru identificarea zăcămintelor metalifere (fier, cupru, alumină), dar și a celor petroliere și de sare. Culoarea, mirosul specific și felul în care este reținută apa, precum și modificarea calităților acesteia constituie indicii privind prezența fiecărei resurse în parte.

⁴⁷ Se distingeau după **compoziție**: „vine de făinar”, „vine de beușă albă”, „vine de cristal” și „corzi sterpe” (toate plasate vertical). În funcție de **poziție și configurație**, puteau fi și „scaune” (orizontale), „cruci” (filoane intersectate) și „volburi” (în formă de coloane).

⁴⁸ Pentru zăcămintele aurifere se făcea prin **metoda spălării** cu „șaitrocul de cercat” în urma căreia se calcula cantitatea de aur obținută printr-o spălare.

LES SCIENCES DE LA TERRE

Narcisa ȘTIUCĂ

Le présent chapitre réunit des traditions orales issues du savoir mythique, du savoir empirique, ainsi que du savoir proto-technologique du peuple roumain. L'inventaire est organisé selon les critères suivants:

- 1) l'ancienneté de l'attestation documentaire;
- 2) l'aire de diffusion;
- 3) la représentativité (le degré de spécificité occupationnelle);
- 4) la fonction.

Les sources bibliographiques ne font pas remonter les faits de culture populaire plus haut que le Moyen Âge tardif (du moins en l'état actuel de la recherche) ; on remarquera toutefois la transmission ininterrompue de ces faits jusqu'à l'époque contemporaine. L'aire de diffusion – des croyances, aussi bien que des pratiques – recouvre tout le territoire roumain, avec des variations qui tiennent à la géographie et au paysage naturel, ce qui a pu conduire à l'apparition de formes particulières d'exploitation et de là, à des occupations spécifiques. Dans le cas des proto-techniques, le critère de la représentativité ne concerne que des données générales, en attendant que des recherches plus approfondies permettent des distinctions par type de ressource et par région.

Concernant le critère de la fonction, il faut noter quelques aspects que la classification ci-dessous ne signale pas suffisamment : d'une part, certaines traditions orales sont régulièrement actualisées lors des grandes fêtes (Nouvel An, Noël, Pâques). D'autre part, la représentation des mythes du «tissage du monde» a longtemps servi de forme de purification et de régénération du micro-univers traditionnel, de modèle par excellence d'un ordre du monde qui devait être réinstauré et confirmé à chaque cycle temporel. Enfin, alors que certaines croyances sont liées aux activités courantes : voyages, exploration de territoires hors de l'espace familial, d'autres concernent des entreprises téméraires d'exploitation des ressources ou l'explication de phénomènes naturels troublants.

Les deux premiers sous-chapitres sont intimement liés aux « Formes de l'art du récit » décrites dans le premier volume du *Répertoire du patrimoine culturel immatériel de Roumanie*; à côté des croyances et descriptions présentes dans les formes narratives à vocation esthétique (de circulation orale ou écrite), nous avons pris en compte les éléments qui se dégagent des réflexions et commentaires des porteurs de culture populaire. Certains genres parmi d'autres nous ont servi de repère : les proverbes et dictons, les aphorismes, la poésie rituelle et cérémonielle, le récit fantastique.

Le présent chapitre du *Répertoire* indexe un système de conceptions et représentations de nature mythique et symbolique. Nous espérons que la présentation ci-dessous pourra être utilisée à l'avenir dans le cadre des recherches en mythologie comparée – les influences et interférences culturelles étant bien signalées – autant

que pour l'analyse des rôles joués par la culture ecclésiastique, par la culture aulique et par les sources écrites (livres populaires, cosmogonies, etc.).

Enfin, les savoirs et pratiques relatives au sol et à l'exploitation des ressources minérales sont à mettre en relation avec les occupations traditionnelles, en tant que premier pas sur la voie de la conversion culturelle de la nature. Malheureusement, les sources qui nous ont servi à la rédaction de ce sous-chapitre sont peu nombreuses, cet aspect de la vie traditionnelle n'ayant pas intéressé les chercheurs en ethnographie.

CROYANCES ET TRADITIONS ORALES RELATIVES À LA COSMOGONIE (« LE TISSAGE DU MONDE »)

La formation de la Terre

Formation de la Terre exclusivement par l'action divine¹, par l'action de forces manichéistes², par l'intervention d'animaux mythiques³

La constitution, la configuration et les supports de la Terre :

La forme imparfaite de la Terre⁴

La couleur de la Terre⁵

Les supports de la Terre et du ciel⁶ : divinités⁷, animaux mythiques⁸ ou objets symboliques⁹

La protection de la Terre par les gardiens divins¹⁰

L'essence¹¹, l'apparence et les coordonnées de la Terre¹²

¹ La terre ferme s'est séparée des eaux lorsque Dieu a planté son bâton/sa crosse dans leur source ; Dieu a créé la Terre en pétrissant de la glèbe mêlée d'eau et de feu et en y ajoutant les « os » (pierres et rochers).

² Dieu et le Démon (alter ego négatif de Dieu/ange déchu) ont également participé à la création de la Terre.

³ Pour créer la Terre, Dieu se fait aider par la grenouille.

⁴ La Terre est plate, entourée d'eaux.

⁵ La Terre était transparente au début, mais Dieu l'a obscurci après le meurtre d'Abel. La Terre était noire au début, elle a blanchi d'horreur devant le fratricide.

⁶ Le ciel est soutenu par quatre étoiles.

⁷ La Terre tient sur les épaules de Samson le fort, ou bien elle est soutenue par Siméon le Stylite.

⁸ La Terre tient sur le dos d'un/ de quatre poissons géants, sur le dos d'un ours ou d'une *scorpie* (créature fabuleuse à plusieurs têtes de femme, qui verse du feu par le nez et dont le sang est censé avoir des propriétés miraculeuses).

⁹ Dieu a fabriqué un essieu ou une fourche ; la Terre tient sur quatre piliers (fourches) de feu qui représentent les quatre jeûnes de l'année chez les Orthodoxes.

¹⁰ Dieu a ordonné quatre séraphins vêtus de feu, tenant des épées de flamme, pour garder la Terre des agissements du Démon.

¹¹ La Terre est une femme, et le ciel - un homme.

¹² La Terre a une « tête », un « cœur » (parfois identifié à un espace infernal où le feu et l'eau sont remis en équilibre, pour ne pas détruire le monde), un « nombril » (l'endroit où se trouvait « le lit de repos » de Dieu et du Démon ; selon d'autres traditions, identifié au Mont Athos), une « queue » ou « bout », un « noyau » et des « bords » (où se trouve le Pommier Rouge - l'arbre cosmique - protégeant le poisson géant qui porte la Terre).

La genèse des formes du relief :

Rectification des erreurs de la cosmogonie par des personnages mythiques chrétiens¹³ ou par des animaux mythiques¹⁴.

Tentatives des représentants du sacré maléfique de s'opposer à l'acte de la création¹⁵

Résultat de l'intervention des animaux mythiques¹⁶

Résultat d'événements mythiques et religieux ultérieurs à la cosmogonie¹⁷

L'apparition de l'eau :

Conséquence de la conception de la Terre comme organisme vivant¹⁸

Complétion de la cosmogonie par l'intervention de personnages mythiques chrétiens¹⁹ ou des oiseaux²⁰

Résultat de l'intervention des animaux mythiques²¹

Résultat d'événements mythiques ultérieurs à la cosmogonie²²

CROYANCES ET TRADITIONS ORALES RELATIVES À LA STRUCTURE ET À LA COMPOSITION DE LA TERRE

Le sol :

Nature duale du sol²³

Rythmes de la terre²⁴

¹³ Saint Pierre a semé des rochers sur la Terre, qui ont « grandi » pour devenir collines et montagnes.

¹⁴ Sur conseil du hérisson, du rat-taupo ou de l'orvet et par l'intervention de l'abeille, Dieu a réduit les dimensions de la Terre (il l'a froissée entre ses mains) pour la faire rentrer sous la voûte céleste. D'autres traditions évoquent l'intervention exclusive du hérisson dans la reconfiguration de la Terre.

¹⁵ Le Démon a avalé la glèbe qu'il devait porter à Dieu pour la Création, et quand il l'a vomie il en a fait les montagnes; le Démon a soulevé le fond des eaux pour en faire des montagnes et a creusé à la hache dans le sol les vallées, pour y jeter ou faire noyer Dieu ; les anges déchus ont voulu remonter au ciel en soufflant sur la croûte terrestre, mais Dieu les a arrêtés en les bénissant.

¹⁶ Les montagnes et les vallées sont nées en même temps, lorsque les poissons qui portent la Terre se sont disputés et agités, provoquant ainsi d'énormes tremblements et éboulements de terre.

¹⁷ Les montagnes sont apparues après le déluge, quand les eaux qui se retiraient ont lavé la terre molle ; les montagnes et les collines ont été formées par la pression des piliers de la Terre, qui s'érodaient à chaque fois que les hommes ne respectaient pas les jeûnes ; les vallées et les montagnes se sont formées lorsque Jésus Christ s'est échappé de la croix et a fui ses ennemis.

¹⁸ « La Terre est vivante, elle a du sang et des veines comme les êtres humains ». Lorsque les hommes ont creusé le premier sillon, du sang a jailli de la terre, que Dieu a rendu blanc : ainsi sont apparues les eaux.

¹⁹ Dieu a mis Saint Basile « patron des eaux, chargé d'ouvrir les sources ».

²⁰ Pour trouver et délivrer les eaux (creuser vallées, lits, sources), Dieu a fait appel à toutes les créatures de la Terre, qui ont toutes répondu, sauf le milan (ou l'épervier, le hibou, le guépier, le corbeau, l'étourneau).

²¹ Les sources de la Terre se sont ouvertes lors de la révolte des poissons mythiques (cf. *supra*, note 14).

²² Les eaux ont commencé à couler à la surface de la Terre après le baptême de Jésus Christ.

²³ La terre est mi-homme, mi-femme ; la terre du dessus (le sol) est homme, la terre d'en dessous (le sous-sol) est femme.

²⁴ Conçue comme un organisme vivant, la terre, tout comme les êtres humains, a besoin de se reposer : les agriculteurs doivent donc respecter les « siestes » et la succession des cultures, sinon la terre s'endort d'elle-même (ne porte plus de fruits).

Genèse des pierres suite à une démarche manichéiste²⁵

Le sous-sol et les gisements :

Genèse des métaux et corrélation avec les phénomènes terrestres²⁶

Interventions du sacré maléfique dans l'identification et le travail du minerai²⁷

Origine surnaturelle des pierres précieuses²⁸

**CROYANCES ET TRADITIONS ORALES
RELATIVES AUX PHÉNOMÈNES GÉOLOGIQUES**

Les tremblements de terre :

Réaction de la Terre à une décision divine²⁹ ou devant les mauvais agissements des hommes³⁰

Résultat de l'action divine³¹, de l'action d'êtres mythiques³² ou de l'érosion des objets symboliques³³ en rapport avec la violation des normes morales

Les éruptions volcaniques :

Résultat de la révolte du sacré maléfique³⁴

²⁵ « La pierre, c'est le Malin qui l'a faite, car il haïssait les hommes, qui n'étaient pas à lui ; et quand il n'a pas pu les soumettre, il s'est mis à transformer toute la terre en pierre, pour que plus rien n'y pousse et les hommes périssent de faim. Le sable, c'est la graine qu'a jetée le Malin pour faire pousser les pierres, mais Dieu l'a bénie et elle est restée petite ».

²⁶ L'or, l'argent et le fer sont le résultat du « travail » souterrain de la terre elle-même, ils sont produits chaque année à tour de rôle ; en compensation, leur genèse est corrélée avec des phénomènes destructeurs comme la canicule, les grandes pluies, les mauvaises récoltes.

²⁷ Le Démon a fait bouillir la pierre pour en extraire le fer ; Dieu l'y a aidé. L'or et l'argent ont été découverts par le Démon, qui a voulu en faire la monnaie.

²⁸ Les pierres précieuses sont les bijoux oubliés au bord de la mer par les hommes-poissons.

²⁹ Le premier tremblement de terre a été un mouvement de peur de la Terre, quand elle a entendu Dieu lui commander de porter et de nourrir tous les êtres ; il est à l'origine de l'apparition des montagnes et des vallées. Quand elle donne des récoltes excessives, la terre faiblit et tremble.

³⁰ La terre tremble quand elle est fatiguée, ou quand les péchés des hommes pèsent trop lourd.

³¹ Quand Dieu est mécontent des hommes, il cligne des yeux ou ferme ses yeux, provoquant ainsi les tremblements de terre.

³² Les tremblements de terre sont provoqués par les mouvements des poissons mythiques (ou par le Démon immobilisé au fond de la terre), par les luttes souterraines des démons, par les coups des écouches à chanvre portées par les revenantes lors de la fête des Philippe et de la Saint-André. La terre peut encore trembler quand hennit le cheval d'Alexandre le Grand.

³³ Quand les hommes ne respectent pas les jeûnes, les piliers (ou les fourches, ou l'essieu) de la Terre s'érodent, provoquant ainsi les tremblements de terre.

³⁴ Les éruptions volcaniques sont la manifestation du Démon, qui crache de colère d'avoir été enfermé par Dieu dans les tréfonds de la Terre.

CROYANCES ET TRADITIONS ORALES RELATIVES À LA STRUCTURE ET À LA DISTRIBUTION DES MONDES (DANS L'ESPACE ET DANS LE TEMPS)

Distribution dans l'espace:

- Les mondes célestes
- Les mondes souterrains³⁵
- Les mondes aquatiques³⁶

Distribution dans le temps:

- Le monde des Rokhmans³⁷
- Le monde des Géants³⁸

CROYANCES ET TRADITIONS ORALES RELATIVES AUX ESPRITS TUTÉLAIRES DE LA TERRE

- Esprits bénéfiques (protecteurs)³⁹
- Esprits maléfiques⁴⁰

CROYANCES ET TRADITIONS ORALES RELATIVES À L'ESCHATOLOGIE (« LA FIN DU MONDE »)

- Déchaînement des forces de la nature comme punition divine⁴¹
- Événements provoqués par l'homme⁴²
- Violation des commandements et de l'ordre divin⁴³

³⁵ L'Enfer a été bâti par le Démon ; Dieu y a enfermé le Démon dans une cage, et l'a attaché à une énorme chaîne.

³⁶ La mer est habitée par les *pharaons* (hommes-poissons géants) à voix tentatrice, maudits par leurs parents à se métamorphoser.

³⁷ Les *Rokhmans* (ou *les Doux*, ou *les Bienheureux*) ont vécu avant les Géants. C'étaient des nains qui ont été envoyés dans le monde souterrain pour veiller sur les hommes et prier pour leur salut.

³⁸ Les *Géants* ont vécu 2 000 ans sur la Terre, jusqu'au Déluge, quand leur monde a été recouvert par les eaux. Ils vivent sous l'eau en attendant la fin du monde, quand leur empereur, Constantin, sera victorieux, et les Géants devenus nains régneront de nouveau sur la Terre.

³⁹ La *vâlva* de la mine (voir *Patrimoine* vol. I, ch. 1, note 45), le *Forgeron de la Terre*, le *Géant de la Terre*.
⁴⁰ *Celui qui est assis sur le trésor*.

⁴¹ La sécheresse et la famine, la pluie de feu, le déluge - certains fléaux ou tous, l'un après l'autre - seront envoyés par Dieu, pour punir les hommes.

⁴² La *bataille dernière* aura lieu sur toute la Terre et détruira le monde actuel des hommes.

⁴³ Si les femmes ne préparaient plus le pain ni ne coloraient les œufs de Pâques, la Terre s'effondrerait, car le Démon souterrain rongerait les piliers/les fourches qui maintiennent la Terre au-dessus des eaux.

**CROYANCES ET TRADITIONS ORALES
RELATIVES AUX MÉTHODES TRADITIONNELLES
D'IDENTIFICATION DE LA COMPOSITION ET DE L'UTILITÉ DU SOL**

Évaluation des sols en fonction des propriétés physiques⁴⁴

Évaluation des sols en fonction des propriétés chimiques⁴⁵

**MÉTHODES TRADITIONNELLES D'IDENTIFICATION DES GISEMENTS
ET D'ÉVALUATION DE LEUR RENDEMENT**

Identification des ressources minérales sur la base des qualités de la couche superficielle du sol⁴⁶

Identification des gisements de métaux précieux apparents selon le volume et le contenu⁴⁷

Évaluation du rendement des gisements⁴⁸

⁴⁴ Critères d'évaluation : **la texture** (sol léger : sablonneux, sablonneux-argileux ; sol moyen : argileux, argileux-sablonneux ; sol lourd : glaise-argileux, glaise), **la structure** (les sols granuleux et glomérulaires sont les plus fertiles), **la porosité** (les sols aérés ont un meilleur rendement), **la perméabilité et la capacité de rétention d'eau** (les sols poussiéreux ont la meilleure perméabilité, se maintiennent humides longtemps, sont fertiles et faciles à labourer ; les sols terreux/argileux retiennent bien l'eau, ont une bonne plasticité et adhérence, et sont appelés en langue populaire *chişaiuri* 'terres à mortier'), **la couleur** (le sol noir est fertile, alors que le sol blanc qui ressemble à une croûte, également appelé « salaison », est infertile) et **l'emplacement** (dans la plaine ou sur une hauteur, avec une grande ou petite exposition au soleil).

⁴⁵ Les sols présentent une **réaction acide, neutre ou alcaline**. La méthode traditionnelle d'évaluation de ces caractéristiques s'appuie sur l'observation de la flore spontanée : la présence de la gagée des champs, de la stramoine (l'herbe aux fous), ou de la bourse-à-pasteur indique un sol alcalin ; le trèfle des prés, le lamier tacheté ou l'amarante indiquent un sol neutre et fertile ; l'armoise commune, la molène et l'angélique poussent sur les sols acides à petit rendement. Le même critère sert à déterminer la capacité de rétention d'eau, si elle n'est pas immédiatement sensible : l'oseille, la pesse et la ciguë poussent sur les **sols marécageux**.

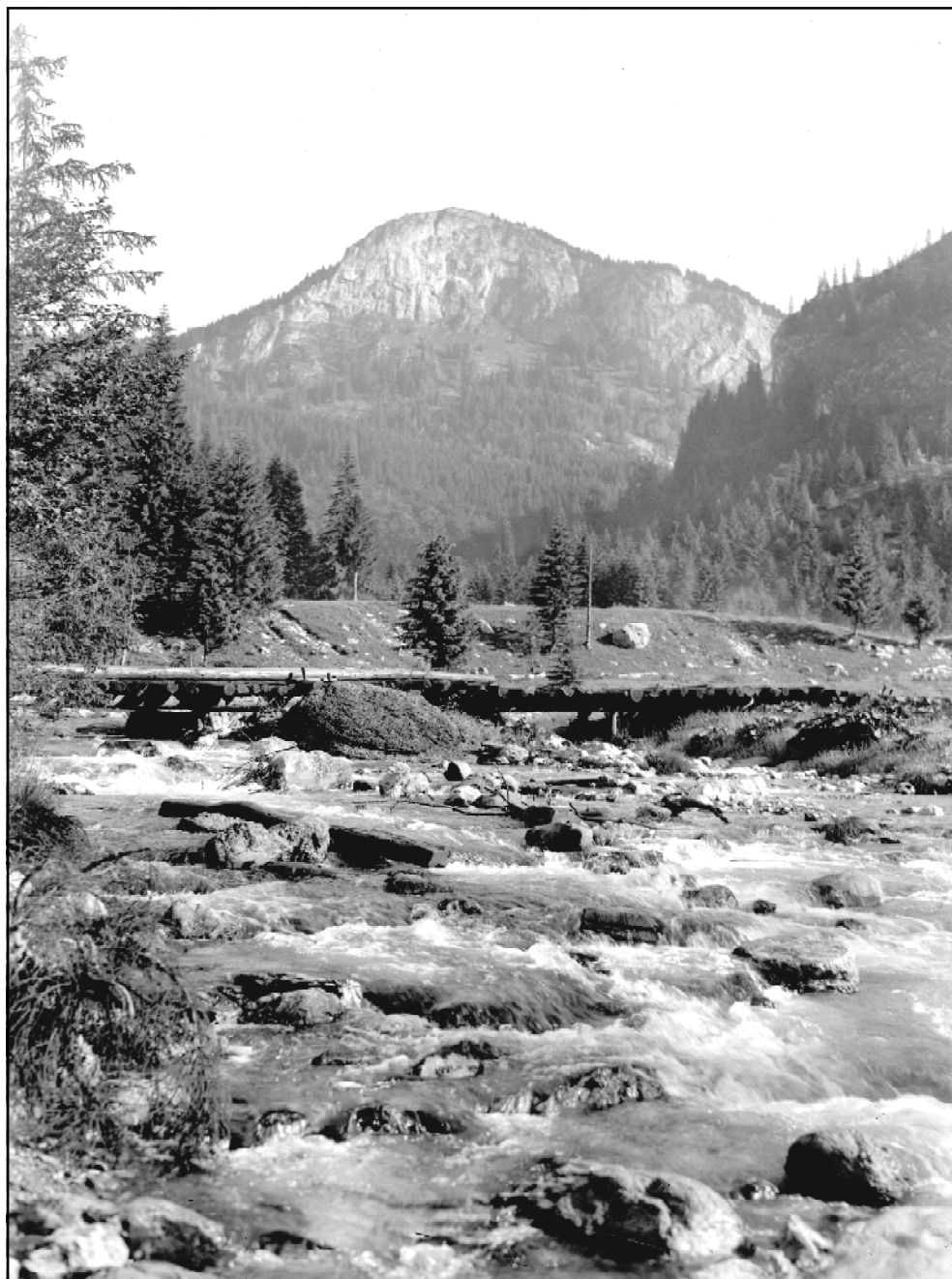
⁴⁶ La méthode est utilisée pour identifier les gisements de métaux (fer, cuivre, alumine), mais aussi pour le pétrole et le sel. La couleur, l'odeur spécifique et la manière de retenir l'eau et la modification des caractéristiques de l'eau sont autant d'indices de la présence de chacune de ces ressources.

⁴⁷ Distingués selon **la composition** : « veine de farine », « veine de silice blanc », « veine de cristal » et « queues stériles » (placées verticalement). Selon **la position et la configuration**, on distinguait les « chaises » (filons horizontaux), les « croix » (filons qui se croisent) et les « torsades » (sous forme de colonnes).

⁴⁸ Le rendement des gisements d'or était mesuré par la **méthode du lavement au şaitroc** (cuve arrondie en bois servant à séparer le minerai, batée), suivie d'une évaluation de la quantité d'or obtenue dans un seul lavement.

BIBLIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHIE

- Ackner, M. (1965) : « Vechile spălătorii de aur din jurul Sebeșului » [Les anciennes exploitations alluvionnaires de la région de Sebeș] in *Apulum* V, Alba-Iulia.
- Butură, Valer (1969) : « Spălarea aurului din aluviuni și mineritul țărănesc din Munții Apuseni » [L'orpaillage et l'extraction traditionnelle dans les Monts Apuseni] in *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei* (1965-1967), Cluj.
- Dunăre, Nicolae (1984) : *Civilizația tradițională românească în Curbura Carpatică Nordică* [La civilisation roumaine traditionnelle au Nord de l'arc des Carpates], București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ghițulescu, T.P., Socolescu, M. (1941) : « Étude géologique et minière des Monts Métalifères » in *Anuarul Institutului Geologic al României* (XXI), București.
- Iordache, Gheorghe (1996) : *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnologic (IV)* [Métiers traditionnels sur le territoire roumain. Étude ethnologique IV], Craiova, Scrisul românesc.
- Jiga Iliescu, Laura (2006) : *Răsplata Paradisului: filoane livrești și orale ale tradițiilor despre blajini în spațiul românesc* [La récompense du paradis : sources écrites et orales des traditions relatives aux Bienheureux dans l'espace roumain], București, Editura Academiei.
- Pamfile, Tudor (1913) : *Agricultura la români. Studiu etnografic cu un adaus despre măsurătoarea pământului și glosar* [L'agriculture chez les Roumains. Étude ethnographique suivie d'une étude sur l'évaluation des sols et d'un glossaire], București-Leipzig-Viena, Editurile Socec & comp., C. Sfetea, Librăria Națională.
- Pamfile, Tudor (1913) : *Povestea lumii de demult după credințele poporului român. Pământul după credințele poporului român. Sfârșitul lumii după credințele poporului român* [L'histoire des mondes du passé d'après les croyances des Roumains. La terre selon les croyances du peuple roumain. La fin du monde selon les croyances du peuple roumain], Editurile Socec & comp., C. Sfetea, Librăria Națională.
- Prodan, D. (1959) : « Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVII-lea » [L'exploitation du fer dans la région de Hunedoara au XVIIe siècle] in *Anuarul Institutului de Istorie* (I-II, 1958-1959), Cluj.
- Rusu Abrudeanu, I. (1939) : *Aurul românesc* [L'or roumain], București.

Munții Bucegi

Autor: Iosif Berman, Arhiva de Imagine a MNTR

Monts Bucegi

Auteur: Iosif Berman, Archives photographiques du MNTR

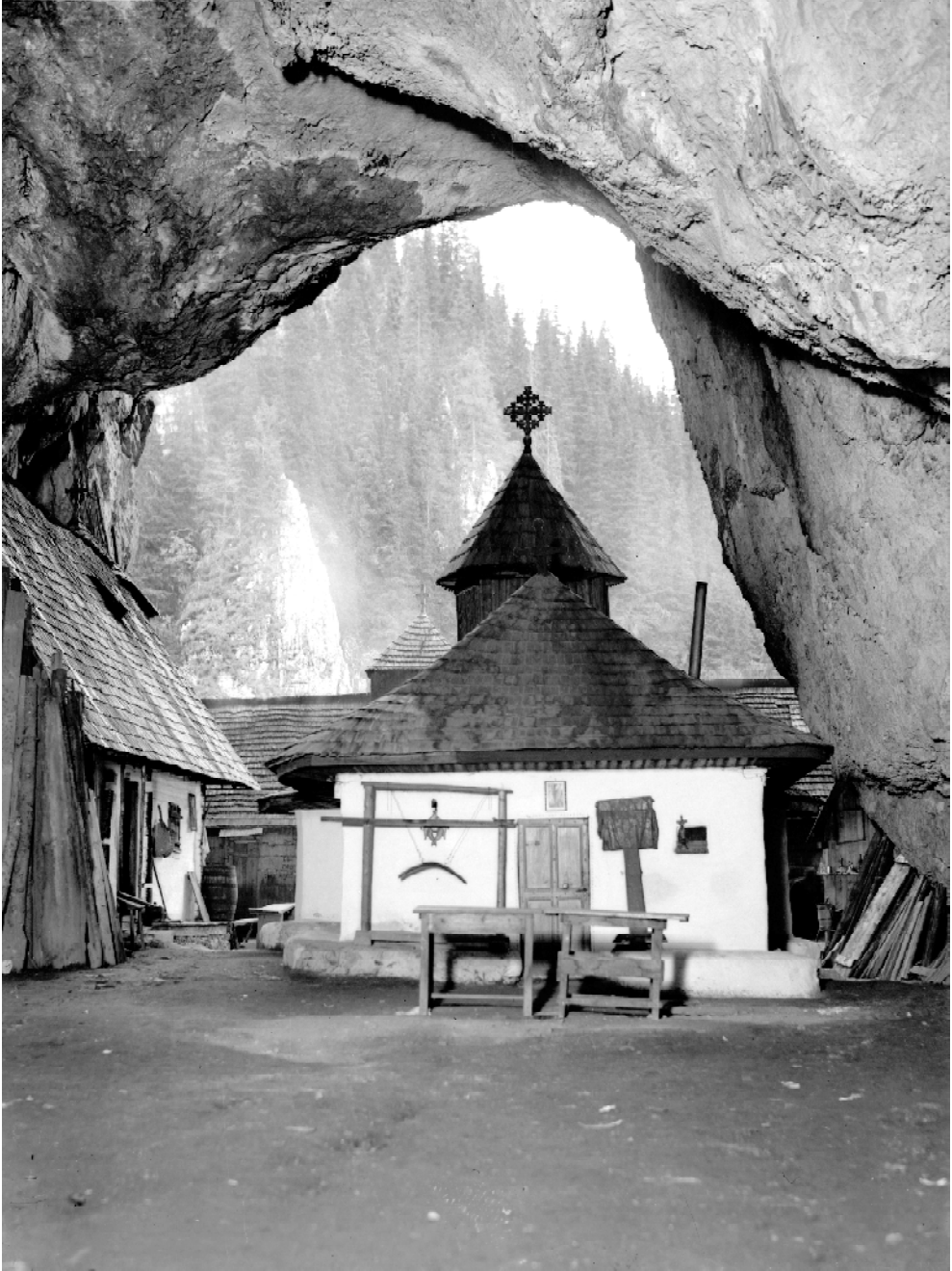

Peisaj din Făgăraș

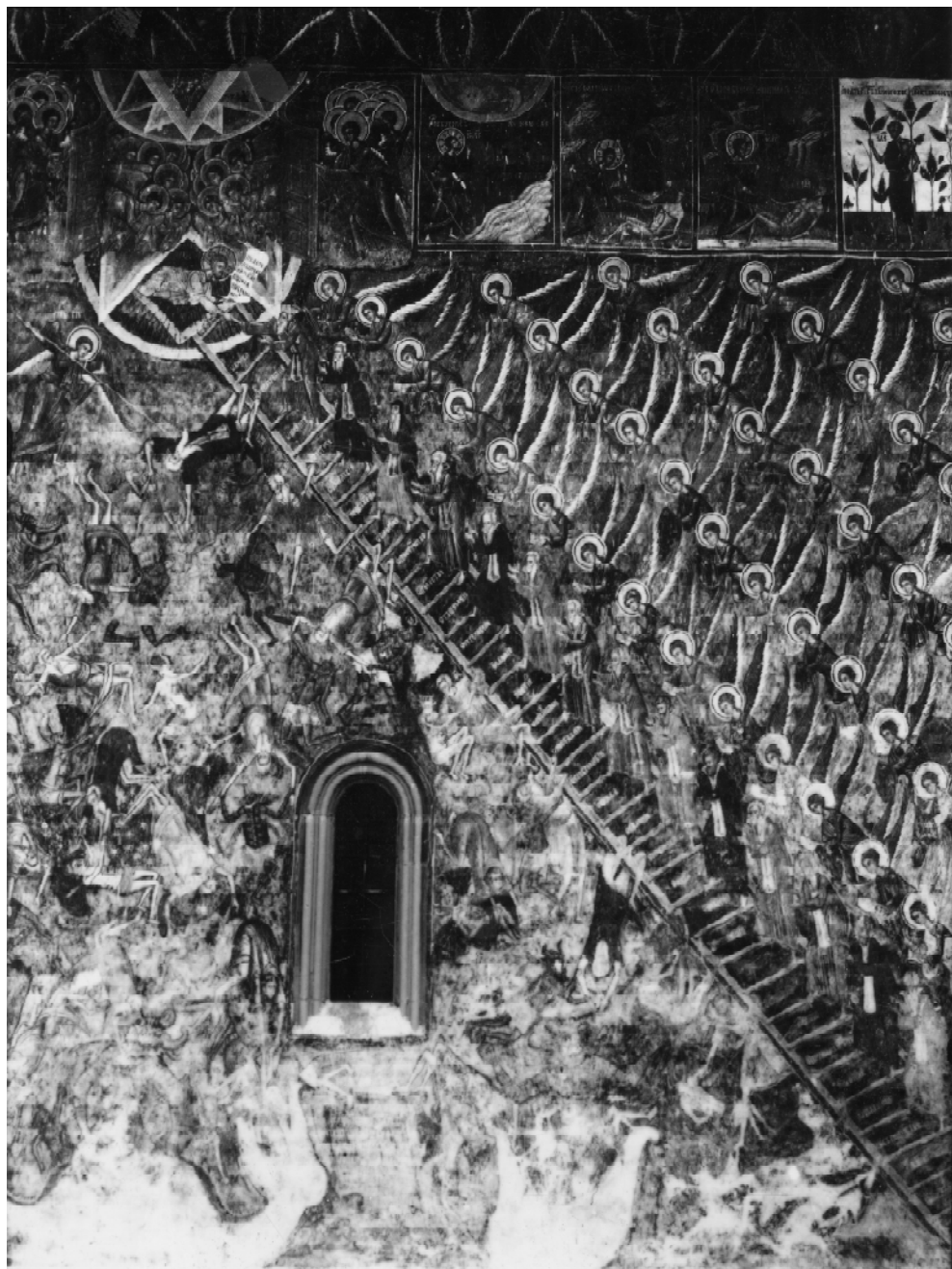
Autor: Iosif Berman, Arhiva de Imagine a MNTR

Paysage à Făgăraș

Auteur: Iosif Berman, Archives photographiques du MNTR

Biserica din Peștera Ialomicioarei
Autor: Iosif Berman, Arhiva de Imagine a MNTR
Eglise de Cave Ialomicioara
Auteur: Iosif Berman, Archives photographiques du MNTR

Scara lui Ioan Scărarul, de la Mănăstirea Sucevița
Autor: Iosif Berman, Arhiva de Imagine a MNTR
Échelle de Ioan Scărarul, le monastère Sucevița
Auteur: Iosif Berman, Archives photographiques du MNTR

ETNOBOTANICA

Ioana FRUNTELATĂ

Criteria luate în considerare la alcătuirea listei:

1. criteriul funcțional

(ex.: plante comestibile, plante furajere, plante utilizate în construcții tradiționale, plante utilizate pentru împletituri tradiționale, pentru confecționarea obiectelor de uz casnic și a instrumentelor muzicale, plante textile, plante tinctoriale, plante de leac, plante mitice/ rituale/ magice, plante cultivate în scop estetic, plante narcotice ș.a.)

2. subcriteriul relației dintre om și plantă (ex.: plante cultivate, plante care cresc spontan);

3) subcriteriul eficacității plantei (ex.: plante cu eficacitate asupra omului; plante cu eficacitate asupra animalelor ș.a.)

4) subcriteriul părții utile a plantei (ex.: rădăcina, tulpina/ trunchiul, frunzele, florile, semințele, fructele). În cazul multor plante, se utilizează părți diferite ale acestora, cu scopuri diferite (de ex., bobul de grâu este comestibil, iar paiul de grâu, singur sau în combinație cu lutul, servește ca material de construcție pentru pereții și acoperișurile caselor etc.).

5) subcriteriul cunoștințelor privind cultivarea (dacă este cazul), dezvoltarea, recoltarea și valorificarea plantelor/ părților utile din plante (ex. calendarele populare ale diferitelor plante comestibile, metode tradiționale de protecție împotriva dăunătorilor plantelor, cunoștințe legate de identificarea plantelor spontane comestibile ș.a.).

Observații preliminare:

1. În conformitate cu Legea 26/29.02.2008, art.15 și art 12 (2), Comisia națională pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial trebuie să alcătuiască trei liste pentru Registrul național: 1) lista elementelor de pci dispărute; 2) lista elementelor de pci în pericol de dispariție; și 3) lista elementelor de pci vii. Întrucât nu avem suficiente informații de teren pentru a atesta cu certitudine starea de viabilitate a tuturor elementelor incluse pe listă, propunem alcătuirea unei singure liste, urmând ca marcarea grafică a stării de viabilitate să fie realizată după confruntarea cu situația de teren, prin intermediul rețelei naționale a instituțiilor cu expertiză în domeniul pci.

2. Delimitarea elementelor de pci care țin strict de domeniul etnobotanicii de cele care țin de alte domenii ale culturii populare tradiționale (ocupații, meșteșuguri, obiceiuri calendaristice ș.a.) este foarte greu de realizat, pentru că, practic, cunoștințele despre plante sunt folosite curent, în diverse forme, în viața cotidiană rurală, în variate exprimări artistice sau pentru marcarea sărbătorilor. Am încercat să încadrăm în capitolul despre etnobotanică doar acele cunoștințe și credințe care țin de contactul direct al

omului din comunitatea românească tradițională cu planta vie, urmând ca restul traseului cultural de utilizare a plantei să fie abordat în capitolele despre ocupații, meșteșuguri și altele de acest fel. De asemenea, nu am reluat în acest capitol informațiile despre includerea plantelor în credințe, practici, rituri și texte folclorice incluse deja în volumul I al *Repertoriului Patrimoniului Cultural Imaterial din România* (CIMEC, Institutul de Memorie Culturală, București, 2009), în capitolele *Forme de artă a cuvântului și expresii verbale tradiționale; Folclor muzical; Sărbători, obiceiuri și ritualuri; Practici tradiționale de prevenire, combatere și vindecare a bolilor; Meșteșuguri artistice și Alimentație tradițională*.

3. Lista pe care o propunem este o listă deschisă, care poate fi revizuită și completată în funcție de sursele documentare și de realitatea terenului. Specificările pe care le facem în cele 28 de note de subsol nu epuizează totalitatea elementelor de pci incluse într-o anumită subcategorie și nici nu indică o prioritate a elementelor menționate față de cele nementionate, în sensul unei ierarhii valorice. Tocmai de aceea am utilizat sintagma „și altele asemenea” la finalul majorității notelor de subsol.

4. Am anexat la listă o bibliografie generală, nu una exhaustivă. Ne-am orientat doar către lucrările considerate ilustrative pentru domeniu în mediul profesional academic.

PLANTE COMESTIBILE

Plante comestibile spontane

inventarul plantelor comestibile spontane, cu denumirile lor generice și denumirile populare¹ ;

cunoștințe privind identificarea, recoltarea și păstrarea plantelor comestibile spontane;

prescripții și interdicții privind utilizarea plantelor comestibile spontane² ;

cunoștințe privind părțile comestibile ale plantelor³ ;

Plante comestibile cultivate

inventarul plantelor comestibile cultivate, cu denumirile lor generice și denumirile populare;

calendarele plantelor comestibile cultivate⁴ (cuprinzând cunoștințe legate de perioada de semănat/ sădire a plantei, rărit, altoire, recoltare, înmulțire etc.);

cunoștințe privind dăunătorii plantelor comestibile cultivate și metode de protecție

¹ Urzica [*Urtica dioica*], loboda [*Atriplex hortensis*], sălățița [*Ranunculus ficaria*], măcrișul [*Rumex acetosa*], ștevia sau dragaveiul [*Rumex crispus*], purul [*Allium vineale*], și altele asemenea.

² De ex, se considera că urzicile nu mai sunt bune de mâncat după *Nunta Urzicilor* (adică ziua înfloririi plantei, care se petrecea la o dată variabilă din perioada prepascală, în funcție de zona țării).

³ De ex., de la baraboi [*Chaerophyllum bulbosum*], se consumă bulbii sau rizomii, de la măcrișul iepurelui [*Oxalis acetosella*] se consumă frunze crude, de la urechea porcului [*Salvia austriaca*], se consumă lăstari cruzi, de la fragii de câmp [*Fragaria viridis*] se consumă fructele etc.

⁴ Agrare, pomicole, viticole și altele asemenea.

a plantelor împotriva acestora⁵ ;
 prescripții și interdicții privind utilizarea plantelor comestibile cultivate⁶ ;
 cunoștințe privind părțile comestibile ale plantelor.

Plante furajere

inventarul plantelor furajere, cu denumirile lor generice și denumirile populare;
 cunoștințe privind identificarea, recoltarea și utilizarea plantelor comestibile pentru
 animale;

cunoștințe privind identificarea plantelor toxice/ otrăvitoare pentru animale;
 calendarul fânului; prescripții și interdicții privind cositul fânului.

PLANTE UTILIZATE ÎN CONSTRUCȚII TRADIȚIONALE

Plante-material de construcție

plante lemnoase, cu denumirile lor generice și denumirile populare (tipuri de
 lemn utilizat pentru tipuri de construcții);

plante ierboase, cu denumirile lor generice și denumirile populare (tipuri de plante
 utilizate pentru diferite tipuri de construcții);

cunoștințe legate de alegerea arborilor/ plantelor utilizate pentru construcții;
 procedeul de pregătire a materialului pentru construcție⁷ ;

PLANTE UTILIZATE ÎN PRACTICI MAGICE DE APĂRARE A GOSPODĂRIEI; DESCRIEREA ACESTOR PRACTICI⁸

PLANTE UTILIZATE PENTRU ÎMPLETITURI TRADIȚIONALE, PENTRU CONFEȚIONAREA OBIECTELOR DE UZ CĂSNIC ȘI A INSTRUMENTELOR MUZICALE:

plante utilizate pentru confecționarea unor obiecte împletite, cu denumirile lor
 generice și denumirile populare⁹ : tipuri de plante, cunoștințe privind identificarea/
 cultivarea și recoltarea lor, partea/ părțile utile ale plantei;

plante lemnoase utilizate pentru confecționarea obiectelor de uz gospodăresc,

⁵ De ex., afumarea pomilor fructiferi împotriva omizilor și altele asemenea.

⁶ De ex., interdicția de a consuma anumite fructe de sezon (mere care se coc de Sfântul Ilie, pe 20 iulie, struguri care se coc de Sf. Măria Mare, pe 15 august) înainte de a împărți câteva de pomană pentru sufletul morților și altele asemenea.

⁷ Ex: *bradul* [*Abies alba*] se taie în ianuarie sau februarie (Butură 1988: 41).

⁸ Ex: a) Obiceiurile „la căpriori”: ... *la căpriori se pune o cruce de lemn, în jurul căreia se legau: o creangă de brad, de măr, semințe specifice regiunii, pâine, colac, 1-2 știuleți de porumb, busuioc sau altfel de flori, „ștergare” sau prosoape (înlocuite în contemporaneitate cu obiecte de îmbrăcăminte), o sticlă cu țuică sau cu vin (...)* (Budiș 1998: 56); b) *ramura verde*; c) *coronițe din flori de sânziene prinse pe pereți sau sub streșină, în interiorul sau exteriorul locuinței și altele asemenea.*

⁹ alun [*Corylus avellana*] (nuiele de...), papură [*Thypha latifolia*], porumb [*Zea mays*] (pănuși de...), răchită de împletit/ mlăjă [*Salix viminalis*] și altele asemenea.

cu denumirile lor generice și denumirile populare: tipuri de plante, cunoștințe privind identificarea, selectarea și tăierea arborilor, cunoștințe privind transportarea și păstrarea lemnului, cunoștințe privind calitatea lemnului necesar confecționării diverselor obiecte; plante utilizate pentru confecționarea instrumentelor muzicale, cu denumirile lor generice și denumirile populare: cunoștințe privind identificarea, selectarea și tăierea arborilor, cunoștințe privind transportarea și păstrarea lemnului, cunoștințe privind calitatea lemnului necesar confecționării instrumentelor muzicale; cunoștințe privind utilizarea plantelor (*frunza*) pentru a forma, împreună cu cavitatea bucală a interpretului, un „instrument” muzical;

PLANTE TEXTILE

plante textile cultivate în comunitățile tradiționale românești, cu denumirile lor generice și denumirile populare¹⁰;

calendarele plantelor textile românești (cunoștințe legate de perioadele de semănat, dezvoltare a plantelor și recoltat);

cunoștințe privind dăunătorii plantelor textile și metode de protejare împotriva acestora;

partea/ părțile plantelor utilizate în industria casnică textilă;

plante utilizate în sericicultură¹¹ și cunoștințe legate de acestea;

PLANTE TINCTORIALE

plante tinctoriale utilizate în comunitățile tradiționale românești, cu denumirile lor generice și denumirile populare¹²;

funcția plantei în procesul de vopsire a textilelor: sursă a culorii sau mordant (fixator al culorii)¹³;

partea plantei utilizată pentru vopsire¹⁴;

prescripții și interdicții legate de recoltarea, păstrarea și prepararea plantelor tinctoriale;

tipuri de culori vegetale și denumirile lor populare¹⁵;

combinații de plante utilizate în boiangeria tradițională¹⁶.

¹⁰ Ex.: cânepa (*Cannabis sativa*), inul (*Linum usitatissimum*), bumbacul (*Gossypium herbaceum*).

¹¹ Frunze de dud alb sau negru [*Morus alba/ nigra*].

¹² Drobița [*Genista tinctoria*] pentru a obține galben, scoarța de frasin [*Fraxinus excelsior*] pentru a obține brun, albastru și negru, flori de sovârf (*Origanum vulgare*) pentru a obține roșu și altele asemenea.

¹³ De ex., ștevia-zânelor (*Rumex alpinus*), din care se obținea o culoare galbenă, era o plantă folosită și ca mordant pentru fixarea albastrului la vopsirea firelor de lână.

¹⁴ Scoarță, frunză, tulpină, floare și altele asemenea.

¹⁵ roșu cireșiu, roșu vișiniu, galben curat, galben limoniu (Butură 1988: 21) și altele asemenea.

¹⁶ negru se obține din: arin [*Alnus glutinosa*], nuc [*Juglans regia*], arin și nuc, arin și arțar [*Acer platanooides*], arin și măr [*Malus domestica*], arin, zârnă [*Solanum nigrum*] și sovârf [*Origanum vulgare*], arin, sovârf, bob [*Vicia faba*] și scoruș [*Sorbus domestica*]; roșu se obține din: măr, măr și sovârf, măr, sovârf și corn [*Cornus mas*], roibă [*Rubia tinctorum*] (Butură 1988: 22) și altele asemenea.

PLANTE DE LEAC**Plante de leac pentru oameni**

inventarul plantelor de leac pentru oameni, cu denumirile lor generice și denumirile populare;

tipul plantei (spontană sau cultivată);

calendarul plantei (perioada de înflorire, perioada de recoltare);

prescripții și interdicții în legătură cu identificarea, recoltarea și utilizarea plantei;

cunoștințe legate de prepararea leacului/ leacurilor din planta respectivă (infuzie, decoct/ *fiertură*; unguent/ *unsoare, ir*; spălătură/ *scăldătoare*; fumigație/ *fum, abureală*; tinctură/ *plămădeală*; cataplasma/ *oblojeală, legătură*)¹⁷;

cunoștințe legate de acțiunea terapeutică a plantei;

deținători ai cunoștințelor privind plantele de leac¹⁸.

Plante de leac pentru animale

inventarul plantelor de leac pentru animale, cu denumirile lor generice și denumirile populare;

tipul plantei (spontană sau cultivată);

calendarul plantei (perioada de înflorire, perioada de recoltare);

prescripții și interdicții în legătură cu identificarea, recoltarea și utilizarea plantei;

cunoștințe legate de prepararea leacului/ leacurilor din planta respectivă;

cunoștințe legate de acțiunea terapeutică a plantei;

deținători ai cunoștințelor privind plantele de leac pentru animale.

PLANTE MITICE/ RITUALE/ MAGICE**Plante care sunt obiect al unei credințe (plante mitice)**

plante protectoare, cu denumirile lor generice și denumirile populare¹⁹;

plante integrate unor superstiții, cu denumirile lor generice și denumirile populare²⁰;

¹⁷ plantă crudă, fiartă, coaptă, must (sevă) sau lapte (latex), întreagă, pisată sau tăiată mărunț, în apă/ țuică/ oțet/ vin/ ulei/ spirit etc. *Leacurile mai tari se fierbeau înăbușit, acoperindu-se oala cu o felie de pâine sau aluat, în care se introducea o țeavă de trestie sau de soc („răsuflătoare”). Pentru prepararea leacurilor, în boli mai grave, se foloseau adeseori oale de lut noi și apă „neînceptută”, luată în revărsatul zorilor, înainte de-a tulbura, oamenii și animalele, izvoarele și apele curgătoare. Leacurile se făceau după anumite rânduieli tradiționale în care prepararea adeseori era întregită cu practici magice, care, chipurile, sporeau încrederea bolnavului în eficacitatea lor (Butură 1988: 23).*

¹⁸ Cercetările mai vechi le consemnează pe Sânziana Simionesc din Clopotiva și Ioana Stoienoaie din Nereju (cf. Butură 1988: 22).

¹⁹ Leuștean [*Levisticum officinale*], usturoi [*Allium sativum*], tei [*Tilia tomentosa*], odolean/ gușa porumbului [*Valeriana officinalis*], mătrăgună [*Atropa belladonna*] și altele asemenea. *Cu băț de alun lung de un stângen se spunea că trebuie rupt pe furiș vârful ierbii-fiarelor* (Butură 1988: 28).

²⁰ La brad, mirele cu mireasă să nu se întâlnească, căci unul din doi moare (Ialomița) (Gorovei [1914] 2003: 26); Cojile de nucă nu se aruncă în foc, că la anul se fulgeră nucile (Bursucani, Covurlui) (Gorovei [1914] 2003: 173); *Iarba-fiarelor/ iarba fierului* [*Cynanchum vincetoxicum?*] poate deschide orice încuietore de fier și altele asemenea.

plante utilizate în acte de divinație²¹ ;

Plante integrate obiceiurilor calendaristice (plante rituale calendaristice):

plante integrate obiceiurilor calendaristice cu dată fixă²² ;

plante integrate obiceiurilor calendaristice cu dată fixă mobilă²³ ;

plante integrate obiceiurilor calendaristice cu dată mobilă²⁴ ;

Plante integrate obiceiurilor vieții de familie (plante rituale familiale)²⁵

plante integrate obiceiurilor de naștere;

plante integrate obiceiurilor de inițiere a tinerilor (înfărtățit, însurățit);

plante integrate obiceiurilor de nuntă;

plante integrate obiceiurilor de înmormântare.

plante utilizate în practici magice (plante magice)

inventarul plantelor utilizate în magia erotică, împreună cu denumirile lor generice și populare²⁶ ;

cunoștințe legate de utilizarea plantelor în magia erotică;

inventarul plantelor utilizate în alte practici magice tradiționale, împreună cu denumirile lor generice și populare;

cunoștințe legate de utilizarea plantelor în alte practici magice tradiționale.

²¹ Foițele de ceapă pentru *calendarul de ceapă*, sânzienele și altele asemenea: *Coronițele din flori de sânziene, nominalizate pentru fiecare membru al familiei și puse în interiorul (...) sau în exteriorul locuinței, au cel puțin un dublu scop (...): a) se aruncau pe casă, iar dacă, până a doua zi dimineață, pe vreuna din ele se adunau peri de animale sau fulgi, însemna că ai noroc de animalele sau de păsările respective; b) (...) cea [coronița din flori de sânziene] care cădea prima de pe casă indica moartea persoanei [pentru care fusese aruncată]* (Budiș 1998: 121).

²² Plimbatul bradului în căruță (de Anul Nou, în Călărași), *struțul* (mănunchiul de plante înflorite) de la căciulile colindătorilor și de la steagul de colindat în Transilvania, alunul folosit pentru bețele de colindători în Oltenia, corzi de viță-de-vie (*Vitis vinifera*) la Arezanul viilor - 1 februarie, ramura verde de Sângeorz, și 1 mai/ *Armindenii/ Ziua Pelinului*, usturoiul apotropaic la Sf. Andrei și altele asemenea.

²³ Iarba mare/ *oman/ popilnic [Inula helenium]* la Sântoader, plante utilizate la vopsitul și decorarea ouălor de Paști, usturoiul și pelinul [*Artemisia absinthium*] folosite în ritualul Călușului, în săptămâna de Rusalii și altele asemenea.

²⁴ plante utilizate în riturile de invocare a ploii (boz [*Sambucus ebulus*] pentru Paparude, etc.) spice de grâu (*Triticum aestivum*) pentru confecționarea *buzduganului* sau *cununii de seceriș* în Transilvania și altele asemenea.

²⁵ Bradul [*Abies alba*], la nuntă și la înmormântare; plante propițiatoare așezate în scaldă de la nașterea copilului; busuiocul [*Ocimum basilicum/ Herba basilicum*] la nuntă (la *stropit/ vădrărit*), *Pomul/ pomișorul* (din ramură de măr, prun etc.) la înmormântare, surcele de alun la *Focurile pentru morți* în Banat și altele asemenea.

²⁶ De ex., avrămeasă/ creștineasă/ creștinească/ milostivă [*Gratiola officinalis*] folosită în Muntenia contra *lipiturii* (boală provocată tinerelor fete sau femei de *Zmeu* sau *Zburător*, un agresor erotic mitic), spânz/ *bozotei [Helleborus odoratus]*, cules de flăcăi „de dragoste” la Dragobete - Cap de Primăvară, în unele sate din Oltenia (Butură 1988: 41) și altele asemenea.

Plante cultivate în scop estetic

inventarul florilor de grădină, împreună cu denumirile lor generice și populare; calendarul florilor de grădină (semănare, înflorire, înmulțire) și metode tradiționale de protejare a florilor împotriva dăunătorilor;

cunoștințe legate de îngrijirea florilor de grădină și de unele utilizări practice ale acestora, în gospodăria tradițională²⁷.

Plante narcotice

inventarul plantelor narcotice, împreună cu denumirile lor generice și populare²⁸; cunoștințe legate de utilizarea plantelor narcotice în comunitățile românești tradiționale.

²⁷ Ca plante de leac, alimentare etc. Frunzele verzi de mușcată [*Pelargonium zonale*] (plantă de ghiveci, cultivată în principal pentru florile frumoase) *se puneau pe tăieturi și bube, precum și în urechi, în credința că ar fi un leac bun contra durerilor de măsele* (Butură 1988: 159).

²⁸ Mac [*Papaver somniferum*], somnoroasă [*Laserpithium pruthenicum*], tutun [*Nicotiana tabacum*] și altele asemenea.

L'ETHNOBOTANIQUE

Ioana FRUNTELATĂ

Critères qui ont présidé à la constitution de l'inventaire :

1. Le critère fonctionnel : plantes comestibles, fourragères, plantes utilisées dans la construction, pour la vannerie, pour la fabrication des objets ménagers et des instruments musicaux, plantes textiles, plantes tinctoriales, plantes médicinales, plantes mythiques, rituelles ou magiques, plantes ornementales, plantes narcotiques, etc.

2. Le critère secondaire du rapport de l'homme à la plante : plantes de culture, flore spontanée, etc.

3. Le critère secondaire de l'effet de la plante : plantes pour l'homme, plantes pour les animaux, etc.

4. Le critère secondaire de la partie utile : racine, tronc/tige, feuilles, fleurs, graines, fruits. Souvent, plusieurs parties d'une même plante ont des utilisations différentes : ainsi du blé, dont le grain est utilisé dans l'alimentation, et la paille (seule ou combinée avec l'argile) dans la construction des maisons (toits, murs, etc.).

5. Le critère secondaire des connaissances relatives à la culture, au développement, à la récolte et à l'utilisation des plantes ou de leurs parties (comme les calendriers populaires des plantes comestibles, les méthodes traditionnelles de protection contre les organismes nuisibles, les méthodes d'identification de la flore spontanée comestible, etc.).

Remarques préliminaires :

Les articles 12 (2) et 15 de la Loi n° 26/29.02.2008 prévoient la rédaction par la Commission nationale pour la sauvegarde du patrimoine culturel immatériel d'un Registre national organisé en trois parties : éléments du patrimoine immatériel qui ont disparu, éléments en danger et éléments vivants. Ne disposant pas d'une quantité suffisante de données pour confirmer l'état de tous les éléments de la liste, nous proposons dans un premier temps un inventaire unique. Le statut des éléments sera établi ultérieurement, après examen sur le terrain réalisé par le réseau national des institutions habilitées dans le domaine du patrimoine culturel immatériel.

Il est difficile de délimiter les éléments du patrimoine immatériel relevant du seul domaine de l'ethnobotanique des éléments relevant d'autres domaines de la culture populaire (métiers, artisanat, traditions liées au calendrier, etc.) : en effet, la connaissance des plantes s'exprime tous les jours, sous différentes formes, dans la vie quotidienne, dans les manifestations artistiques ou lors des fêtes. Nous avons donc choisi de faire figurer dans ce chapitre les connaissances et les croyances qui relèvent uniquement du contact direct de l'homme traditionnel avec la plante vivante. Le parcours culturel d'utilisation de la plante est abordé dans les autres chapitres du *Répertoire* (métiers,

alimentation, etc.). Nous n'avons pas repris ici les informations concernant l'utilisation des plantes dans les croyances, les pratiques et les textes folkloriques, qui figurent dans le premier volume du *Répertoire du patrimoine culturel immatériel de Roumanie* (CIMEC, Institutul de Memorie Culturală, Bucarest, 2009), dans les chapitres « Formes de l'art du récit et expressions orales traditionnelles », « Musique folklorique », « Fêtes, rites et traditions », « Médecine traditionnelle : pratiques de prévention, de traitement et de guérison des maladies », « Artisanat traditionnel » et « Cuisine traditionnelle ».

La liste proposée ci-dessous est une liste ouverte, susceptible d'être revue et complétée en fonction des sources documentaires et des réalités du terrain. De même, les spécifications contenues dans les notes n'épuisent pas l'ensemble des éléments du patrimoine culturel immatériel de la catégorie, ni ne supposent une quelconque prééminence axiologique des éléments mentionnés sur les éléments omis. C'est pourquoi nous employons l'expression *etc.* à la fin de la plupart de ces notes.

La bibliographie à la fin du chapitre n'est pas exhaustive, elle ne contient que les titres académiques que nous avons jugés illustratifs du domaine de recherche.

PLANTES COMESTIBLES

Plantes comestibles de la flore spontanée

Le répertoire des plantes comestibles de la flore spontanée et leurs noms scientifiques et populaires¹ ;

Connaissances relatives à l'identification, à la récolte et à la conservation des plantes comestibles de la flore spontanée ;

Indications et interdictions relatives à l'utilisation des plantes comestibles de la flore spontanée² ;

Connaissances relatives aux parties comestibles des plantes³.

Plantes comestibles cultivées

Le répertoire des plantes comestibles cultivées et leurs noms scientifiques et populaires ;

Le calendrier des plantes comestibles cultivées⁴ (contenant les connaissances relatives au moment propice pour semer ou planter les végétaux, pour l'éclaircissement la culture, pour le greffage, pour la récolte, etc.) ;

¹ L'ortie (*Urtica dioica*), l'arroche (*Atriplex hortensis*), la ficaria (*Ranunculus ficaria*), l'oseille commune (*Rumex acetosa*) ou crépue (*Rumex crispus*), l'ail des vignes (*Allium vineale*), etc.

² On considère par exemple que l'ortie n'est plus apte à la consommation après les « Noces des orties » (la floraison, qui a lieu avant Pâques, à une date variable en fonction de la région).

³ Du cerfeuil tubéreux (*Chaerophyllum bulbosum*) on n'utilise que les bulbes ou rhizomes, de l'oseille des bois (*Oxalis acetosella*) que les feuilles crues, de certaines espèces de sauge (*Salvia austriaca*) on ne consomme que les jeunes pousses, du fraisier (*Fragaria viridis*) - les fruits, etc.

⁴ Calendrier agraire, de la pomiculture, de la viticulture, etc.

Connaissances relatives aux organismes nuisibles et méthodes de protection des plantes⁵ ;

Indications et interdictions relatives à l'utilisation des plantes comestibles cultivées⁶ ;

Connaissances relatives aux parties comestibles des plantes cultivées.

Plantes fourragères

Le répertoire des plantes fourragères, et leurs noms scientifiques et populaires ;

Connaissances relatives à l'identification, la récolte et l'utilisation des plantes fourragères ;

Connaissances relatives à l'identification des plantes toxiques ou vénéneuses pour les animaux ;

Le calendrier du foin ; indications et interdictions concernant le fauchage.

PLANTES UTILISÉES DANS LA CONSTRUCTION

Plantes utilisées comme matériaux de construction

L'inventaire des plantes ligneuses et leurs noms scientifiques et populaires (essences utilisées pour les différents types de construction) ;

L'inventaire des plantes herbacées et leurs noms scientifiques et populaires (plantes utilisées pour les différents types de construction) ;

Connaissances relatives au choix des arbres/plantes pour la construction ;

Procédés de préparation du matériau de construction⁷.

PLANTES UTILISÉES DANS LES RITUELS MAGIQUES DE PROTECTION DE LA MAISON ; DESCRIPTION DES PRATIQUES⁸

⁵ Fumigation des arbres pour combattre les chenilles, etc.

⁶ Interdiction de consommer certains fruits de saison (les pommes, qui sont mûres à la Saint-Élie, le 20 juillet, les raisins, mûrs à l'Assomption, le 15 août) avant d'en distribuer aux pauvres en mémoire des défunts, etc.

⁷ « Le sapin (*Abies alba*) doit être coupé en janvier ou février » (Butură 1988 : 41)

⁸ Exemple : a) tradition « des chevrons » : « on accrochait aux chevrons du toit une croix en bois, autour de laquelle on attachait : une branche de sapin, une branche de pommier, des graines spécifiques de la région, du pain, une couronne en pâtisserie, 1-2 épis de maïs, du basilic ou une autre fleur, des serviettes (remplacées à l'époque moderne par des pièces de vêtement), une bouteille d'eau-de-vie ou de vin (...) » (Budiş 1998 : 56) ; b) la branche verte ; c) les couronnes de gaillet jaune accrochées aux murs ou sous le toit, à l'intérieur ou à l'extérieur des maisons, etc.

PLANTES UTILISÉES DANS LA VANNERIE, POUR LA FABRICATION DES OBJETS MÉNAGERS ET DES INSTRUMENTS MUSICAUX

Plantes utilisées dans la vannerie et leurs noms scientifiques et populaires⁹ : types de plantes, connaissances relatives à l'identification/culture et récolte de ces plantes, aux parties utiles de la plante ;

Plantes ligneuses utilisées pour la fabrication des objets ménagers et leurs noms scientifiques et populaires : types de plantes, connaissances relatives à l'identification, au choix et à l'abatage des arbres, connaissances relatives au transport et à la conservation du bois, connaissances relatives à la qualité du bois pour la confection des objets ;

Plantes utilisées pour la fabrication des instruments musicaux et leurs noms scientifiques et populaires : connaissances relatives à l'identification, au choix et à l'abatage des arbres, connaissances relatives au transport et à la conservation du bois, connaissances relatives à la qualité du bois pour la confection des instruments musicaux ; connaissances relatives aux plantes (*feuilles*) formant, en conjonction avec la cavité buccale, un « instrument » musical.

PLANTES TEXTILES

Plantes textiles cultivées par les communautés traditionnelles de Roumanie et leurs noms scientifiques et populaires¹⁰ ;

Calendriers des plantes textiles de Roumanie (connaissances relatives aux périodes propices pour les semailles, pour le développement et pour la récolte des plantes) ;

Connaissances relatives aux organismes nuisibles à la plante textile et méthodes de protection ;

La/les partie(s) de la plante utilisée(s) dans l'industrie textile artisanale ;

Plantes utilisées dans la sériciculture¹¹ et connaissances relatives à celles-ci.

PLANTES TINCTORIALES

Plantes tinctoriales cultivées par les communautés traditionnelles de Roumanie et leurs noms scientifiques et populaires¹² ;

⁹ Noisetier (*Corylus avellana*) (branches de...), roseau (*Thypha latifolia*), maïs (*Zea mays*) (feuilles de...), osier vert (*Salix viminalis*), etc.

¹⁰ Exemples : le chanvre (*Cannabis sativa*), le lin (*Linum usitatissimum*), le coton (*Gossypium herbaceum*).

¹¹ Feuilles de mûrier blanc ou noir (*Morus alba/nigra*).

¹² Le genêt des teinturiers (*Genista tinctoria*) produit la couleur jaune, l'écorce du frêne (*Fraxinus excelsior*) produit du brun, du bleu ou du noir, les fleurs d'origan (*Origanum vulgare*) produisent la teinture rouge, etc.

La fonction de la plante dans le processus de coloration des tissus : colorant ou mordant¹³ ;

La partie de la plante utilisée pour la teinture¹⁴ ;

Instructions et interdictions relatives à la récolte, à la conservation et à la préparation des plantes et teintures végétales ;

Types de couleurs végétales et leurs noms populaires¹⁵ ;

Combinaisons de plantes utilisées dans la teinture traditionnelle¹⁶.

PLANTES MÉDICINALES

Plantes médicinales pour l'homme

L'inventaire des plantes médicinales à usage humain et leurs noms scientifiques et populaires ;

Types de plantes (flore spontanée ou culture) ;

Le calendrier des plantes (période de floraison, période de récolte) ;

Instructions et interdictions relatives à l'identification, à la récolte et à l'utilisation des plantes médicinales ;

Connaissances relatives à la préparation du médicament (*fiertură* 'infusion, décoction', *unsoare, ir* 'onguent', *scăldătoare* 'bain, lavement', *fum, abureală* 'fumigation', *plămădeală* 'teinture', *oblojeală, legătură* 'cataplasme')¹⁷ ;

Connaissances relatives à l'action thérapeutique des plantes ;

Détenteurs du savoir relatif aux plantes médicinales¹⁸.

¹³ Par exemple, l'oseille des Alpes (*Rumex alpinus*), dont on tire un colorant jaune, était également employée comme mordant pour fixer la couleur bleue sur la laine.

¹⁴ Écorce, feuilles, tige, fleurs, etc.

¹⁵ *Rouge cerise, rouge griotte, jaune pur, jaune limon* (Butură 1988 : 21), etc.

¹⁶ Le noir est obtenu en utilisant de l'aulne glutineux (*Alnus glutinosa*), du noyer (*Juglans regia*) ou des mélanges aulne et noyer, aulne et érable (*Acer platanoides*), aulne et pommier (*Malus domestica*) ; aulne, morelle noire (*Solanum nigrum*) et origan (*Origanum vulgare*) ; aulne, origan, fèves (*Vicia faba*) et cormier (*Sorbus domestica*) ; le rouge est obtenu en utilisant des pommes, des pommes et de l'origan, des pommes, de l'origan et du cornouiller (*Cornus mas*), de la garance (*Rubia tinctorum*) (Butură 1988 : 22), etc.

¹⁷ On peut utiliser la plante verte, bouillie ou cuite, en extraire le jus (la sève) ou le lait (le latex), on peut l'utiliser entière, ou en poudre, ou coupée en petits morceaux, préparée avec de l'eau, de l'eau-de-vie, du vinaigre, du vin, de l'huile, de l'alcool, etc. « Les préparations fortes étaient cuites longtemps, dans une casserole recouverte d'une tranche de pain ou de pâte, dans laquelle on ménageait une ouverture étroite par où passait un tuyau de roseau ou de sureau (appelé « aération »). Pour préparer les traitements contre les maladies graves, on utilisait souvent des récipients en terre cuite neufs et de l'eau « vierge » - de l'eau puisée dans les sources ou les ruisseaux à l'aube, avant que les gens et les animaux ne la troublent. La préparation des médicaments respectait des coutumes traditionnelles et elle s'accompagnait souvent de pratiques magiques censées augmenter la confiance du malade dans l'efficacité de la drogue » (Butură 1988 : 23).

¹⁸ Les recherches antérieures mentionnent les noms de Sânziana Simionesc de Clopotiva et de Ioana Stoienoaie de Nereju (cf. Butură 1988 : 22).

Plantes médicinales pour animaux

L'inventaire des plantes médicinales pour les animaux et leurs noms scientifiques et populaires ;

Types de plantes (flore spontanée ou culture) ;

Le calendrier des plantes (période de floraison, période de récolte) ;

Instructions et interdictions relatives à l'identification, à la récolte et à l'utilisation des plantes médicinales ;

Connaissances relatives à la préparation du médicament ;

Connaissances relatives à l'action thérapeutique des plantes ;

Détenteurs du savoir relatif aux plantes médicinales pour animaux.

PLANTES MYTHIQUES, RITUELLES OU MAGIQUES

Plantes qui font l'objet d'une croyance (plantes mythiques)

Les plantes protectrices et leurs noms scientifiques et populaires¹⁹ ;

Les plantes qui font l'objet de superstitions et leurs noms scientifiques et populaires²⁰ ;

Les plantes utilisées dans les pratiques divinatoires²¹.

Plantes qui participent des traditions liées au calendrier (plantes rituelles du calendrier) :

Les plantes qui participent des traditions à date fixe²² ;

Les plantes qui participent des traditions à date fixe, variable d'une année à l'autre²³ ;

¹⁹ Livèche (*Levisticum officinale*), ail (*Allium sativum*), tilleul (*Tilia tomentosa*), valériane (*Valeriana officinalis*), belladone (*Atropa belladonna*), etc. « On disait qu'il fallait couper en cachette la pointe de l'asaret (*Asarum europaeum*), au moyen d'une baguette de noisetier longue d'un pied » (Butură 1988 : 28).

²⁰ Près du sapin, l'époux ne doit pas rencontrer l'épouse, sinon l'un d'eux mourra (département de Ialomița) (Gorovei [1915]2003 : 26) ; il faut jeter les coques de noix dans le feu, sinon le noyer sera frappé par la foudre l'année suivante (villages de Bursucani et de Covurlui) (Gorovei [1915]2003 : 173) ; l'asaret ou le dompte-venin (*Cynanchum vincetoxicum*), appelé « l'herbe du fer/ des bêtes » peut ouvrir toute serrure de fer, etc.

²¹ Les feuilles d'oignon au « calendrier de l'oignon », le gaillet jaune, etc. : « Les couronnes de gaillet jaune, individualisées pour chaque membre de la famille, placées à l'intérieur (...) ou à l'extérieur de la maison, avaient une double interprétation : a) on les jetait sur la maison et, si, le lendemain matin, l'une ou l'autre avait accroché des poils d'animaux ou des plumes d'oiseau, la personne allait avoir richesse de bétail ou de volaille ; b) (...) la couronne qui tombait la première du toit annonçait la mort de la personne pour laquelle elle avait été jetée » (Budiș 1998 : 121).

²² Le transport du sapin dans la charrette (au Nouvel An, dans le département de Călărași), « l'autruche » (bouquet de plantes fleuries) sur les chapeaux des chanteurs à Noël, en Transylvanie, les baguettes de noisetier des chanteurs à Noël, en Olténie, les branches de vigne à l'*Arezanul viilor*, le 1er février (voir *Répertoire I*, ch. 7, note 9), la branche verte à la Saint-Georges et le 1er mai (ou *Armindeni*, « le jour de l'absinthe »), l'ail apotropaïque à la Saint-André, etc.

²³ La « grande herbe » ou aunée (*Inula helenium*) à la fête de *Sântoader* (voir *Répertoire I*, ch. 7, notes 22 et 40), les plantes utilisées pour colorer les œufs de Pâques, l'ail et l'absinthe utilisés dans le rituel du *Căluș* (voir *Répertoire I*, ch. 7, notes 30 et 105), et pendant la semaine de la Pentecôte, etc.

Les plantes qui participent des traditions à date variable²⁴.

Plantes qui participent des traditions de la vie de famille (plantes rituelles familiales)²⁵

- Les plantes qui participent des traditions liées à la naissance ;
- Les plantes qui participent des traditions d'initiation des jeunes (compagnonnage, fiançailles) ;
- Les plantes qui participent des traditions liées au mariage ;
- Les plantes qui participent des traditions funéraires.

Plantes utilisées dans les pratiques magiques (plantes magiques) :

- L'inventaire des plantes utilisées dans la magie érotique et leurs noms scientifiques et populaires²⁶ ;
- Connaissances relatives à l'utilisation des plantes dans la magie érotique ;
- L'inventaire des plantes utilisées dans d'autres pratiques magiques et leurs noms scientifiques et populaires ;
- Connaissances relatives à l'utilisation des plantes dans d'autres pratiques magiques traditionnelles.

Plantes ornementales :

- L'inventaire des fleurs du jardin et leurs noms scientifiques et populaires ;
- Calendrier des fleurs du jardin (semences, floraison, reproduction) et méthodes traditionnelles de protection contre les organismes nuisibles ;
- Connaissances relatives à la culture des fleurs du jardin et à leur utilisation pratique dans la vie traditionnelle²⁷.

Plantes narcotiques :

- L'inventaire des plantes narcotiques et leurs noms scientifiques et populaires²⁸ ;
- Connaissances relatives à l'utilisation des plantes narcotiques dans les communautés traditionnelles roumaines.

²⁴ Plantes utilisées dans les rituels d'invocation de la pluie : le sureau hièble (*Sambucus ebulus*) pour les *Paparude* (voir *Répertoire I*, ch. 7, note 34), etc. ; les épis de blé (*Triticum aestivum*) pour la confection de la *massue* ou de la *couronne du fauchage* en Transylvanie, etc.

²⁵ Le sapin (*Abies alba*) au mariage et aux funérailles ; plantes propitiatoires placées dans l'eau du premier bain de l'enfant ; le basilic (*Ocimum basilicum/Herba basilicum*) au mariage (pour arroser/bénir), *le petit arbre* (bouquet de branches de pommier, prunier, etc.) aux funérailles, les baguettes de noisetier aux *Feux des défunts* dans le Banat, etc.

²⁶ Par exemple la gratiote officinale, appelée « chrétienne, gracieuse » (*Gratiola officinalis*), utilisée en Munténie comme remède contre l'*attachement* (maladie de l'âme provoquée dans les jeunes filles ou femmes par *le Voleur*, un agresseur érotique mythique), l'hellébore (*Helieborus odorus*), cueillie par les garçons « pour l'amour » aux *Dragobete* (voir *Répertoire I*, ch. 7) dans certains villages d'Olténie (Butură 1988 : 41), etc.

²⁷ Comme plantes médicinales, dans l'alimentation, etc. « Les feuilles vertes de pélagonium (*Pelargonium zonale*) (plante ornementale cultivée principalement pour ses fleurs) étaient appliquées sur les blessures, entailles et boutons, mais aussi placées dans les oreilles, comme traitement contre les maux de dents » (Butură 1988 : 159).

²⁸ Pavot (*Papaver somniferum*), laser de Prusse (*Laserpitium pruthenicum*), tabac (*Nicotiana tabacum*), etc.

BILIOGRAFIE / BIBLIOGRAPHIE

Borza, Al. (1968) : *Dicționar etnobotanic cuprinzând denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România* [Dictionnaire ethnobotanique réunissant les noms populaires des plantes de Roumanie en roumain et dans d'autres langues], București, Editura Academiei R.S.R.

Butură, Valer (1988) : *Enciclopedie de etnobotanică românească*. Vol. II *Credințe și obiceiuri despre plante* [Encyclopédie d'ethnobotanique roumaine. Vol. II - Croyances et traditions relatives aux plantes], Paris, Sociétés européennes 4, Paris (collection publiée par Paul H. Stahl).

Budiș, Monica (1998) : *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare* [Le microcosme domestique. Pratiques magiques et religieuses de protection], București, Editura Paideia.

Chivu, Iulian (1997) : *Cultul grâului și al pâinii la români* [Le culte du blé et du pain chez les Roumains] București, Editura Minerva.

Eliade, Mircea (1970) : « Le culte de la mandragore en Roumanie » in *De Zalmoxis à Gengis Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe orientale*, Paris, Pavot (Bibliothèque historique).

Eliade, Mircea (1939) : « Ierburile de sub cruce » [Les herbes sous la croix] republicat in *Meșterul Manole. Studii de etnologie și mitologie* [Le maître Manole. Études d'ethnologie et de mythologie], Antologie realizată de Magda Ursache și Petru Ursache, Cluj-Napoca, Eikon, 2007.

Gorovei, A, M. Lupescu (1915) : « Botanica poporului român » [La botanique du peuple roumain] in *Șezătoarea XV*, Fălticeni, 7-166.

Gyözö, Zsigmond (éd.) (2005) : *Növények a folklórban – Plante în folclor* [Les plantes et le folklore], București, Centrul Cultural al Republicii Ungare.

Marian, Simion Florea (1879-1906) : « Botanică populară română, studii despre plante în cultura folclorică românească » [Botanique populaire roumaine, études sur les plantes dans la culture folklorique roumaine], in *Albina Carpaților*, Sibiu, III, nos 14, 18, 20, 21, 23 1879, IV, nos 3, 4, 6 13, 16/ 1880), in *Aurora română* Cernăuți, II, n° 1/1882, in *Familia*, Oradea, XVII, n° 83/1881, XIX, nos 4, 7, 9/1883, XX, nos 47, 48, 52/ 1884, XXI, nos 6, 18, 20, 22, 27-31, 41/1885, in *Noua revistă română* III, n°31/1901, in *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* VIII/ 1902, in *Junimea literară* I, n° 4/ 1904, II, nos 1, 4/1905, V/1907, in *Viața literară*, București, I, n° 14/1906, in *Viața românească*, Iași, I, vol. II/1906.

Marian, Simion Florea (2000) : *Botanică românească* [Botanique roumaine], Ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Antoaneta Olteanu, București, Editura Paideia.

Marian, S.Fl., Tudor Pamfile, Mihai Lupescu (2002) : *Cromatică poporului român* [La chromatique du peuple roumain] (1881-1882, 1914), București, Saeculum I.O.

Mihalcu, Mihail (1996) : *Fața nevăzută a formei și culorii. Enciclopedia îndeletnicirilor tehnico-artistice populare vechi românești de la A la Z* [La face

invisible de la forme et de la couleur. Encyclopédie des anciens métiers techniques et artistiques populaires de Roumanie, de A à Z], București, Editura Tehnică.

Panțu, Zaharia (1902) : *Vocabular botanic cuprinzând numirile științifice și populare ale plantelor* [Vocabulaire botanique contenant les noms scientifiques et populaires des plantes], București, Institutul de arte grafice „Minerva”, extrait de *Buletinul Erbariului Institutului Botanic I*.

Casă tradițională cu acoperiș din paie, din jud. Alba,
la Muzeul Național al Satului „Dimitrie Gusti” din București
foto: Ioana Fruntelată, București, 2009

Maison traditionnelle avec toit en paille de région de Alba,
maintenant dans le Musée National du Village „Dimitrie Gusti”, Bucharest
photo: Ioana Fruntelată, Bucharest, 2009

Lucrul la fân în Șurdești, jud. Maramureș
foto: Anamaria Iuga, 2005
Amasser le foin dans Șurdești. Maramureș
photo: Anamaria Iuga, 2005

Răchită (mlajă), cultivată și utilizată pentru împletituri la Suraia,
jud. Vrancea

foto: Sorin Șușca, 2011

Osier cultivée et utilisée par vaniers de Suraia. Vrancea

photo: Sorin Șușca, 2011

Cunună de grâu pe crucea de hotar de la Mândra, jud. Braşov
foto: Claudia Nistor, 2006
Couronne de blé placée sur la croix en bois qui marque la borne de village de
Mândra. Braşov
photo: Claudia Nistor, 2006

Colindători cu mănunchiuri (struțuri) din plante artificiale
și pene de păun la căciuli

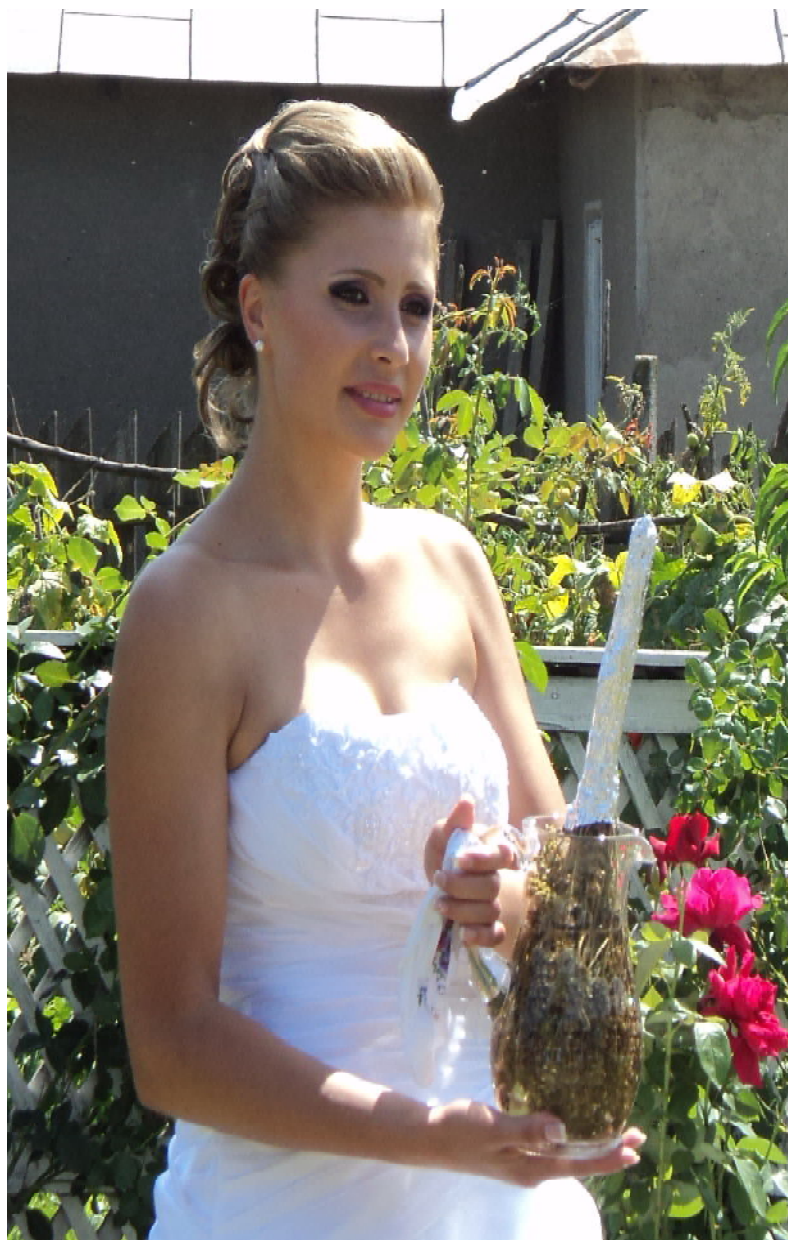
Foto după foto: Claudia Nistor, Mândra, jud. Brașov, 2006

Actants rituels de Noël (*colindători*) avec petits bouquets de plantes artificielles et
de plumets de paon à leurs bonnets.

photo: Claudia Nistor, Mândra. Brașov, 2006

Aranjarea steagului călușarilor, cu pelin și usturoi
foto: Narcisa Știucă, Oporelu, jud. Olt, 2006, colecția: Centrul de Cercetări de
Etnologie și Folclor, Universitatea din București
La préparation du drapeau des *călușari*, avec absinthe et ail
photo: Narcisa Știucă, Oporelu. Olt, 2006, collection: Centrul de Cercetări de
Etnologie și Folclor, Universitatea din București

Mănunchiul de busuioc ținut de mireasă într-o cană cu apă este integrat în riturile de la nuntă în sud-estul României

foto: Ioana Fruntelată, Suraia, jud. Vrancea, 2011

Le petit bouquet de basilic dans une carafe à eau tenue par la jeune mariée est intégré dans les rites de noce dans le sud-est de la Roumanie

photo: Ioana Fruntelată, Suraia. Vrancea, 2011

Steag de nuntă cu mere, prezentat la sărbătoarea anuală a aromânilor,
pe 23 mai

photo: Ioana Fruntelată, București, 2008

Drapeau de noce avec des pommes, présenté à la fête annuelle des Aroumains, sur
le 23ème du Mai

photo: Ioana Fruntelată, Bucharest, 2008

Pomul mortului la Ticușul Nou, jud. Brașov
foto: Anamaria Iuga, 2007
„L'arbre fruitier” préparé pour un défunt à Ticușul Nou. Brașov
photo: Anamaria Iuga, 2007

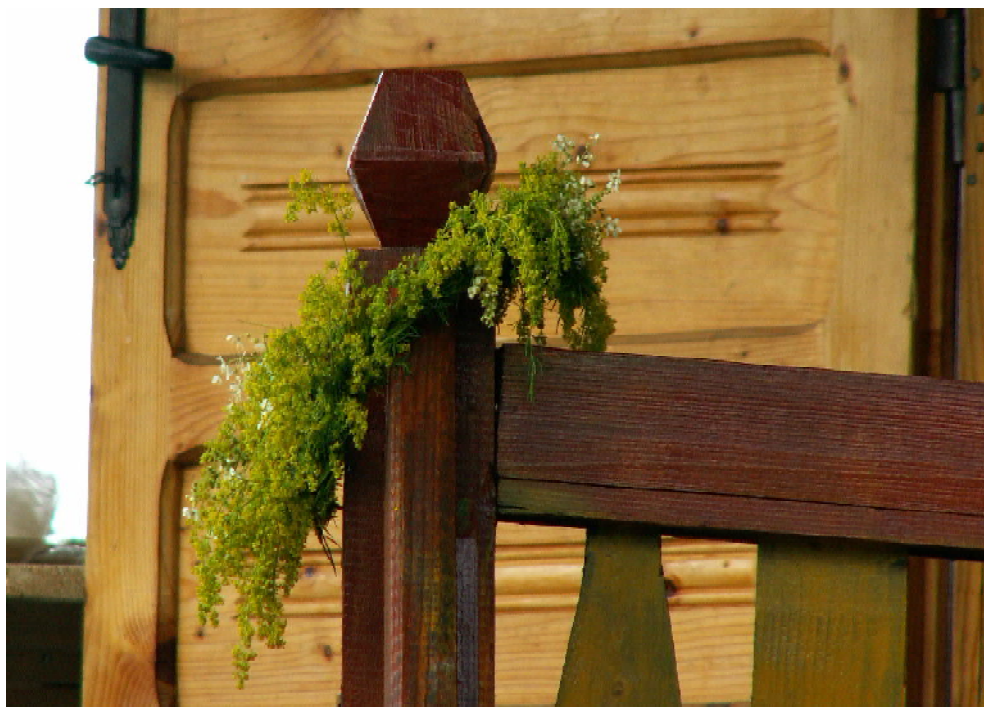

Matilda Taflan din Mândra, jud. Braşov, alege cojile de ceapă pentru a le folosi la vopsit ţesături

foto: Anamaria Stănescu, 2007

Matilda Taflan du village Mândra, département de Braşov, pose les pelures de oignon dans un panier pour les utiliser comme teinture

photo: Anamaria Stănescu, 2007

Sânzienele, plante cu proprietăți magice
foto: Anamaria Iuga, Șurdești, jud. Maramureș, 2005
Sânziene (Gallium verum), des plantes avec des attributs magiques
photo: Anamaria Iuga, Șurdești. Maramureș, 2005

Plante uscate utilizate pentru conservarea țesăturilor din „camera bună”
la Dragomirești, jud. Maramureș

foto: Anamaria Iuga, 2011

Des plantes desséchées utilisées pour conserver les tissus dans la chambre d’hôtes,
Dragomirești. Maramureș
photo: Anamaria Iuga, 2011

LUMEA ANIMALĂ

Ioana POPESCU

În cazul culturilor rurale tradiționale, se poate vorbi fără îndoială despre elemente de ecologie, cu mult înainte de a se fi folosit termenul în sine. Și lucrul este cu atât mai firesc, cu cât viața comunităților tradiționale întreținea legături organice cu natura, care constituia de multe ori materia exclusivă a adăpostului, a îmbrăcăminții, a hranei, a vindecărilor, sau agent al vieții spirituale rito-magice. Era deci absolut necesar ca relațiile cu plantele și animalele – fie ele sălbatice sau crescute în gospodărie – să fie reglementate de indicații și interdicții dictate de mentalitatea colectivă și exprimate prin comportamente magico-rituale. Prin transmiterea lor din generație în generație și mai ales prin respectarea lor strictă, se credea că pot fi influențate evoluția și comportamentul (dăunător sau folositor) al animalelor însele. În ultimă instanță, prin utilizarea unor gesturi, sunete, texte, comportamente sau semne magice anume, se practica un soi de dresaj *ad hoc*, al animalului și totodată al omului în relație cu acesta. De la adăposturile pentru animalele domestice – de pildă grajdurile, care uneori erau mai solide și mai spațioase decât locuința gospodarului și erau însemnate ritual cu cruci, ramuri verzi, sau chiar icoane – la alegerea magică a numelor pentru animalele din jurul casei (în legătură cu ziua săptămânii în care s-au născut, sau cu menirea lor pe lângă casă), de la o alimentație strictă cotidiană, dar și rituală (la marile sărbători, animalele primeau și ele bucăți de colac, cozonac sau ouă roșii – pentru a fi sănătoase și fertile peste an), la tratamente magice în caz de îmbolnăvire (descânțece, rugăciuni), de la prezența motivului animal stilizat pe majoritatea lucrurilor țărănești (chiar și pe crucile de mormânt), la omul-animal dezlănțuit în jocurile cu măști de la trecerea dintre ani, relația cu animalele conferă o identitate aparte grupului social. În cazul României, fenomenul nu se mărginește numai la satul tradițional, ci și la cel actual, cu prelungiri chiar și în credințele și superstițiile orașului.

Pentru mica copilărie la sat există și astăzi un repertoriu variat de formule magice versificate – preluat parțial și de folclorul orașului, texte cu ajutorul cărora copilul trebuie să fie pregătit să întâmpine fenomene naturale sau animale necunoscute, pe care să le accepte, să le înțeleagă și să le “domesticească” astfel în mod ritual. Pentru întâlnirea cu gărgărița, greierul, licuriciul, furnica, fluturele, melcul, liliacul, rândunica, cocostârcul, cucul, curcanul, broasca, ariciul, câinele sau vreun leș de animal, copiii învață formula verbală potrivită, despre care se crede că ajută la instalarea ulterioară a unei relații potrivite.

Astfel pregătit din copilărie, omul va continua să folosească formule și practici magice pentru creșterea sau vindecarea animalelor. Pentru câinii ciobanilor există la sat un inventar bogat de nume speciale, al căror sens inspiră curaj și forță și în același timp sperie animalele sălbatice (Grozavu, Ursu, Lupu, Zmeu), sau o alimentație diferită pentru perioada de stat în munte și pentru coborârea la șes, educație și comenzi

specifice, dar și practici magice pentru *tăierea fricii* (se afumă la nasul câinelui un smoc de păr din blana animalului care atacă turma).

Chiar și astăzi mai există în sate memoria unor prietenii legendare între om și animal, fie el domestic sau sălbatic, în care animalul se dovedește adesea superior omului (mai puternic, mai credincios, mai înclinat către sacrificiu). Conform sistemului de funcționare a mentalității tradiționale, există și soluția magică de preluare a acestor calități de către om: sunt păstrate în casă “fragmente-relicvă” ale animalului - blană, coarne, dinți, fragmente de oase - uneori ornamentate și folosite ca piese de decor, sau încorporate unor piese de mobilier. În general la sat, după moarte animalul se folosește aproape integral, iar ceea ce nu se poate transforma în hrană, îmbrăcăminte sau obiect de interior, devine recuzită magică sau materie vindecătoare. Aceste leacuri *sui generis* sunt folosite nu numai pentru oameni, dar și pentru animalele domestice din gospodărie. Practicile păstrate în memoria pasivă sau încă folosite s-au transmis în ciuda folosirii paralele a medicinei moderne, tocmai datorită unei verificări în timp a eficienței lor.

Această complexitate de credințe și reprezentări adeseori încă active face ca demersul repertoriilor lor să fie unul dificil. Simbolistica animalieră, riturile calendaristice cu măști și personaje zoomorfe, imaginarul colectiv referitor la animale – materializat în legende fondatoare, basme, povești, snoave, ghicitori, formule magice, reprezentări plastice sau coregrafice, istorii exemplare cu oameni-animal, terapiile cu elemente de origine animală constituie un material deosebit de bogat și de variat la nivel local. În acest context, am optat pentru o taxonomie bazată pe criteriul raporturilor și relației individuale și de grup social cu lumea animală. Lista credințelor și a practicilor impuse de relațiile cu animalele sălbatice și domestice, completată de diferitele lor reprezentări simbolice rămâne una deschisă, fără pretenția de a epuiza elementele care se pot constitui ca patrimoniu cultural imaterial.

RELAȚIILE OMULUI CU LUMEA ANIMALĂ CREDINȚE ȘI PRACTICI

CREDINȚE ȘI REPREZENTĂRI PRIVIND ANIMALELE

Legende despre facerea animalelor:

Dumnezeu a împărțit animalele în sălbatice și domestice¹

Facerea animalelor sălbatice: iepurele², nevăstuica³, lupul⁴, ursul⁵, cârțița⁶, vulpea⁷, cerbul⁸, liliacul⁹, ariciul¹⁰, ciocănitorea¹¹, ciocârlia¹², cucul¹³, cioara¹⁴, corbul¹⁵, gaița¹⁶, graurul¹⁷, mierla¹⁸, privighetoarea¹⁹, rândunica²⁰, țestoasa²¹, șarpele²², broasca²³, peștele²⁴, albina²⁵, puricii²⁶, buburuzele²⁷, viermii de

¹ Le-a împărțit egal. Jumătate au rămas să fie hrănite și să slujească pe om, jumătate au fost nevoite să prade – inclusiv pe om - pentru hrană

² S-ar fi lăudat o ființă a Domnului că se va hrăni cu oameni. Dumnezeu a pedepsit-o pentru nesăbuiță, cu urechi mari și cu iuțea picioarelor, ca să fugă de oameni.

³ Fiică de popă, căreia nu i-a plăcut furca de tors. Sfânta Vineri o transformă în nevăstuică, iar omul o gonește înfigând o furcă în pământ.

⁴ Făcut din copil sărman pierdut în pădure (a primit colți de la Dumnezeu, pentru apărare), sau din fiu de boieri haini.

⁵ Făcut dintr-un morar leneș, care se văita mormăind.

⁶ Dintr-o soție certăreată sau din fecior de popă care schimbă hotarele, băgată în pământ de Dumnezeu și blestemată să fie alungată prin înfigerea în mușuroi a unei furci de tors.

⁷ Dintr-o babă hoată

⁸ Cerbul a cerut lui Dumnezeu să-l încoroneze stăpânul pădurii, dar s-a dovedit fricos, așa încât a rămas doar cu podoaba coarnelor.

⁹ Dintr-un șoarece care a mâncat anafură în biserică.

¹⁰ Blestemat de Dumnezeu să se facă ghem, pentru că a adormit în vreme ce depăna firele alb și negru ale timpului.

¹¹ Dintr-o femeie pedepsită de Dumnezeu pentru curiozitate.

¹² Dintr-o fată de împărat îndrăgostită de soare și blestemată de mama acestuia.

¹³ E fratele care-și caută mezinul strigându-l pe nume, sau o femeie care-și caută fiul strigându-l.

¹⁴ Era o pasăre albă, dar a fost pedepsită (înnegrită) pentru că a ascuns stârvul lui Abel, sau a împiedicat pe Hristos să bea apă.

¹⁵ Blestemat de Hristos pentru că îl sâcăia când era răstignit pe cruce; înnegrit de Noe pentru că nu a venit cu vestea uscatului, ci a stat să mănânce hoituri.

¹⁶ Din femeie certăreată.

¹⁷ Din fecior grec plecat la turci să își caute părinții; de aceea este colorat frumos și are moț roșu.

¹⁸ Din fată orfană, făcută veselă de Maica Domnului.

¹⁹ Din fata de împărat care la nunta ei priveghea noaptea să nu se fure, așa încât a întârziat când Dumnezeu colora păsările, dar a primit în schimb cântecul.

²⁰ Dintr-o fată îmbrăcată în negru sau în bărbat, care se sacrifică pentru părinți; nu se desparte de casă și își face cuib sub acoperiș.

²¹ A fost morăriță, pedepsită să poarte cuptorul sau troaca pentru aluat în spinare.

²² Om, blestemat de Dumnezeu să se târască pe pământ, după păcatul original.

²³ Binecuvântată de Dumnezeu pentru că a anunțat nașterea lui Hristos și de către Maica Domnului pentru că a înveselit-o când își căuta Fiul. De aceea nu se descompune după moarte.

²⁴ Făcut de Dumnezeu cu 7 aripi ca să înoate repede, are în cap uneltele crucificării – scară, ciocan, cruce – și nu moare niciodată dacă nu e pescuit.

²⁵ Făcută din lacrimile Maicii Domnului și blestemată de fariseii pe care îi spiona, să îi mănânce oamenii hrana.

²⁶ Făcuți de Dumnezeu din țărână, ca să nu lase omul să lenevească.

²⁷ Născută din picături din sângele lui Abel.

mătase²⁸, licuricii²⁹, păianjenul³⁰.

Animale domestice: oaia și capra, boul și calul, vaca și bivolița³¹, câinele și pisica³², măgarul³³, porcul³⁴

Animalele marchează momente importante ale zilei, ale calendarului și ale vieții omului

Animalele sălbatice: lupul³⁵, ursul³⁶, șarpele³⁷, barza³⁸, cucul³⁹, buha⁴⁰, cucuveaua⁴¹, buburuza⁴²

Animalele domestice: calul⁴³, porcul⁴⁴, mielul⁴⁵, boul⁴⁶, capra⁴⁷, găina⁴⁸,

²⁸ Iviți din stropii de salivă a Maicii Domnului când a răs de broască.

²⁹ Sunt scânteii din steaua în care Dumnezeu l-a transformat pe Ingerul îndrăgostit de o muritoare.

³⁰ A fost blestemat de Maica Domnului să toarcă fire pentru muște, fiindcă a tors funia cu care a fost legat Hristos; are cruce pe spate, căci s-a suit pe crucea lui Hristos.

³¹ Dracul s-a străduit să imite pe Dumnezeu de fiecare dată când a creat un animal. Astfel, când Domnul a făcut oaia blândă care nu și-a dorit nici o armă (ac, otravă, colți, coarne), dracul a făcut capra distrugătoare; când Domnul a făcut boul liniștit și muncitor, dracul a făcut calul agitat și hămesit (calul e făcut din ochiul din ceafă al dracului, a dat boului coarnele și a luat la schimb dinții și mușcătura; calul are carnea spurcată, căci a fost călărit mai întâi de Eva; când Domnul a făcut vaca frumoasă, dracul a făcut bivolița urâtă și murdară.

³² Când Domnul a făcut câinele curajos și fidel, dracul a făcut pisica mincinoasă și alintată. Câinele a fost făcut din mere aruncate de Sf. Petru; mîța a fost făcută dintr-o muiere bețivă și stă în casă conform contractului cu Dumnezeu.

³³ A fost singura dintre vietățile făcute de Dumnezeu, care nu răspundea la chemarea Lui, așa încât Domnul l-a tras de urechi; are cruce pe spate pentru că a purtat pe Hristos în spinare la Ierusalim.

³⁴ Vietate veșnic nemulțumită, pedepsit de Dumnezeu să nu mai ridice privirea la cer, să scurme pământul cu râtul și să grohăie

³⁵ Urma lupului are rol magic în relație cu nasterea, gura de lup și țâța lupoacei au rol în alăptarea pruncului, sărbătoarea de Filipii lupilor marchează semnul iernii și al întunericii, Sf. Petrea a lupilor marchează venirea primăverii.

³⁶ Mascății de Anul Nou includ și alaiul Urșilor, care simbolizează nașterea timpului nou, purificat. De ziua Ursului (2 februarie) animalul iese din vizuină și ghicește începutul primăverii după propria umbră.

³⁷ Șarpele casei are rol în alăptarea și norocul copilului; reprezentarea lui este simbol de fertilitate în ritualul nunții.

³⁸ Aduce pruncii, anunță nașterea și primăvara

³⁹ Ziua cucului este la Blagoveștenie (Buna Vestire); contează din ce parte îl auzi, ca să știi dacă e de bine sau de rău; de câte ori cântă, atâția ani mai ai până mori, sau până la nuntă; cântă până la Sf. Petru (pe fratele său Petre l-au mâncat lupii), sau până la Sânziene (pe fratele său îl chema Ion).

⁴⁰ Anunță moartea

⁴¹ Anunță nașterea sau ursitul

⁴² Anunță locul măritişului

⁴³ Duce sufletele pe tărâmul celălalt; a fost blestemat de Maica Domnului pentru că fornăia și tropăia lângă ieslea Fiului, să doarmă în picioare și să nu se sature de mâncat decât o dată pe an, la Paștele cailor (de Ispas); caii lui Sântoader pedepsesc fetele leneșe; calul năraș e proba de maturitate pentru feciori; coada iepelor e semn de maturitate pentru fete. Căiuții de Anul Nou marchează trecerea în Noul An.

⁴⁴ Este sacrificat ritual de Ignat; anunță schimbarea vremii cu râtul; de Sfântul Vasile, cu capul de porc – *Vasilca* – se colindă, pentru un an nou îmbelșugat.

⁴⁵ Sacrificat de Paști; recent, se colindă cu mielul și de Anul Nou

⁴⁶ *Boul instruat* anunță primăvara, marchează recunoașterea feciorului fruntaș; trage carul de zestre și de mort.

⁴⁷ Anunță moartea anului vechi și nașterea celui nou.

⁴⁸ Este jucată la nuntă; găina neagră este dată de pomană peste groapă la mort; se îngroapă la fundația casei; anunță calitatea anului nou după cum scurmă.

măgarul⁴⁹, cocoșul⁵⁰, gășca⁵¹

Reprezentări ale animalelor în folclor și arta populară

Animale sălbatice: ursul⁵², lupul/dinții de lup⁵³, păsările⁵⁴, cerbul⁵⁵, peștele⁵⁶, șarpele/balaurul⁵⁷, barza⁵⁸

Animale domestice: cocoșul⁵⁹, boul⁶⁰, calul/capul de cal⁶¹, coarnele de berbec⁶², cloșca cu pui⁶³

CUNOȘTIȚE ȘI PRACTICI DE FOLOSIRE A ANIMALELOR

Cunoștințe de capturare a animalelor sălbatice

Vânătoarea: de albine⁶⁴, de sălbăticiuni⁶⁵, de păsări⁶⁶, pescuitul⁶⁷

⁴⁹ Anunță orele în timpul zilei

⁵⁰ Anunță miezul nopții și zorii; se dă de pomană la răscruci; cocoșul alb trebuie să cânte în biserică pentru un an bun, de Paști; era sacrificat la temelia casei

⁵¹ Anunță orele noptea; sunt responsabilitatea copilului mic până la 4 ani; sunt date în dar de către fini moașei/nașei de botez de Lăsata Secului.

⁵² Colinde, proverbe, basme (v. Repertoriu I, Artele cuvântului), ceramică, țesături, măști (v. Repertoriu I, Arta populară)

⁵³ Arhitectură, țesături, lemn

⁵⁴ Snoave, ghicitori, proverbe, ziceri, basme (v. Repertoriu I, Artele cuvântului), lemn, țesături, ceramică, port, măști (v. Repertoriu I, Arta populară)

⁵⁵ Colinde, basme (v. Repertoriu I, Artele cuvântului)

⁵⁶ Colinde, ceramică

⁵⁷ Legende, ghicitori, descântece, ceramică, lemn

⁵⁸ Povestiri, basme, ghicitori, ceramică

⁵⁹ Povestiri, basme, ghicitori, ceramică, ouă încondeiate, țesături, cusături

⁶⁰ Povestiri, legende, obicei - *Bou instruit*

⁶¹ Legende, povestiri, obicei - *Încurarea cailor* de Bobotează, de Sântoader și de Ispas, *Căiuții, Călușerii*, ceramica, arhitectură lemn, țesături, cusături.

⁶² Tesături, ceramică

⁶³ Povestiri, ceramică

⁶⁴ Pentru miere sau pentru captarea roiului, prin urmărirea zborului albinelor, ascultarea zumzetului albinelor, ciocănirea copacilor, căutarea în scorburile copacilor, cu cornul, fără unelte, prin urmărirea jderului sau a țicleanului.

⁶⁵ Cu gropi, cu capcane (gard în formă de spirală, gard circular dublu, pătule amenajate între copaci, pătule pe sol, capcane de lemn, cușcă rotundă de lemn, gratii, țarc cu plasă deasupra, plasă, lațuri simple, lațuri la vârful copacului îndoit, capcane de fier), cu arma prinsă cu sfoara întinsă la cocoș, cu cârligul de fier, cu prăjina, cu bâta, cu furca, cu securea, cu piatra, prin alergarea vânatului cu câinii/caii, prinsul cu sacul.

⁶⁶ Cu covata (troaca), coșul, ciurul, sita, lădița, putina (donița), blidul, dovleacul, ligheanul, cu plasa, leasa, lațul (fixat pe scândură, fixat pe nuia curbată, fixat pe tiugă, fixat pe știulete, fixat în capcane de coceni), colivie din bețe de floarea soarelui, plasă de sârmă, gropi (la rațe sălbatice), gropi în zăpadă, curse de fier.

⁶⁷ În ape curgătoare, bălți, eleștee, iazuri amenajate, bazine marine; prin prinderea peștelui cu mâna, prin otrăvirea apelor cu plante, prin baterea apei cu o uneltă, prin secarea apei, prin prinderea noptea cu făclii, cu pripoane, cu închisori de garduri, la copcă, în ghiță, cu unelte arhaice (undiță, cârlig, ostie, furculiță, maciucă, proțap), unelte de pescuit din nuiete (cu gura libera, cu gura intoarsa), plase de pescuit (simple, cu gura în formă de cerc, în formă de semicerc, în formă de triunghi, în formă de trapez, cu gura întoarsă), rețele de plasă, năvod.

Cunoștințe de creștere a animalelor domestice

Animale crescute în gospodărie⁶⁸

Animale crescute în sistem supravegheat⁶⁹

Animale crescute în sistem liber⁷⁰

Utilitatea animalelor sălbatice

la îmbrăcăminte⁷¹

la decorarea locuinței⁷²

în gastronomie⁷³

la vindecări⁷⁴

în practici magice (propițiatorii etc.)⁷⁵

Utilitatea animalelor domestice

la îmbrăcăminte⁷⁶

în gastronomie⁷⁷

la transport⁷⁸

în practici mantice⁷⁹

la vindecări⁸⁰

în practici magice (propițiatorii etc.)⁸¹

⁶⁸ Vaci, Boi, Bivolite, Bivoli, Oi, Capre, Cai, Catări, Măgari, Porci, Păsări

⁶⁹ Turme, cirezi, herghelii

⁷⁰ Porci, Cai, Vaci sterpe, Vaci cu viței, Viței, Boi, Oi, Capre, Măgari

⁷¹ Blana de vulpe și jder

⁷² Carne de cerb, trofee vânătoarești

⁷³ Carnea de vânat (câprioară, iepure, fazan, dropie, prepeliță) pește

⁷⁴ Călcătura de urs alină durerile de oase; un brotăcel viu așezat pe buric face să dispară frigurile de malarie; un păianjen închis într-o nucă și purtat la sân ca talisman vindeca frigurile de sperietură ale copiilor; înțepăturile de albine sunt folosite pentru tratarea reumatismului; lipitorile sunt folosite ca revulsiv; untura de urs, păr de lup, gura de lup împotriva fricii. Foloseau și la vindecarea animalelor domestice (capul de gușter ars și pisat – pentru tratarea gâtului inflammat la porci; untura de urs și de viezure – pentru îngrășatul vitelor; arici ars, amestecat cu untură – pentru vindecarea picioarelor de vite bolnave de “ariceală” (irității); cochiliile de melc arse și pisate – pentru albeața ochiului de vită; ficatul crud amestecat cu mălai – pentru oile bolnave de gălbează; carnea de dihor, arșă, pisată și amestecată cu sare – pentru vindecarea tusei la oi; grăsimea de jder – pentru îngrășatul cailor și caprelor slabe.

⁷⁵ Laba de iepure, blana de urs

⁷⁶ Blana de oaie, de capră, pielea de porc și de vită, lâna de oaie

⁷⁷ Carnea de porc, vită, ovine și pasăre (găină, găscă, rață, curcan), ouă (găină, găscă, rață) produse lactate (Caș, Caș afumat, Caș uscat, Covrigi de caș, Păpuși de caș, Telemea, Brânză de burduf, Cașcaval, Urdă, Jintiță, Unt, Smântână, Lapte prins, Zer) și produse apicole (Miere, Ceară, Lăptișor de matcă, Păstură, Propolis, Jintiță de trântor, Mied, Oțet, Vin)

⁷⁸ Pe cai sau măgari (direct pe spinare, pe tarniță, pe șa, pe samar), cu boi, bivoli, cai, catări, măgari (înhămați la car, căruță, sanie, cotigă, târș)

⁷⁹ Măruntaie de oaie, de porc, iadeș de pasăre

⁸⁰ Ficat de vită plămădit în rachiu, boașe de cal negru împotriva tuberculozei, fum de căpățână de animal împotriva holerei, untura de cal împotriva reumatismului, măduva de oase de picioare din față împotriva răcelii mâinilor, urechile și coada porcului

⁸¹ Aripa de pasăre, oul roșu

LE MONDE ANIMAL

Ioana Popescu

Dans les cultures rurales traditionnelles, on peut certainement parler d'éléments d'écologie bien avant l'apparition de ce mot. C'était d'autant plus normal que la communauté traditionnelle entretenait des rapports organiques avec la nature, qui représentait souvent la seule source des matières pour construire son abri, pour se couvrir, pour se nourrir et pour se traiter, en plus d'être un agent de la vie spirituelle, rituelle et magique. Dans cette perspective, les rapports avec les plantes et les animaux - domestiques ou sauvages - devaient être réglés par des indications et des interdictions relevant de la mentalité collective et s'exprimant par les comportements magiques et rituels. La transmission d'une génération à l'autre de ces interdictions et indications, ainsi que leur respect très strict étaient censés influencer l'évolution et le comportement (utile ou nuisible) des animaux eux-mêmes. Enfin, les gestes, les sons, les textes, les comportements ou les signes magiques se constituaient en une sorte de dressage *ad hoc* de l'animal, mais aussi de l'homme au contact de l'animal. La relation avec les animaux, qui se manifeste dans l'aspect des abris, comme les écuries - parfois plus solides et plus larges que l'habitation du propriétaire, marquées rituellement de croix, de branches vertes et même d'icônes -, dans le choix magique des noms des animaux domestiques (en rapport avec le jour de leur naissance ou avec leur rôle), dans l'alimentation quotidienne ou rituelle des animaux (lors des grandes fêtes, on offrait aux animaux des morceaux de gâteau, de brioche, des œufs rouges, pour les garder en bonne santé et fertiles tout au long de l'année), dans les traitements magiques de la maladie (conjurations, prières), dans la présence du motif animal stylisé sur la plupart des objets traditionnels (jusqu'aux croix tombales) ou encore dans la fusion homme-animal déchaîné des jeux à masques du Nouvel An, cette relation fait partie de l'identité de chaque groupe. En Roumanie, la relation aux animaux n'est pas seulement un fait rural traditionnel, elle perdure dans les communautés actuelles de la campagne et se prolonge même dans les croyances et les superstitions urbaines.

Les jeunes enfants des villages disposent jusqu'à aujourd'hui d'un riche répertoire de formules magiques en vers - partiellement reprises en milieu urbain - qui préparent l'enfant à se confronter aux phénomènes naturels et aux animaux inconnus, qu'il lui faudra accepter, comprendre et « apprivoiser » rituellement. Les enfants mémorisent ainsi des formules spécifiques qui doivent préparer la rencontre avec la coccinelle, le grillon, les lucioles, la fourmi, le papillon, l'escargot, la chauve-souris, l'hirondelle, la cigogne, le coucou, le dindon, la grenouille, le hérisson, le chien, ou avec un animal mort, la formule étant censée établir le rapport approprié avec chacun de ces êtres.

Ainsi préparé dès l'enfance, l'adulte continuera à recourir aux formules et aux pratiques magiques dans ses rapports aux animaux - essentiellement l'élevage et la

guérison. Les chiens de berger, par exemple, disposent d'un riche inventaire de noms spécifiques, qui évoquent le courage et la force et sont destinés à effrayer les animaux sauvages : Le Terrible, L'Ours, Le Loup, Le Dragon ; ils bénéficient d'une alimentation spéciale, adaptée aux périodes passées en montagne et dans la plaine, d'une éducation et de commandes spécifiques, enfin, certaines pratiques magiques spéciales visent à « couper la peur » du chien (on fait brûler/enfumer sous le museau du chien des poils pris dans la fourrure de l'animal qui attaque le troupeau).

Dans les villages persiste jusqu'à aujourd'hui le souvenir d'amitiés légendaires entre l'homme et l'animal domestique ou sauvage, des histoires où l'animal s'avère souvent supérieur à l'homme : plus fort, plus fidèle, prêt à se sacrifier. Dans le système des mentalités traditionnelles, des solutions magiques permettent de transférer ces qualités à l'homme, comme de conserver dans sa maison des « fragments reliques » de l'animal (fourrure, cornes, dents, os, parfois travaillés et utilisés comme pièces décoratives ou incorporés aux meubles). Dans le monde rural traditionnel, l'animal est utilisée intégralement après sa mort : ce qui ne sert pas pour la nourriture, pour les vêtements ou pour la décoration intérieure devient objet magique ou médicament. Ces traitements *sui generis* sont destinés à l'homme aussi bien qu'aux animaux domestiques. Ces pratiques ne relèvent pas toutes de la mémoire passive : certaines d'entre elles sont encore en usage, parallèlement aux moyens de la médecine moderne, en raison d'une efficacité prouvée au fil du temps.

Le caractère complexe des croyances et des représentations du monde animal, souvent vivantes, rend notre démarche de classification assez difficile. Les symboles animaliers, les rites du calendrier mettant en scène masques et personnages zoomorphes, l'imaginaire collectif relatif aux animaux, matérialisé dans les légendes de fondation, dans les contes et histoires pour enfants, dans les devinettes, les formules magiques, les représentations plastiques ou chorégraphiques, dans les histoires exemplaires d'hommes-animaux, ou dans les thérapies impliquant des éléments d'origine animale forment un matériel extrêmement riche, variable d'une région à l'autre. Nous avons donc choisi de fonder notre taxonomie sur le critère des rapports - individuels et de groupe - avec le monde animal. La présente liste de croyances et pratiques régissant les rapports au monde animal domestique ou sauvage, avec leurs différentes représentations symboliques, est une liste ouverte, qui ne prétend pas épuiser les éléments susceptibles de constituer le patrimoine culturel immatériel.

RAPPORTS DE L'HOMME AVEC LE MONDE ANIMAL CROYANCES ET PRATIQUES

CROYANCES ET REPRÉSENTATIONS RELATIVES AUX ANIMAUX

Légendes de la création des animaux :

Dieu a séparé les animaux en domestiques et sauvages¹ ;

Création des animaux sauvages : le lièvre², la belette³, le loup⁴, l'ours⁵, la taupe⁶, le renard⁷, le cerf⁸, la chauve-souris⁹, le hérisson¹⁰, le pic¹¹, l'alouette¹², le coucou¹³, la corneille¹⁴, le corbeau¹⁵, le geai¹⁶, l'étourneau¹⁷, le merle¹⁸, le rossignol¹⁹, l'hirondelle²⁰, la tortue²¹, le serpent²², la grenouille²³, le poisson²⁴,

¹ Dieu a distribué les animaux en deux groupes : la moitié sont restés près de l'homme pour le servir et être nourris par lui, l'autre moitié ont été condamnés à chasser (y compris l'homme) pour se nourrir.

² Une bête se serait vantée de pouvoir se nourrir de chair humaine. Dieu a puni son impudence en lui donnant de grandes oreilles et des jambes rapides, pour fuir l'homme.

³ La belette était fille d'un prêtre ; elle n'aimait pas le travail au fuseau, et Sainte Vendredi (ou Sainte Parascève) la transforma pour cela en belette. On la chasse en plantant une fourche dans le sol.

⁴ Le loup est un enfant pauvre, égaré dans la forêt (à qui Dieu a donné des crocs pour se défendre), ou le fils de riches méchants.

⁵ L'ours était un meunier paresseux, qui se plaignait en grommelant tout le temps.

⁶ La taupe est une épouse jacassière ou un fils de prêtre qui a déplacé la borne de son champ, et que Dieu a condamnée à habiter sous terre ; on la chasse en enfonçant un fuseau dans la taupinière.

⁷ Le renard était une vieille voleuse.

⁸ Le cerf a demandé à Dieu de le couronner roi de la forêt, mais il s'est comporté en lâche, de sorte qu'il ne lui reste que la parure royale - les cornes.

⁹ Une souris qui a mangé le pain béni de l'église.

¹⁰ Condamné par Dieu à se changer en pelote parce qu'il s'était endormi en filant les fils blancs et noirs du temps.

¹¹ Une femme punie par Dieu pour sa curiosité.

¹² Une fille de roi qui tombe amoureuse du soleil et qui est maudite par la mère de ce dernier.

¹³ Le frère aîné qui cherche son cadet en l'appelant par son nom, ou la mère qui appelle son fils.

¹⁴ La corneille avait les plumes blanches, mais elle a été maudite (« noircie ») pour avoir caché la dépouille d'Abel ; dans une autre version, elle aurait empêché Jésus Christ de boire de l'eau.

¹⁵ Maudit par Jésus Christ qu'il avait tourmenté sur la croix, ou « noirci » par Noé car il n'était pas revenu lui annoncer la découverte de la terre ferme, mais était resté dévorer les cadavres.

¹⁶ Une femme jacassière.

¹⁷ Un jeune garçon grec parti chercher ses parents chez les Turcs, d'où les belles couleurs et la plume rouge sur la tête.

¹⁸ Une orpheline que la Vierge a rendue joyeuse.

¹⁹ Une fille de roi qui avait veillé à ses noces, pour se garder contre les voleurs (le nom du rossignol, *privighetoare* signifie 'celle qui veille') ; elle est arrivée en retard, quand Dieu avait fini de distribuer les couleurs aux oiseaux, mais elle a reçu en échange le don du chant.

²⁰ Une jeune fille habillé de noir ou déguisée en garçon, qui s'est sacrifiée pour ses parents ; elle est restée attachée à la maison et fait son nid sous le toit.

²¹ La tortue était une meunière, condamnée à porter éternellement son four ou sa cuvette à pâte sur le dos.

²² Le serpent était un homme, condamné par Dieu, après la tentation d'Ève, à se traîner sur le sol.

²³ Bénie par Dieu pour avoir annoncé la naissance du Seigneur, et par la Vierge pour l'avoir consolée et fait rire quand elle cherchait son Fils. C'est pourquoi la grenouille ne se décompose pas après la mort.

²⁴ Dieu lui a donné sept ailes pour nager très vite ; il porte dans sa tête les instruments de la mise sur la croix - échelle, marteau, croix - et ne meurt pas, sauf s'il est capturé.

l'abeille²⁵, les puces²⁶, les coccinelles²⁷, les vers à soie²⁸, les lucioles²⁹, l'araignée³⁰.

Création des animaux domestiques : le mouton et la chèvre, le bœuf et le cheval, la vache et la bufflonne³¹, le chien et le chat³², l'âne³³, le cochon³⁴.

Animaux qui marquent les moments du jour, du calendrier et de la vie humaine

Animaux sauvages : le loup³⁵, l'ours³⁶, le serpent³⁷, la cigogne³⁸, le coucou³⁹, le hibou⁴⁰, la chouette chevêche⁴¹, la coccinelle⁴²

²⁵ L'abeille est née des larmes de la Vierge ; elle a été maudite par les Pharisiens, qu'elle épiait, à se faire voler sa nourriture par les hommes.

²⁶ Créées par Dieu avec de la glaise, pour empêcher l'homme de paresser.

²⁷ Nées des gouttes de sang d'Abel.

²⁸ Nés des gouttes de salive de la Vierge, quand la grenouille l'a fait rire.

²⁹ Étincelles provenant de l'Ange amoureux d'une mortelle, quand il fut transformé par Dieu en étoile.

³⁰ L'araignée a été maudite par la Vierge à tisser des fils pour les mouches, car elle avait tissé la corde qui a attaché le Christ ; elle porte une croix sur le dos parce qu'elle est montée sur la croix du Christ.

³¹ Chaque fois que Dieu créait un animal, le Démon essayait de l'imiter. Quand Dieu créa le doux mouton, qui ne voulait d'aucune défense (aiguille, poison, crocs, cornes), le Démon fit la chèvre ravageuse ; quand Dieu créa le bœuf, animal calme et travailleur, le Démon fit le cheval, animal agité et affamé (selon d'autres traditions, le cheval a été fait par le Démon avec son œil de la nuque ; ensuite le cheval a donné ses cornes au bœuf en échange des dents et de la morsure ; la chair du cheval est impure, car il a porté Ève) ; quand Dieu créa la belle vache, le Démon fit la bufflonne, laide et sale.

³² Quand Dieu a créé le chien, animal brave et fidèle, le Démon a fait le chat, menteur et capricieux. Le chien a été créé avec les pommes jetées par Saint Pierre ; le chat était une commère ivrogne qui, par un contrat avec Dieu, doit rester à l'intérieur de la maison.

³³ L'âne était la seule bête de Dieu qui ne répondait pas à son appel, de sorte que Dieu a dû le tirer par les oreilles ; il a une croix sur le dos parce qu'il a porté Jésus Christ sur son dos à Jérusalem.

³⁴ Animal perpétuellement mécontent, le cochon a été condamné par Dieu à ne jamais lever son regard vers le ciel, à fouiner la terre et à grogner.

³⁵ L'empreinte du loup a un rôle magique en rapport avec la naissance, la gueule du loup et la mamelle de la louve sont associés à l'allaitement de l'enfant, la fête des Philippe des loups/de l'hiver annonce l'hiver et les ténèbres, la Saint Pierre des loups marque le début du printemps.

³⁶ Les danses à masques du Nouvel An comprennent un défilé des Ours qui symbolise la naissance du temps nouveau, purifié. Le jour de l'Ours (le 2 février), l'animal sort de sa tanière pour estimer le début du printemps d'après sa propre ombre.

³⁷ Le serpent de la maison joue un rôle dans l'allaitement et la fortune de l'enfant ; les représentations du serpent sont un symbole de fertilité dans les rituels de mariage.

³⁸ La cigogne apporte les enfants et annonce la naissance et le printemps.

³⁹ Le Jour du Coucou est le jour de l'Annonciation ; selon la direction dont on l'entend, il présage bien ou mal ; le nombre de fois qu'il chante correspond au nombre d'années qu'il vous reste avant la mort ou avant le mariage ; il chante jusqu'à la Saint-Pierre (son frère Pierre a été dévoré par les loups) ou jusqu'aux *Sânziene* (son frère s'appelait Jean) (le 24 juin, fête de la Nativité de Saint Jean le Précurseur, voir *Répertoire I*, ch. 7, note 14).

⁴⁰ Annonceur de mort.

⁴¹ Annonceur de naissance ou de fortune future.

⁴² Indique le lieu du mariage.

Animaux domestiques : le cheval⁴³, le cochon⁴⁴, l'agneau⁴⁵, le bœuf⁴⁶, la chèvre⁴⁷, la poule⁴⁸, l'âne⁴⁹, le coq⁵⁰, l'oie⁵¹

Représentations animalières dans le folklore et dans l'art populaire

Animaux sauvages : l'ours⁵², le loup/les dents du loup⁵³, les oiseaux⁵⁴, le cerf⁵⁵, le poisson⁵⁶, le serpent/dragon⁵⁷, la cigogne⁵⁸.

Animaux domestiques : le coq⁵⁹, le bœuf⁶⁰, le cheval/la tête de cheval⁶¹, les cornes du bélier⁶², la poule avec ses poussins⁶³.

⁴³ Le cheval porte les âmes dans l'au-delà ; il a été condamné par la Vierge, dérangée par ses piaffements et ses ruades, à dormir toujours debout et à ne manger à sa faim qu'une seule fois par an, aux Pâques des chevaux (à l'Ascension ou *Ispas*, voir *Répertoire* I, ch. 3, note 46) ; les chevaux de *Sântoader* (voir *Répertoire* I, ch. 3, note 45) punissent les jeunes filles paresseuses ; monter un cheval fougueux constitue une preuve de maturité pour les garçons ; la queue des juments est signe de maturité chez les filles. Les *căiuți* 'petits chevaux' du Nouvel An marquent l'entrée dans le nouveau cycle annuel.

⁴⁴ Sacrifié rituellement à l'*Ignat* (voir *Répertoire* I, ch. 7, note 20) ; son groin annonce un changement du temps ; à la Saint-Basile, les chanteurs promènent une tête de porc – *Vasilca* – censée apporter la richesse pour l'année nouvelle.

⁴⁵ Sacrifié à Pâques ; aujourd'hui, les chanteurs itinérants se font parfois accompagner d'un agneau, au Nouvel An.

⁴⁶ La cérémonie du *bœuf paré de fleurs* annonce l'arrivée du printemps et marque l'élection du « champion », le garçon le plus travailleur ; il tire le char à dot et le char mortuaire.

⁴⁷ Elle annonce la mort de l'an ancien et la naissance du nouvel an.

⁴⁸ Danse de la poule, au mariage ; aux enterrements, on donne en aumône une poule noire ; on enterre des poules dans les fondations des maisons ; la façon dont elle gratte le sol présage la qualité de l'année à venir.

⁴⁹ Il annonce les heures pendant le jour.

⁵⁰ Il annonce minuit et l'aube ; donné en aumône aux carrefours ; un coq blanc doit chanter à Pâques dans l'église pour assurer une bonne année ; sacrifié et enterré dans la fondation des maisons.

⁵¹ Elle annonce les heures de la nuit ; la garde des oies est laissée aux jeunes enfants de moins de 4 ans ; le filleul doit offrir une oie à la sage-femme/marraine, le Mardi Gras.

⁵² Chants de Noël, proverbes, contes (voir *Répertoire* I, ch. 3), objets en terre cuite, tissus, masques (voir *Répertoire* I, ch. 9).

⁵³ Architecture, tissus, objets en bois.

⁵⁴ Sagesse, devinettes, proverbes, dictons, contes (voir *Répertoire* I, ch. 3), objets en bois et en terre cuite, tissus, costume, masques (voir *Répertoire* I, ch. 9).

⁵⁵ Chants de Noël, contes (voir *Répertoire* I, ch. 3).

⁵⁶ Chants de Noël, objets en terre cuite.

⁵⁷ Légendes, devinettes, conjurations, objets en bois et en terre cuite.

⁵⁸ Contes, histoires, devinettes, objets en terre cuite.

⁵⁹ Contes, histoires, devinettes, objets en terre cuite, œufs peints, tissus, broderie.

⁶⁰ Contes, légendes, tradition du *bœuf paré de fleurs*.

⁶¹ Légendes, contes, tradition de la *Course des chevaux* à l'Épiphanie, à la *Sântoader* et à l'*Ispas* (voir *Répertoire* I, ch. 3, note 46), les *Căiuți* et *Călușeri* 'danse des petits chevaux', objets en terre cuite ou en bois, architecture, tissus, broderie.

⁶² Tissus, objets en terre cuite.

⁶³ Contes, objets en terre cuite.

CONNAISSANCES ET PRATIQUES RELATIVES À L'UTILITÉ DES ANIMAUX

Connaissances relatives à la capture des animaux sauvages

La chasse : aux abeilles⁶⁴, aux animaux à poil⁶⁵, aux oiseaux⁶⁶, la pêche⁶⁷

Connaissances relatives à l'élevage des animaux domestiques

Animaux élevés à la ferme⁶⁸

Animaux élevés en système surveillé/ semi-liberté⁶⁹

Animaux élevés en liberté⁷⁰

Utilisation des animaux sauvages

Habillement⁷¹

Décoration de la maison⁷²

Alimentation⁷³

Traitements contre les maladies⁷⁴

⁶⁴ Pour obtenir le miel ou pour capturer la colonie ; méthodes : suivre les abeilles jusqu'au nid, capter le bourdonnement du nid, sonder les creux des arbres ou en frapper l'écorce, en sonnand du cor, sans outils, en suivant la martre ou la sittelle torcheput.

⁶⁵ Chasse à trou, aux pièges (enclos sous forme de spirale, enclos circulaire double, palette piégée entre les arbres, palette piégé sur le sol, pièges en bois, cage ronde en bois, barreaux, enclos couvert d'un filet, filets, collet simple, collet sur branche recourbée, pièges métalliques à mâchoire), à l'arme piégée (déclenchée par une corde attachée au chien), à la gaffe de fer, à l'épieu, au bâton, aux fourches, à la hache, à la pierre, au sac, chasse à courre.

⁶⁶ Chasse au baquet, au panier, au tamis, au crible, à la caisse, à la baratte, au bol, à la citrouille, à la bassine, au filet, au collet (fixé à une latte de bois, à une branche recourbée, à une gourde, à un épi de maïs, à un piège fait de maïs entiers), à la cage en tiges de tournesol, au filet métallique, chasse à trou (pour les canards sauvages), à trou dans la neige, à pièges métalliques.

⁶⁷ Pêche dans les rivières, dans les lacs, dans les étangs, dans les bassins naturels ou aménagés, dans les bassins marins ; méthodes : attraper le poisson à la main, empoisonner l'eau aux herbes, frapper l'eau à l'aide de divers instruments, faire sécher le bassin, pêche de nuit aux torches, pêche à la palangrotte, à la cage à barreaux, au trou dans la glace ; instruments archaïques - ligne, crochet, harpon, fourche, matraque, épieu ; paniers de pêche en osier (à ouverture large, à ouverture étroite), filets (filets simples, filets horizontaux ronds, en demi-cercle, en triangle, en trapèze, renversés), filets *năvod* à sac.

⁶⁸ Vache, bœuf, buffle et bufflonne, mouton, chèvre, cheval, mule, âne, cochon, volaille.

⁶⁹ Troupeaux de bovins, de moutons, de chevaux.

⁷⁰ Les cochons, les chevaux, les vaches infertiles, les vaches allaitant le veau, veaux, bœufs, moutons, chèvres, ânes.

⁷¹ Fourrure de renard et de martre.

⁷² Cornes de cerf, autres trophées de chasse.

⁷³ Gibier (biche, lièvre, faisan, grande outarde, caille), poisson.

Pratiques magiques (propitiatoires, etc.)⁷⁵

Utilisation des animaux domestiques

Habillement⁷⁶

Alimentation⁷⁷

Transport⁷⁸

Pratiques mautiques⁷⁹

Traitements contre les maladies⁸⁰

Pratiques magiques (propitiatoires, etc.)⁸¹

⁷⁴ La foulée de l'ours calme les douleurs dans les os ; un têtard vivant posé sur le nombril calme les fièvres de la malaria ; une araignée enfermée dans une coque de noix, portée comme talisman dans le sein traite la fièvre de peur des enfants ; la piqûre d'abeille guérit le rhumatisme ; la sangsue est un bon révulsif ; la graisse d'ours, les poils de loup et la gueule du loup combattent la peur. Dans le traitement des animaux domestiques : la poudre de tête de lézard brûlée traite les inflammation de la gorge chez le cochon, la graisse d'ours ou de blaireau sert à engraisser le bétail, la poudre de hérisson brûlé mêlée de graisse est un onguent qui guérit les irritations (« piqûres ») des jambes, la poudre de coquillages d'escargot traite la cataracte chez la vache, le foie cru mêlé de farine de maïs traite la fasciolose des moutons, la poudre de viande de putois grillée mêlée de sel traite la toux chez le mouton, la graisse de martre est utilisée pour engraisser les chevaux ou les chèvres maigres.

⁷⁵ La patte de lièvre, la peau d'ours.

⁷⁶ Peaux de mouton, de chèvre, de porc et de vache, laine des moutons.

⁷⁷ Viande de porc, de bœuf, de mouton, de volaille (poule, oie, canard, dinde), œufs (de poule, d'oie, de canne), produits laitiers (fromage, fromage fumé, fromage sec, fromage blanc, fromage salé *telemea*, fromage au *burduf* (boyau de mouton), gruyère, beurre, crème, lait caillé, petit-lait), produits de la ruche (miel, cire, gelée royale, pollen, propolis, nid, hydromel, vinaigre, vin).

⁷⁸ Les chevaux et les ânes sont montés à cru ou en utilisant une selle en bois ou en cuir, il portent des sacoches/paniers pour le transport des objets ; animaux de trait : bœufs, buffles, chevaux, mules, ânes (pour tirer le char, la charrette, le traîneau à patins, le chariot, le brancard à fagots ou les troncs d'arbre).

⁷⁹ Intestins de mouton, de porc, l'os fourchette de la volaille.

⁸⁰ Foie de veau macéré dans le *raki*, testicules de cheval noir contre la tuberculose, fumée de tête d'animal contre le choléra, graisse de cheval contre le rhumatisme, moelle des os provenant des pieds devant d'un animal contre les mains froides, les oreilles et la queue du cochon.

⁸¹ Aile d'oiseau, œufs rouges.

BIBLIOGRAFIE/ BIBLIOGRAPHIE

Apolzan, Lucia (1983): « Aspecte ale culturii spirituale. Obiceiuri, practici și simboluri legate de anotimpurile anului agricol, specifice gospodăriei pastoral-agricole din Platforma Luncanilor, județul Hunedoara » [Aspects de la culture spirituelle. Traditions, pratiques et symboles relatifs aux saisons, spécifiques des communautés pastorales et agricoles du Plateau des Luncani, département de Hunedoara], in *Sargetia, Anuarul Muzeului din Deva XVI-XVII*

Băcescu, Mihai (1947): *Peștii așa cum îi vede țăranul pescar român* [Le poisson, vu par le paysan roumain], București, Monitorul Oficial.

Bîrgu-Georgescu, Lîgia (1987): *Basme cu animale și păsări* [Contes d'animaux et d'oiseaux], București, Minerva.

Coman, Mihai (1996): *Bestiarul mitologic românesc* [Bestiaire mythologique roumain], București, Editura Fundației Culturale Române.

Cazacu, Ovidiu (1973): *Pe urmele domesticirii animalelor* [Sur les traces de la domestication des animaux], București, Editura Științifică.

Decu, Vlad (1971): *Lumea subterană* [Le monde souterrain], București, Editura Științifică.

Filipașcu, Alexandru (1969): *Sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri* [Animaux sauvages de nos ancêtres], București, Editura Științifică.

Marian, Simion Florea (1990): *Legende despre flori și păsări* [Légendes sur les fleurs et les oiseaux], București, Minerva.

Marian, Simion Florea (1903): *Insectele în limba, credințele și obiceiurile românilor* [Les insectes dans la langue, les croyances et les traditions roumaines], București, Carol Gobl.

Onișor, Tudor (1945): *Vânătoarea de albine* [La chasse aux abeilles], București, Cartea Românească.

Aratul cu două perechi de boi, Moldova, Arhiva de Imagine MNTR
Labourer la terre avec deux paires de boeufs, Moldova, Archives photographiques
du MNTR

Boi trăgând targa cu crengi, Gorj, Arhiva de Imagine a MNTR
Boeufs traînant des fagots, Gorj, Archives photographiques du MNTR

Bou înstruțat, Bistrița-Năsăud, foto Anamaria Iuga
 Boeuf paré de fleurs, Bistrița-Năsăud, photo: Anamaria Iuga

Paza vacilor, Runcu-Dâmbovița, foto: Raluca Munteanu
 La garde des vaches, Runcu-Dâmbovița, photo: Raluca Munteanu

Parada cailor. Boboteaza, Bordușani-Ialomița, col. privată
La parade des chevaux, L'Épiphanie, Bordușani-Ialomița, coll. privée

Cal înhamat la căruță, Herești, foto: Marius Carman
Cheval tirant le chariot, Herești, photo: Marius Caraman

Parada Junilor, Braşov, foto: Rodica Marinescu
La parade des Jeunes, Braşov, photo: Rodica Marinescu

Stâna, Haţeg, foto: Ana Pascu
Bergerie, pays du Haţeg, photo: Ana Pascu

Instrumentar de stână, Hațeg, foto: Ana Pascu
Outils du berger, pays du Hațeg, photo: Ana Pascu

Călcătura ursului. Terapie populara. Arhiva de Imagine a MNTR
L'empreinte de l'ours: Thérapie populaire. Archives photographiques du MNTR

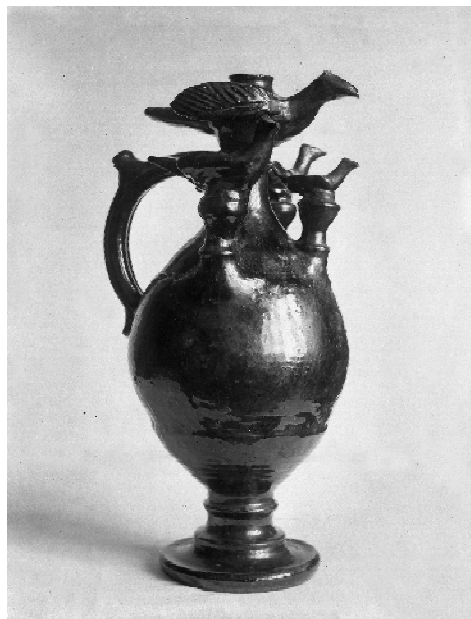
„Bondroși” (urși). Mascăți de Anul Nou, Surdești-Maramureș, foto: Anamaria Iuga
 Ours: Garçons masqués pour le Nouvel An, Surdești-Maramureș, photo: Anamaria Iuga

Trofeu de vânătoare. Hațeg. foto: Ana Pascu
 Trophée de chasse, pays du Hațeg, photo: Ana Pascu

Împodobirea cocoşului pentru Înviere, Borduşani-Ialomîţa, foto: Ioana Popescu
Le parent du coq pour Paques. Bordusani-Ialomita, photo: Ioana Popescu

Ulcioare de nuntă în formă de cal, de cloșcă, de pasăre și de șarpe.
 Oboga-Vâlcea, Arhiva de Imagine a MNTR
 Carafes cérémonielles (mariage) en forme de cheval, de poule, d'oiseau et de
 serpent. Oboga-Vâlcea, Archives photographiques du MNTR

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ / BIBLIOGRAPHIE GÉNÉRALE

Dicționare/Dictionnaires:

- Dicționarul limbii române (DLR)* [Dictionnaire de la langue roumaine], Academia Română, Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti», București, 1907-2006.
- Butură, Valer (1979): *Enciclopedie de etnobotanică românească* [Encyclopédie d'ethnobotanique roumaine], Bucarest, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Evseev, Ivan (1998): *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, [Dictionnaire de magie, de démonologie et de mythologie roumaine], Timișoara, Amarcord.
- Evseev, Ivan (1999): *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale* [Encyclopédie des signes et symboles culturels], Timișoara, Amarcord.
- Ghinoiu, Ion (1997): *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar* [Rituels populaires liés au calendrier. Dictionnaire], Bucarest, Editura Fundației Culturale Române.
- Ghinoiu, Ion (2001): *Panteonul românesc. Dicționar* [Le panthéon roumain. Dictionnaire], Bucarest, Editura Enciclopedică.
- Godea, Ioan (2007): *Dicționar etnologic român* [Dictionnaire ethnologique roumain], Bucarest, Editura Etnologică.
- Kernbach, Victor (1983): *Dicționar de mitologie generală* [Dictionnaire de mythologie générale], Bucarest, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Mihalcu, Mihail (1996): *Fața nevăzută a formei și culorii. Enciclopedia îndeletnicirilor tehnico-artistice populare vechi românești de la A la Z* [La face invisible de la forme et de la couleur. Encyclopédie des anciens métiers techniques et artistiques populaires de Roumanie, de A à Z], Bucarest, Editura Tehnică.
- Mohanu, Constantin (éd.) (2002): *Dicționar de ghicitori. Cinel-cinel*. Antologie, note, bibliografie și referințe alcătuite de... [Dictionnaire de devinettes. Anthologies, notes, bibliographie et références par...], Bucarest - Chișinău, Litera Internațional.
- Papahagi, Tache (1979): *Mic Dicționar Folkloric. Spicuiri folklorice și etnografice comparate*, [Petit dictionnaire du folklore. Eléments folkloriques et ethnographiques comparés], ediție îngrijită, note și prefață de Valeriu Rusu, Bucarest, Minerva.
- Pușcariu, Sextil (1926): *Dicționarul Academiei Române* [Le dictionnaire de l'Académie roumaine], Bucarest, Cultura Națională.
- Tiktin, Hariton (1985-89²): *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.

Bibliografii/ Bibliographies:

- Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”: *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc II (1892-1904)*. [Bibliographie générale de l’ethnographie et du folklore roumains], Coordonare și cuvânt înainte de Adrian Fochi. Ediție îngrijită și prefață de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”: *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1956-1964*. [Bibliographie générale de l’ethnographie et du folklore roumains], Redactori și coordonatori Dan Bugeanu, Elena Dăncuș, Adrian Fochi, Ion Taloș. Ediție îngrijită și prefață de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2004.
- Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”: *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1965-1969*. [Bibliographie générale de l’ethnographie et du folklore roumains], Redactor coordonator Elena Dăncuș. Ediție îngrijită de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2005.
- Academia Română. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”: *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc 1970-1995* [Bibliographie générale de l’ethnographie et du folklore roumains], (autori: I. M. Băieșu, Maria Florica-Bufnea, Stelian Cârștean, Adrian Codescu, Ion Hangiu, Tiberiu Mihail, Flavia Oșianu, Romulus Oșianu, Rodica Raliade). Ediție îngrijită de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2006.
- Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc I (1800-1891)*. [Bibliographie générale de l’ethnographie et du folklore roumains], Cuvânt înainte de Mihai Pop. Prefață de Adrian Fochi, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Mușlea, Ion (2003) : *Bibliografia folclorului românesc 1930-1955*. [Bibliographie du folklore roumain. 1930-1955], Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Iordan Datcu, București, Editura Saeculum I. O.

Tipologii/ Typologies:

- Brătulescu, Monica (1981) : *Colinda românească. The Romanian Colinda*. (Winter-Solstice Songs), Bucarest, Minerva.
- Brill, Tony (2005) : *Tipologia legendei populare românești 1. Legenda etiologică* [Typologie de la légende populaire roumaine 1. La légende étiologique], prefață de Sabina Ispas, ediție îngrijită și studiu introductiv de I. Oprișan, Bucarest, Saeculum I.O.
- Brill, Tony (2006) : *Tipologia legendei populare românești 2. Legenda mitologică, legenda religioasă, legenda istorică* [Typologie de la légende populaire roumaine 2. La légende mythologique, la légende religieuse, la légende historique], Bucarest, Saeculum I.O.
- Cuceu, Ion, Maria Cuceu (1988) : *Vechi obiceiuri agrare românești. Tipologie și*

- corpus de texte. I* [Vieilles coutumes rurales roumaines. Typologie et corpus I], Cluj-Napoca, Minerva.
- Fochi, Adrian (1976) : *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densusianu* [Traditions et croyances populaires de la fin du XIXe siècle : réponses aux questionnaires de N. Densusianu], Bucarest, Minerva.
- Ispas, Sabina, Truță, Doina (1985-88) : *Lirica de dragoste. Indice motivic și tipologic*, vol. I-IV [La lyrique amoureuse. Index des motifs et des types], Bucarest, Editura Academiei.
- Moldoveanu, Elisabeta (2000) : *Cântecele de seceriș ale poporului român. Tipologie muzicală și literară* [Les chants roumains du fauchage. Typologie musicale et littéraire], București, Editura Academiei Române.
- Mușlea, Ion, Bârlea, Ovidiu (1970) : *Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu* [Typologie du folklore selon les réponses aux questionnaires de B.P. Hasdeu], București, Editura Minerva
- Schullerus, Adolf: *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten, Nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes, Zusammenestellt von A. Schullerus*, Helsinki, F.F. Communication edited for the Folklore Fellows, 1928.
- Stroescu, Sabina Cornelia (1984-89) : *Snoava populară românească. Tipologie bibliografică și corpus de texte*, ediție critică de... [L'anecdote populaire roumaine. Typologie bibliographique et corpus des textes. Edition critique par...], prefață de Mihai-Alexandru Canciovi, vol. I-IV, București, Minerva.

Sinteze/Synthèses :

- Bernea, Ernest (1985) : *Cadre ale gândirii populare românești. Contribuții la reprezentarea spațiului, timpului și cauzalității* [Cadres de la pensée populaire roumaine. Contributions à la représentation de l'espace, du temps et de la causalité], București, Cartea Românească
- Bârlea, Ovidiu (1981, 1983) : *Folclorul românesc* I, II [Le folklore roumain], București, Minerva.
- Butură, Valer (1978) : *Etnografia poporului român* [L'ethnographie du peuple roumain], Cluj-Napoca, Dacia.
- Candrea, I. A. (1928) : *Iarba fiarelor. Studii de folklor* [L'herbe des bêtes. Études de folklore], București, Editura Cultura Națională.
- Ciașanu, Gh. F. ([1914] 2001) : *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi și noi* [Les superstitions du peuple roumain comparées aux superstitions d'autres peuples, anciens et nouveaux], Ediție critică, prefață și indice tematic de I. Opreșan, București, Saeculum I. O.
- Coman, Mihai (1986) : *Mitologie populară românească (I). Viețuitoarele pământului și ale apei* [Mythologie populaire roumaine I. Les bêtes de la terre et des eaux], București, Minerva.

- Coman, Mihai (1988) : *Mitologie populară românească (II). Viețuitoarele văzduhului* [Mythologie populaire roumaine II. Les bêtes de l'air], București, Minerva.
- Dunăre, Nicolae (1979) : *Ornamentică tradițională comparată* [Ornementation traditionnelle comparée], București, Meridiane.
- Ghinoiu, Ion (1988) : *Vârstele timpului* [Les âges du temps], București, Meridiane.
- Hedeșan, Otilia (2005) : *Lecții despre calendar (curs)* [Leçons sur le calendrier. Cours], Timișoara, Editura Universității de Vest.
- Iordache, Gheorghe (1985-96) : *Ocupații tradiționale pe teritoriul României* [Occupations traditionnelles sur le territoire roumain], vol. I-IV, Craiova, Scrisul Românesc.
- Mangiuca, Simeon (1883) : *Calendar Iulian Gregorian Popolar pe anul 1883* [Calendrier julien et grégorien populaire de l'année 1883], Oravița.
- Mesnil, Marianne, Popova, Assia (1997) : *Etnologul între șarpe și balaur. Eseuri de mitologie balcanică* [L'ethnologue entre le serpent et le dragon. Essais de mythologie balkanique], București, Paideia.
- Niculiță-Voronca, Elena (1903) : *Datinile poporului român (adunate și așezate în ordine mitologică)* [Les traditions du peuple roumain, recueillies et organisées selon la mythologie], Cernăuți, Tipografia Izidor Wiegler.
- Olteanu, Antoaneta (2001) : *Calendarele poporului român* [Les calendriers du peuple roumain], București, Paideia.
- Pop, Mihai (1976) : *Obiceiuri tradiționale românești* [Coutumes traditionnelles roumaines], București, Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice.
- Taloș, Ion (2001) : *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar* [La pensée magique et religieuse des Roumains. Dictionnaire], București, Editura Enciclopedică.
- Vlăduțiu, Ion (1973) : *Etnografia românească* [L'ethnographie roumaine], București, Editura Științifică.

Monografii/ Monographies

- Cantemir, Dimitrie (1938²) : *Descrierea Moldovei*, Traducere de pe originalul latinesc de G. Pascu, professor la Universitatea din Iași [La description de la Moldavie. Traduction du latin par G. Pascu, professeur à l'Université de Jassy], ediția II-a revizuită și completată cu indice, București, Editura Tipografiile Române Unite S.A.
- Cristescu-Golopenția, Ștefania (1940) : *Gospodăria în credințele și riturile magice ale femeilor din Drăguș (Făgăraș)* [La maison dans les croyances et les rites magiques des femmes de Drăguș, Făgăraș], București, Institutul de Științe Sociale al României.
- Marian, Simion Florea (1898-1901) : *Sărbătorile la români*, vol. I-III [Les fêtes des Roumains], București, Socec – Sfetea.
- Olinescu, Marcel ([1944] 2001) : *Mitologie românească. Cu desene și xilografuri de autor* [Mythologie roumaine. Avec les dessins et xylogravures de l'auteur],

- Ediție critică și prefață de I. Oprișan, București, Saeculum I. O.
- Otescu, Ion ([1907] 2002) : *Credințele țaranului român despre cer și stele* [Croyances du paysan roumain relatives au ciel et aux astres], București, Paideia.
- Pamfile, Tudor ([1916] 2001) : *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român* [Le ciel et ses astres d'après les croyances du peuple roumain], Academia Română, colecția „Din viața poporului român. Culegeri și studii”, vol. XXVIII, București-Leipzig-Viena, ediție îngrijită de Antoaneta Olteanu, București, Paideia.
- Pamfile, Tudor ([1916] 2001) : *Văzduhul după credințele poporului român* [Les airs d'après les croyances du peuple roumain], Academia Română, colecția „Din viața poporului român. Culegeri și studii”, vol. XXVIII, București-Leipzig-Viena, ediție îngrijită de Antoaneta Olteanu, București, Paideia.
- Pamfile, Tudor (1910-14) : *Sărbătorile la români, (Sărbătorile de vară la români, Sărbătorile de toamnă și Postul Crăciunului, Crăciunul)* [Les fêtes des Roumains : Les fêtes de l'été, Les fêtes de l'automne et le Grand Carême, Noël], București, Socec-Sfetea.
- Pamfile, Tudor (1997) : *Mitologie românească* [Mythologie roumaine], București, All.
- Pavelescu, Gheorghe (1945) : *Cercetări asupra magiei la românii din Munții Apuseni* [Recherches sur la magie chez les Roumains des Carpates occidentales], București, Institutul de Cercetări Sociale ale României.
- Vulcănescu, Romulus (1985) : *Mitologie română* [Mythologie roumaine], București, Editura Academiei.

Corpusuri de texte/ Corpus de textes

- Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor (coord. Ion Ghinoiu) (2001-4): *Sărbători și obiceiuri, Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, Corpus de documente etnografice, [Fêtes et rituels. Réponses aux questionnaires de l'Atlas ethnographique roumain. Corpus de documents ethnographiques], București, Editura Enciclopedică, (I - Oltenia ; II - Banat și Crișana ; III - Transilvania ; IV - Moldova).
- Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor (coord. Emil Țircomicu) (2010): *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român. Românii din Bulgaria*. Vol. I Timoc [Fêtes et traditions. Réponses aux questionnaires de l'Atlas Ethnographique Roumain. Les Roumains de Bulgarie. I - Timoc], București, Editura Etnologică, 2010.
- Alexici, Grigore (1899) : *Texte din literatura poporană română adunate de...*, tom I, *Poezia tradițională* [Textes de la littérature populaire roumaine recueillis par..., vol. I - Poésie traditionnelle], Budapesta.
- Gaster, Moses (1883) : *Literatura populară românească* [Littérature populaire roumaine], București, I.G. Haimann.
- Gorovei, Artur (1915) : *Credinți și superstiții ale poporului român* [Croyances et superstitions du peuple roumain], București, Socec-Sfetea.

- Gorovei, Artur (1931) : *Descânteccele românilor* [Les conjurations chez les Roumains], București, Editura Academiei Române.
- Muntean, George (ed.) (1966) : *Apa trece, pietrele rămân. Proverbe românești* [L'eau passe, les pierres demeurent. Proverbes roumains], București, Editura pentru Literatură.
- Zanne, Iuliu A. ([1895-1903] 2003-4) : *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Istria și Macedonia* Vol. I-X [Proverbes des Roumains de Roumanie, de Bessarabie, de Bukovine, d'Istrie et de Macédoine], Ediție anastatică, Editura Scara.

Atlase/Atlas

- Academia Română, Institutul de Folclor (coord. Ion Ghinoiu) : *Atlasul Etnografic Român* (vol. I: Habitatul, 2003; vol. II: Ocupațiile: Cultivarea pământului, Creșterea animalelor, Sericicultura, Apicultura, Vânătoarea, Pescuitul și Transportul, 2004) [L'Atlas ethnographique roumain. Vol. 1 : L'habitat ; vol. 2 : Les occupations : culture de la terre, élevage du bétail, sériciculture, apiculture, chasse, pêche et transport], București, Editura Academiei.
- Pușcariu, Sextil (ed.) - *ALR* (I, II) - *Atlasul lingvistic român* [Atlas linguistique roumain], Partea I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui* (anchetă Sever Pop) [Ie Partie : Les parties du corps et les maladies], publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, 1938 ; Partea a II-a, vol. I., *Corpul omenesc, boale și termeni înrudiți* (ancheta Emil Petrovici) [Ile Partie, vol. 1 : Le corps humain, les maladies et les mots apparentés], Sibiu – Leipzig, 1940, 1942.
- Pușcariu, Sextil (ed.) - *ALRM* (1938, 1940) – *Micul atlas lingvistic român* [Le petit atlas linguistique roumain], publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, ; Partea I. *Părțile corpului omenesc și boalele lui* (anchetă Sever Pop) [Ie Partie : Les parties du corps et les maladies], publicat de Muzeul Limbii Române din Cluj, 1938 ; Partea a II-a, vol. I., *Corpul omenesc, boale și termeni înrudiți* (ancheta Emil Petrovici) [Ile Partie, vol. 1 : Le corps humain, les maladies et les mots apparentés], Sibiu – Leipzig, 1940.